

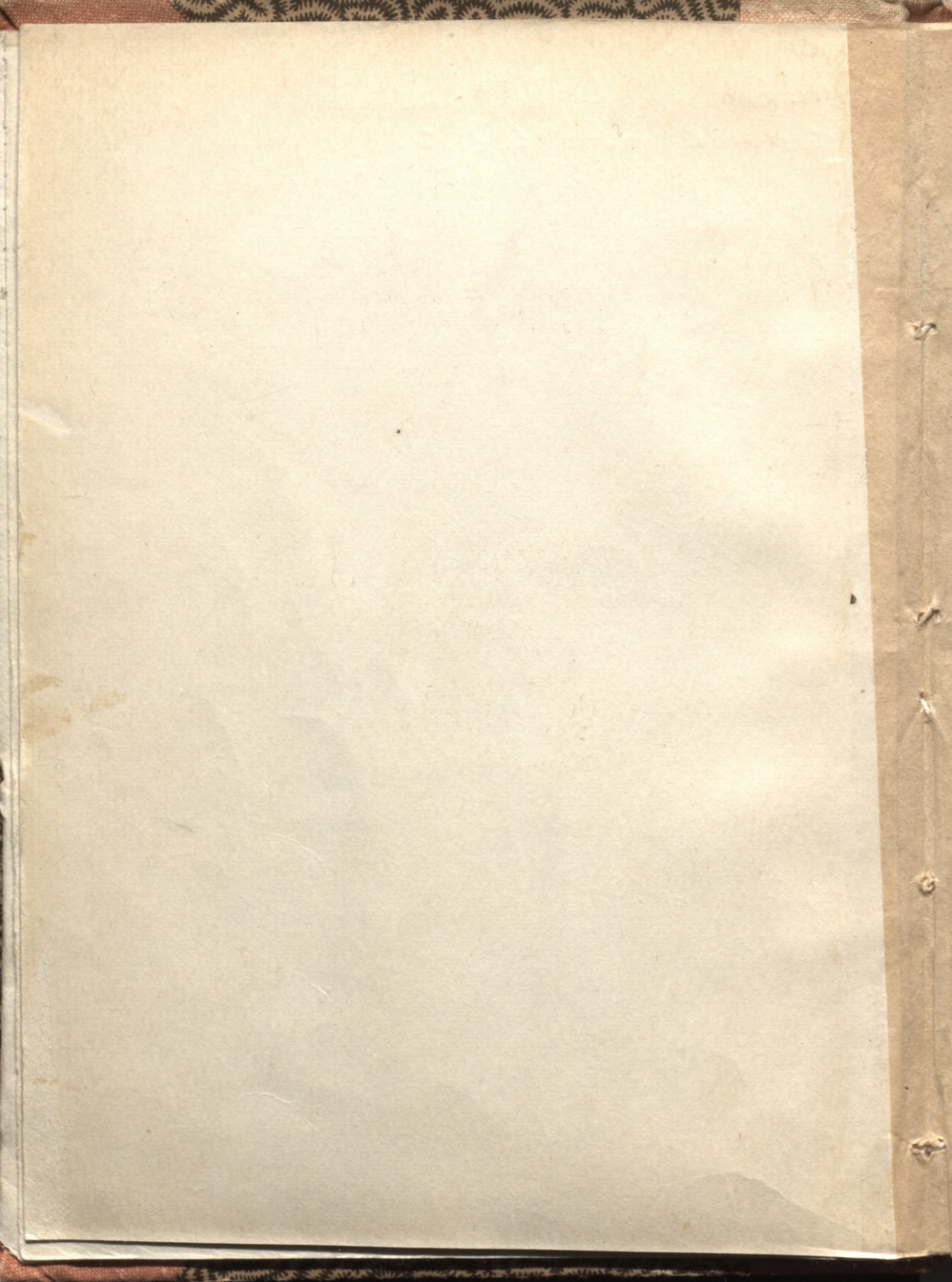
B
902.6

Īstures institūts. Rīgā.

**MATERIĀLI
PAR ARHEOLOGU
UN ETNOGRĀFU**

**1976. GADA
EKSPEDĪCIJU
DARBA
REZULTĀTIEM**

B
902.6

B

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

M A T E R I Ā L I
PAR ARHEOLOGU UN ETNOGRĀFU
1976. GADA EKSPEDICIJU
DARBA REZULTĀTIEM

Izdevniecība "Zinātne"
Rīga 1977

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

77-16.594a

902.6
Ma 831

Материалы о результатах работ
экспедиций археологов и этнографов
в 1976 году

(Академия наук Латвийской ССР,
Институт истории)

Издательство "Зинātne", Рига, 1977
На латышском языке

Par izdevumu atbild Z.Apala

© Izdevniecība "Zinātne", 1977

M 10602-031
M811(11)-77

ARHEOLOGIJA

J.Apals, Z.Apala

ĀRAIŠU ARHEOLOĢISKĀS EKSPEDĪCIJAS DARBS 1976.GADĀ

Laikā no 1.jūnija līdz 4.oktobrim turpinājās Āraišu ezerpils tālākā arheoloģiskā izpēte. Izrakumu darbi notika pils dienvidu daļā. Izrakumu laukumos ieklāstošo ūdeni atsūknēja ar motorsūkni. Ekspedīcija turpināja darbu sešos izrakumu laukumos 800 m² platībā, pārbaudot apmēram 400 m³ kultūras slāņa. Izrakumu sezonas laikā izpētīja ezerpils dienvidrietumu ceturksni, atsedza pēdējās apbūves celtņu paliekas dienvidaustrumu ceturksnī, kā arī uzejas dambja ziemeļu galu.

Izrakumu gaitā atsedza un izpētīja 17 dzīvojamo un saimniecības ēku paliekas, divu aizsargceltnes cirtņu un vienas pamatu kameras paliekas, ielas apaļkoku segumu, kā arī 34 māla pavardus.

Celtnēs un kultūras slānī atrada 406 senlietas. Bez tām atrada vēl 24 vāceles, no kurām parasti bija saglabājušies tikai dibeni. Izrakumu gaitā ieguva 25 500 bezriepas keramikas lauskas, kā arī 35 veselus vai restaurējamus māla traukus. 3/4 māla trauku lausku pieder pie keramikas ar apmesto virsmu, pārējo 1/4 apmēram vienādās daļās sastāda gludinātā un ar nagiespiedumiem rotātā keramika. Bez tam vēl ieguva uzturā lietotu dzīvnieku 1172 kaulu fragmentus, 45 dažādu sēklu, graudu u.tml., kā arī 80 koku paraugus dendrohronoloģiskajām analizēm.

Izrakumu gaitā noskaidrojās, ka Āraišu ezerpili pastāvējušas piecas un nevis četras apbūves kārtas. Četras kārtas bija konstatētas laikā no 1966. līdz 1969.gadam izdarīto izrakumu rezultātā. Piektās jeb pēdējās apbūves celtņu paliekas bija saglabājušās gar ezerpils kultūras slāņa malām, ko iepriekšējie izrakumi nebija skāruši. Atdalīt vienu apbūves kārtu no otras varēja, pamatojoties

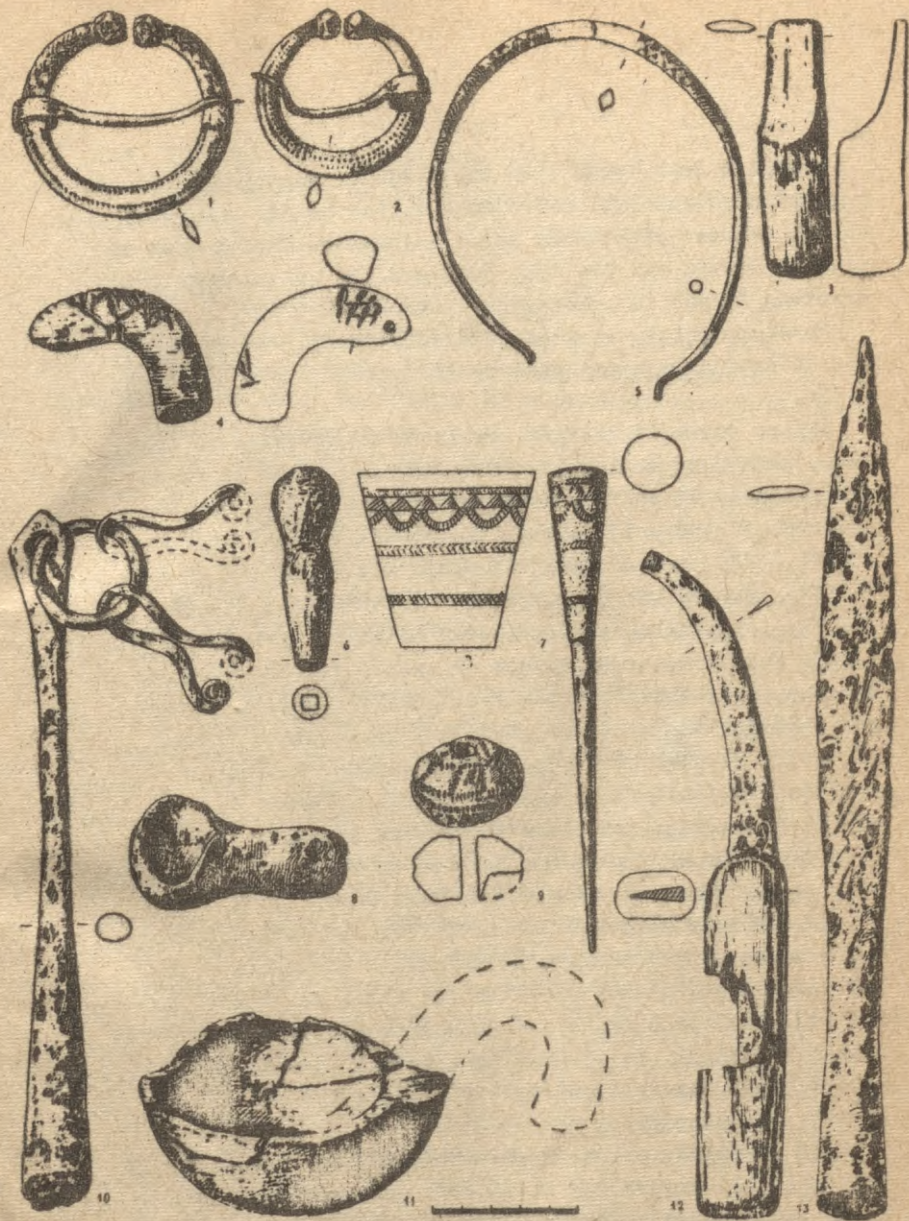
uz atšķirībām katras atsevišķās apbūves plānojumā, ēku izmēros un plānojumā, kā arī pēc pildījuma starp kārtām.

V un IV apbūves laikā Āraišu ezerpils centrā atradās laukums, ko ar uzejas dambi savienoja 15 m gara un 1,6-3,0 m plata iela. Ielas segums sastāvēja no šķērsvirzienā uz pasijām liktiem apaļkokiem. Abu minēto apbūvju laikā ezerpils ēkas bija celtas ar fasādēm pret laukumu un ielu.

Pēc V un IV apbūvju ceļtņu palieku noņemšanas gar pieminekļa dienvidrietumu pusi atsedzās plaša pildījuma josla, kas sastāvēja no vertikāli iedzītiem pāļiem un horizontāli un slīpi krautiem kokiem, kuru starpā atradās grunts līdz ar dažādu organisko materiālu - koka gabaliem, dažādu augu stiebriem, ogļu, noārdīto vai nodegušo ēku būvdetaļām. Pildījuma josla ezerā izveidota, lai papildus iegūtu apbūves platību; tās celtniecība, domājams, sākusies jau I apbūves laikā, ar katru nākošo apbūvi paplašinoties. C-1 izrakumu laukumā izpētīja kādu no apaļiem bērzu baļķiem cirstu kameru, uz kuras balstījās virs pildījuma masas celtās ēkas dzimugures sienas pamati.

Izpētīto dzīvojamā un saimniecības ēku paliekas bija saglabājušās pamatniou, grīdas un pirmo sienas vaiņagu baļķu augstumā. Dzīvojamās ēkas plānojumā divdaļu vai trīsdaļu celtnes. Divdaļu taisnstūrveida dzīvojamās ēkas sastāvēja no vienrindas saiknē savienota aukstā priekšnoma un apsildāmas dzīvojamās telpas. Priekšnoms bija piebūvēts ēkas pamatcirstnim - dzīvojamai telpai un, spriežot pēc būvkonstrukcijām, kas bija saglabājušās, šķēršām pārdalīts divās daļās: kreisajā pusē atradās ieeja, bet labajā - neliela telpa. Priekšnoms šajās celtnēs tāpat pildīja reizē vājtvera un pieliekamās telpas funkcijas.

Dzīvojamo telpu apsildīja māla pavards, kura virsma apmēram 0,2 m pacēlās virs grīdas klona. Pavards parasti novietots telpas vidusdaļā, taču reizēm atradās arī pie telpas dibensienas, sānsienas vai stūri.

1. attēls.

Trišdaļu dzīvojamās ēkas sastāvēja no vienprindas saiknē savienota priekšnama, dzīvojamās telpas un tās dibensienai no ārpuses piebūvētas saimnieciskas nozīmes telpas ar pavarda apkuri vai bez tās. Domājams, ka apkurināmās saimniecības telpas izmantotas par vasaras virtuvēm.

Izrakumu gaitā, sevišķi pildījuma joslā, atrada dažādas būvdetaļas, nozīmīgākās no tām pieder junta konstrukcijām.

45% no visām atrastajām senlietām izgatavotas no koka, lūka, tāss u.c. organiskiem materiāliem. Viens no visnozīmīgākajiem šī rada atradumiem ir dravnieka darbarīks - dzeinis. Atrastas 14 dzeiniem piederošas detaļas (sēžamie dēliņi, kāši, t.s. vārnas, liedzēji u.c.), kā arī 25 m gara pīta lūku virve. No mājturības priekšmetiem atrada vairākas piestas un stampas, koka muldiņu, virpotas koka bļodas fragmentu, koka kausus (1. att.: 11) vai to sagataves un miēturus. Joprojām lielā skaitā atrasti vērppjamās vārpstas priekšmeti ar gludu vai ornamentētu virsmu (1. att.: 9) un koka vērppjamās vārpstiņas. No māla priekšmetiem vēl minams kausiņš ar dobu rokturi (1. att.: 8). Tāpat nozīmīgs atradums ir sakkoka sagatave. No citiem darbarīkiem atzīmējams rauknis ar koka spalvu (1. att.: 12), dzelzs ilens ar ornamentētu raga rokturi (1. att.: 7), kā arī koka rokturis (1. att.: 6). Iepriekšējos izrakumos atrastajai stabules sastāvdaļai - aizbāzņim - tagad pievienojas stabules rēliete (1. att.: 3). Atzīmējams arī kāds koka priekšmets - domājams, rokturis - ar iegriezumiem virsmā (1. att.: 4). No ieročiem atrasti galvenokārt dzelzs uznavas šķēpa gali (1. att.: 13) un divu šķēpu koka kātu augšgali.

Rets atradums ir t.s. dzelzs "pātaga" ar izdeguša koka kāta paliekām uznavā (1. att.: 10). Atrasto rotaslietu vidū ir ornamentēts kaklariņķis (1. att.: 5), pakavsakts (1. att.: 1,2), spirālgredzeni, trapeveida piekariņi, dzintara, stikla un māla krelles.

Lei pabeigtu Āraišu ezerpils dienvidaustrumu daļā atsegto celtņu izpēti, nepieciešams turpināt izrakumus nākošajā sezonā.

Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas grupa sadarbībā ar Ēsu zonas pieminekļu aizsardzības inspektori D. Puķīti 17. jūlijā veica pārbaudes izrakumus Straupes Baukalna kapsētā nolūka iegūt materiālus šī pieminekļa hronoloģijas tuvākai skaidrošanai.

Senvieta atrodas Ēsu raj. Straupes c.p. V. I. Jēdins kolhoza teritorijā nolaidenā paugurā starp Baukalnu un Batarejas pilskalnu, šosejas Rīga-Valmiera ziemeļu pusē.

Jau ap 1949. gadu kapsētas vietā atrasta bronzas pakavsakta un pedzons. Uz šo atradumu pamata senvieta arheoloģiskajā literatūrā piešķaitīta pie vēlā dzelze laikmeta kapulaukiem.

1976. gada pavasarī senvietai tuvējā Pilskalna un Imeru māju iedzīvotāji uzartā laukā atrada dzelzs naži, fragmentus, silas stikla krelles, kauri gliemežvāku, častu un atsevišķas sikas cilvēka kaulu druziņas. Par atradumiem ziņoja Ēsu Vēstures un mākslas muzejam. Pieminekļu aizsardzības inspektore vienojās ar kolhoza vadību, ka lauku neapstrādās līdz atradumu apstākļu tuvākai noskaidrošanai.

Pārbaudes izrakumiem izvēlējamies vietu paugura centrālajā daļā, kur savrupatradumu savākts visvairāk. Te iemērija ziemeļu-dienvidu virzienā orientētu 20 m² lielu laukumu. Laukumā atsedza 15 apbedījumus, kas guldīti divās kārtās; ierokot vēlākos, agrākie kapi postīti, tāpēc atsevišķas senlietas un cilvēka kaulus atrada visā laukuma platībā. 1/3 apbedījumu bija pilnīgi vai daļēji postīti. Mirušie bija guldīti daļu sērkos uz muguras, izstieptā stāvoklī, RA virzienā, 0,25 līdz 0,8 m dziļi.

Inventāru (1-3 priekšmetus) atrada tikai sešos kapos. Senlietu vidū minamas divas bronzas pakavsaktas, jostas

sprādze, kraļļu un zvārgulišu kaklarota, dzelze naži un šujamadata.

Vienai no apbedītajām uz krūtīm atrada bronzas pakav-saktu, bet zem elkoņa divas sudraba monētas. Saktas loks ir kā tordēts, viens tās gals atrotīts, otrs - noplacināts. Monētas - 1575.gadā kalti Rīgas brīvpilestas šiliņi. Arī pārējās senvietā iegūtās monētas kaltas 16.gs. otrajā pusē.

Monētas, atrasto senlietu raksturs un mirušo apbedīšanas veids liecina, ka senvieta ir kristīgo kapsēta, kas attiecināma uz 16. gs. Taču savāko savrupatradumu vidū ir priekšmeti - bronzas stieniņu važiņas, bumbiņveida zvārguliši, lentveida aproces gals - kuri norāda, ka kapsēta izmantota arī agrāk.

Jāpiezīmē, ka visā pārbaudes laukuma platībā zemei bija piejauktas sīkas kļeģeļu šķembas un kaļķu java. Laukuma austrumu profilā 0,25 m dziļumā iezīmējas izteikts līdz 10 cm biezs un 5 m garš kaļķu javas slānis. Kvadrātā X₅ un X₇ atradās pāris lielu akmeņu. Varētu domāt, ka kādreiz te bijusi kāda celtnē, varbūt pat 17. gs. baznīcu vizitācijas protokolos minētā kapela.

M.Atgāzis

IZRAKUMI TĒRVETES KLOSTERKALNĀ UN ARHEOLOĢISKO
PIEMINEKĻU APZINĀŠANA ZEMGALĒ 1976.GADĀ

Vēstures institūta Tērvetes arheoloģiskā ekspedīcija no 28. jūnija līdz 30. septembrim pabeidza izrakumus Tērvetes Klosterkalnā (Dobeles raj. Tērvetes c.p.). Līdztekus veikta tuvējo arheoloģisko pieminekļu apzināšana.

Pētījumi Klosterkalnā

Klosterkalnā izrakumi notika galvenokārt nogāzēs un terasēs, Izpētīta ap 400 m² liela platība. Kultūras

slānis līdz 0,50 m (bedrēs - līdz 1,35 m) biezis, pelēcīgs, ar māsmilts piejaukumu, bez noslāņojumiem.

Klosterkalna ziemeļu nogāzē un plakuma malā atklātas 20 dažādas bedres. Tās pa asti iezīmē tumšāka zeme, kas kontrastē ar mālaino pamatzemi. Četrās no bedrēm (diametrs - 1-2 m; malas samērā lēzenas) pildījumā ogles, deguši akmeņi, keramikas lauskas un dzīvnieku kauli. Tās uzskatāmas par pavardu vietām.

Lielākā daļa bedru, kuru diametrs 0,25-0,55 m, dziļums līdz 0,75 m un kuru pildījumā atrod ogļites, uzskatāmas par stabu vietām. Stabi pamatzemes līmenī aplikti ar dažāda diametra (visbiežāk 0,20-0,30 m) laukakmeņiem. Dažkārt "iekļīšanai" izmantotas speciāli šim nolūkam nošļēgtas laukakmens plāksnes. Dažas stabu vietas bija konstatējamas tikai pēc raksturīgā akmeņu aplikuma.

Noteiktāk iezīmējās divas stabu bedru rindas, kas atradās līdztekus viena otrai: viena plakuma malā, otra nogāzē. Attālums starp rindām - 3 m, starp bedrēm vienā rindā - 1-2 m. Stabu bedru rindas iezīmē divas nocietinājumu līnijas. Vairākas stabu vietas, kas konstatētas no iekšējās rindas uz plakuma pusi (ap 1,5 m attālumā) un kas it kā iezīmē trešo rindu, liek domāt par saistību ar ēku, kas pieslēdzās aizsargsienām (vai arī par dubultsienas aizsargkonstrukciju, kuras starptelpa izmantota saimniecības vajadzībām). Šeit kultūras slānis bija biežāks. Viens no stabiem (līdzās pavardam) bija ierakts un nostiprināts sevišķi rūpīgi no visām pusēm līdz pat bedrēs dibenam ar 5-6 kārtās krautiem akmeņiem.

Līdzīgas nocietinājumu paliekas konstatētas arī pārbaudēs laukuma dienvidu nogāzē, tikai šeit plakuma dienvidu mala bija cietusi vēlākā pārrakumā. Hipotētiski var pieņemt, ka Klosterkalnu aizsargājušas divas līdztekus esošas guļkoku sienas, kuras balstījuši vertikāli ierakti stabi.

Dažas islaicīgu pavardu bedres, kas konstatētas nogazē leļpus nocietinājumiem, varētu būt radušās nocietinājumu izbūves laikā vai pirms tās.

Arī dienvidrietumu terasē kultūras slānis līdz 0,5 m biezs, taču gaišāks un smilšaināks nekā plakumā. Divas lēzenas, ar pelēcīgu, pelnainu zemi pildītas iegarenas bedres (izmēri 1,10 x 2,00 un 1,50 x 2,70 m, iedziļinājums pamatzemē 0,2-0,3 m), uzskatāmas par ugunsgrūdu vietām jeb islaicīgi izmantotiem pavardiem. Pelnainajā zemē atrastas sīkas oglītes, atsevišķi akmeņi. Bedru tuvumā kauli, sīkas lauskas, kāda švikātās keramikas trauka fragments.

Klosterkalna plakumā atrasts māla leļmveidnes fragments (bronzas kaklariņļa atliešanai pēc vaska modeļa), ir arī kaula rotadatas fragments, dienvidrietumu terasē iegūts zvirgulis t.s. māla kastuves fragments. No atrastajām 507 māla sēta izmētrauku lauskām nosakāmas 411 bezripas keramikas lauskas.

Jāpiezīmē vidū 317 (77%) švikātās, 93 (22,66%) gludās keramikas ja piejaukuskas, 1 (0,24%) apmetās keramikas lauska. ma austrum Klosterkalns ir nocietināta apmetne, kas pastāvējusi līdz 10 omilgu laiku 1 g.t. p.m.ē. beigās. Metāla priekšmetu retā X₅ un X₇ astopamība vedina domāt, ka apmetnes apdzīvotība nesniekādreiz izas tālāk par m.ē. 2.gs. Nav izslēgts, ka apdzīvotības vizitāc izbeigšanās Klosterkalnā vedama sakarā ar kopienas izvirišanās, kura mitusi Tērvetes pilskalna nocietinātā apmetnē. Pēdējās apdzīvotība turpinās arī m.ē. i.g.t. Mūsu ēras sākumā nocietinātu dzīvesvietu panīkšana un iedzīvotāju pārcelšanās uz atklāta tipa apmetnēm ir vispārēja parādība. To pirmām kārtām noteica lielo saimju sairšana un mazo saimju izdališanās.

Arheoloģisko pieminekļu apzināšana

Sadarbībā ar Latvijas PSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Jelgavas nodaļas sabiedrisko inspektoru V. Birznieku un Jelgavas Vēstures un mākslas

muzeja pieminekļu aizsardzības sektora vadītāju R. Saulāju veikta pieminekļu apzināšana Dobeles un Jelgavas rajonā.

Papildinot ziņas par Tērvetes Stūru kapulauku, noskaidrots, ka 1940. gadā ap 100 m uz ziemeļiem no 1931. un 1932. gadā izdarīto izrakumu vietas, atrokot un izlaužot celmus, atrasti divi dzelzs uznavas šķēpu gali. Tas Apstiprina, ka kapukalns ir plašs un, kā spriežams pēc dažiem jau agrāk iegūtiem savrupatradumiem, attiecināms ne tikai uz 5.-9.gs., bet iesniedzas arī vēlā dzelzs laikmetā.

Tērvetes Lejnieku-Kalmaņu vidējā dzelzs laikmeta kapulauka izpostīts. Par atradumiem pēdējos gados ziņu trūkst.

Stūru un Lejnieku kapulaukiem atbilstošas dzīvesvietas atrast kavē mežs, kas aizņem ievērojamu daļu apkārtnes. Stūru kapulaukam tuvākā apmetne Mazpelvedžos ir pārāk tālu (1,5 m), lai meklētu starp šiem objektiem sakarību.

Par Ķūru un Kamradžu senvietām sīkāk skat. rakstā "Ķūru senkapi".

2,5-3 km uz ziemeļrietumiem un ziemeļiem no Tērvetes Skujaines labajā krastā atrodas trīs senvietas, kurās iegūti vēlā dzelzs laikmeta priekšmeti.

Tērvetes Iljēnos 30. gados atrasts 10.-11. gs. raksturīgs dzelzs šķēpa gals (glabājas LVM); Tērvetes Anšķinos - vēlā dzelzs laikmeta senlietas (līdz Lielajam Tēviņas karam Zemgales muzejā Jelgavā). Tā kā abas mājas atrodas kaimiņos, jādomā, ka senlietas nākušas no viena kapulauka, kurš situēts Anšķīnu grantbedru rajonā (50. gados tur atrasti cilvēku kauli), ziemeļaustrumu virzienā iesniedzoties Iljēnu laukā.

Tērvetes Plavniekos, dzīvojamās ēkas dienvidu pusē, pierijas, šķūņa un laukos 30. gados atrastas senlietas (bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem, gredzens, piekaripš). Laukā ap 500 m uz dienvidaustrumiem no mājām Tērvetes upes kreisajā krastā netālu no Skujaines ietekas pirms pirmā pasaules kara arot atsegts cilvēka skelets ar šķēpu

un aprocēm. Senlietas muzejos nav nonākušas. Pakapsakta glabājas privātā kolekcijā. Šos senkapus, kurus tautā dēvē par "Zviedru kapiem", nepieciešams uzņemt aizsargājamo pieminekļu sarakstā.

Lielplatones Staņuvēnos skaidroti 1952.gadā LVM ar atrašanas vietas apzīmējumu "Lielplatones selekcijas un izmēģinājumu stacija" nodoto senlietu (sudraba stopasakta ar paplašinātu pēdu, divi dzelzs uzmaņas šķēpu gali, uzmaņas cirvis, duncis) atrašanas apstākļi. Minētās senlietas atrastas Platones upes kreisajā krastā ap 150 m uz dienvidrietumiem no Staņuvēnu mājām iepretim kapsētai. Otra atrašanas vieta - ap 50 m uz dienvidrietumiem no Staņuvēniem - starp dzīvojamo ēku un kapsētu. (Šeit atrasta bronzas trīsstūradata.) 30.gados, rokot pamatus Staņuvēnu ēkām, atrasts cilvēka galvaskauss. Jāsecina, ka Staņuvēnos ir plašā vidējā dzelzs laikmeta kapulauks.

Saskaņā ar lauks, zin. kanč. O.Lapiņa norādījumiem, Platones labā krasta tuvumā, pa labi no lielceļa, kas ved uz Jaunplatoni, izmēģinājumu saimniecības laukos vairākās vietās konstatēts senais kultūras slānis.

1) Lielplatones Čurilās un Jaunzemos, galvenokārt novadgrāvja dienvidu pusē ap 100 m garā joslā gar lielceļu, konstatēts tumšs kultūras slānis, kas saturēja šķeltus granitus. Slāņa biezums 45-60 cm. Te atrasta bezripas apmetā keramika, māla apmetumi, dzīvnieku kauli, divi graudberži.

2) Lielplatones Bazulovs, dienvidos no Čurilu apmetnes, nelielā platībā konstatēts ap 40 cm biezs kultūras slānis. Atrasta ripas keramikas trauka lauska un dzelzs sārnis.

3) Lielplatones Skulmēnos, ap 130 m no Platones upes, 100-300 m uz dienvidiem no Skulmēniem ap 200 m garā joslā apartā laukā ar tumšāku iekrāsojumu un lielāku sadrupušu laukakmeņu koncentrāciju iezīmējās divi mitru zemes laukumi. Slāņa biezums 45 cm. Atrasta bezripas gludā ke-

ramika.

Kultūras slānis konstatēts arī Lielplatones Veiceļos, 200 m uz austrumiem no mājām un Lielplatone, Sidrabes kreisā krastā, gruntsgabalos Nr. 12 un 13, taču atradumu no šiem objektiem trūkst. Šķiet, ka Čurilu un Škulmēnu apmetnes pieder pie m.ā. l.g.t. pieminekļiem.

Svētes Galiņu senkapi atrodas starp Galiņu un Vidiņu mājām un kapsētu. Šeit, Svētes labajā krastā, upes kraujā ir smilšains pakalns, kas pāris metru paceļas pār apartajiem laukiem.

Veicot vienlaidus meliorāciju, pakalna austrumu daļā nodzīta virskārta un pāri centram izrakta tranšeja, uzvārdot cilvēku kaulus. Atrasta bronzas ripassakta, alvas "kniedīte", bronzas jostas sprādze, ar kniedītēm inkrustētas ādas jostas fragmenti, bronzas gredzens un trīs sudraba monētas: 16.gs. 70.gados kalts Rīgas brīvpilsētas šiliņš; 17.gs. 60.gados kalts Jāņa II Kazimira (1648-1668) Polijas šiliņš; Kārļa XI (1660-1697) Livonijas šiliņš, gada skaitlis nodrupis. Monētas noteikusi V.Zobiņa.

Pirmās ziņas par šo kapulauku attiecas uz 1925. un 1927.gadu, kad LVM nodotas senlietas, kas iegūtas Svētes upes krastā nobrukumā atsegto kapos (riņķasakta ar t.e. sadoto roku motīvu, 16. gs. šiliņš).

Kapulaukā uzvārdītajā smiltī atradām bāli zilgana krāma šķilu. Tā kā vieta ļoti piemērota akmens laikmeta apmetnēm un no šīs apmetnes pazīstami akmens laikmeta savrupatradumi (šifera bezpietes kalts, kas atrasts Svētes muižā), apvidus būtu jāpārbauda akmens laikmeta speciālistam.

M. Atgāzis

ĶŪRU SENKAPI

Ķūru senkapi (Dobeles raj., Penkules c.p., agrāk Tērvetes pagastā) atrodas 5 km uz dienvidrietumiem no Tērvetes pilskalna, 1,5 km ziemeļaustrumos no Kamradžu pilskalna. Kapulauks situēts lēzenā pakalnā Skujaines upes labajā krastā starp Ķūru, Mazlūsveru un Jaunzemju mājām.

Senlietas Ķūru laukā atrastas jau 1936.gadā, 1938.gadā ziņas par atradumiem iegūst arheologs P.Štepiņš, kurš 1941.gadā Ķūru kapulauku arī apzinājis, taču plānotie izrakumi izpalikuši. Daļa 30.gados savāktu senlietu glabājas LVM.

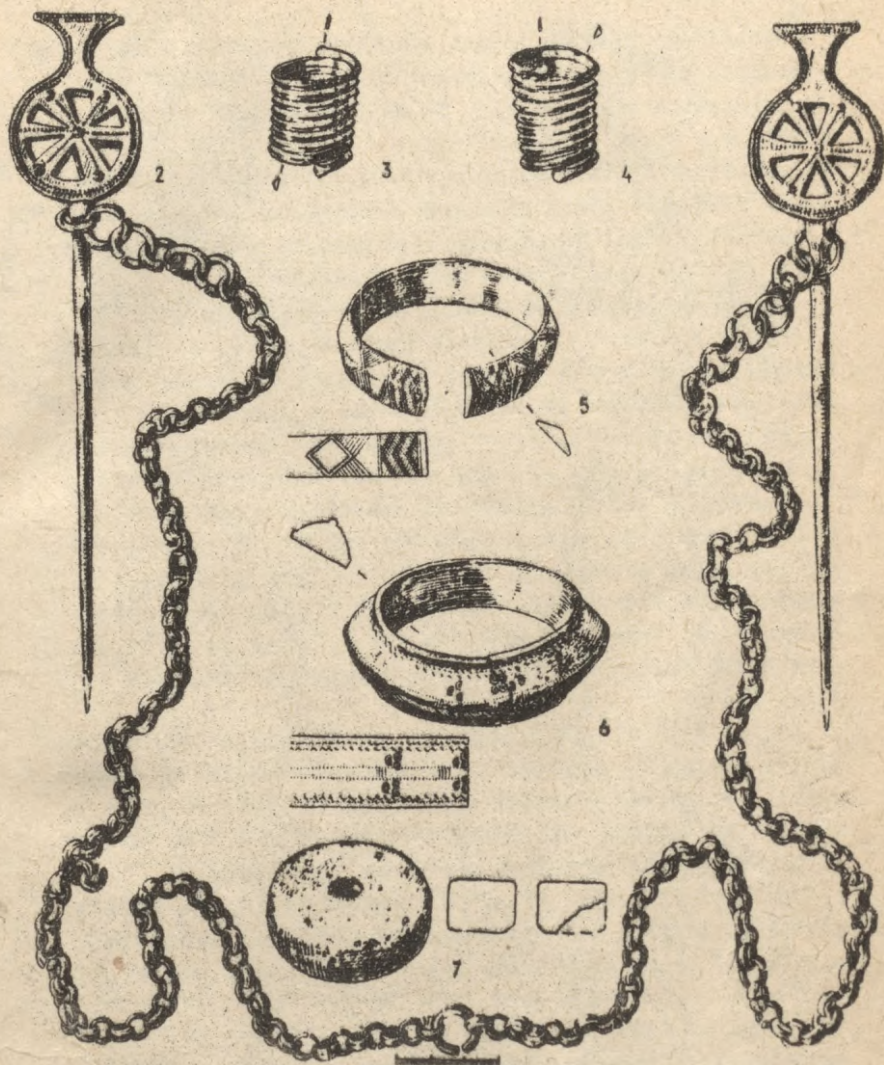
Kapulauks 30.gados cietis mantraču darbības rezultātā, bet pēdējos gados - lauku apstrādājot ar traktorarklu.

1976.gada jūlijā un augustā Vēstures institūta Tērvetes arheoloģiskā ekspedīcija paralēli darbam Klosterkalnā veica aizsardzības izrakumus Ķūros.

Pirmais laukums iemērīts 21 m uz rietumiem no vecās grantsbedres centra, otrais un trešais - uzkalna augstākajā daļā - 22 un 32 m uz ziemeļiem no pirmā laukuma.

Izpētīta ap 100 m² liela platība, atsedzot 12 skeletkapsus, kas attiecināmi uz 6. un 7. gs. (galvenokārt - 6.gs.)

Kapu dziļums - 30-65 cm. Tie stipri postīti, taču gandrīz visos gadījumos pēc kāju un citu kaulu stāvokļa bija iespējams noteikt kapu orientāciju. Mirušie parasti guldīti ar galvām A vai R. Pretēja vīriešu un sieviešu orientācija, kura kopš 8. gs. parasta zemgaļu, latgaļu un sēļu senkapos, Ķūros vēl nav vērojama. Ķūru kapulauka apbedīšanas veidā atspoguļojas atšķaņas no apbedīšanas parādēm agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos ar akmeņu iezogu. Lielākā daļa apbedījumu (2. izrakumu laukums) guldīti virs senā augsnes slāņa, uz kura pirms tam uzbērtā plāna (līdz 10 cm) dzeltenas smiltis kārtiņa. Kapu bedres smiltī nav saskatāmas. Jāsecina, ka vēl 6.gs. tikuši uzbērti lēzeni uzkalniņi.

2. attēls

Apbedījumu grupas (jādama - tuvākie radinieki) kapulaukā atdalītas ar akmeņu (diametrs 0,40-0,50 m) iežogiem, kas saglabājušies tikai daļēji. Tā ar laukakmeņiem iežogoti bijuši 8., 9. un 11. kapa.

Apbedīšanas vietā augsnes virsma šķīstīta ar ugunsku-riem. Taču mirstošais uz ogļainas zemes nav guldīts: vie-pirms uzbērts smilšu kārtiņa, tad nolikts zārks un līdzās tam - akmeņi, pāri kuriem uzbērts smilts.

Uzmenību saista divi bagāti, nepostīti apbedījumi.

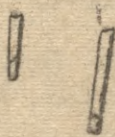
3.kapā (2.att.: 1) apbedīta jauna sieviete, kas guldīta izstieptā stāvoklī uz muguras ar elkoņos saliektām, pret zodu paceltām rokām un galvu A. Kaklu grezno sudraba kaklariņķis ar nevienmērīgi tordētu loku, kāšiti un astoņ-veida cilpu. Apkakli rotājusi bronzas spirālīšu virtene.

Apģērbu uz krūtīm saturējusi gredzenotā stopesakta un dzelze konusveida adatas ar dzelze važiņu. Uz rokām asto-ņas (uz labās rokas trīs, uz kreisās - piecas) aproces - visām, atskaitot vienai, kas ar vāļu galiem, noplacināta segmenta vai trīsstūra griezumā (kā 3. att.: 5). Labajā rokā divi, kreisajā - trīs bronzas spirālgredzeni (kā 3. att.: 3,4).

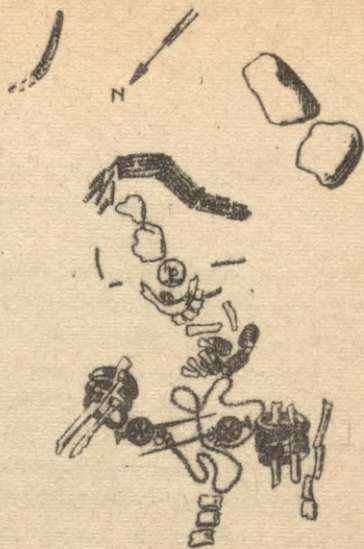
Labajā pusē līdzās 3. kapa galvgalim nolikta dzelze iz-kapts, vērpjamās vārpētas smilšakmens skriemelis un dzelzs nazis; pie galvas kreisajā pusē - dzelze filens un pieci bronzas spirālgredzeni; pēdējie laikam bijuši tašu kārbīņā un uzskatāmi par tuvinieku ziedojumu aizgāņiem.

12. kapā (2. att.: 2) apbedīta sieviete, kuras skeleta stāvoklis līdzīgs 3. kapā apbedītas sievietes stāvoklim, vienīgi 12. kapa apbedījums orientēts ar lielu novirzi - galva DA. Kreisajā pusē pie galvas divi laukakme-ņi, kas, šķiet, novietoti tur ar nodomu. Galvu mi-rušai rotājis bronzas vainadziņš, kas darināts no septi-ņiem, apmēram 5-7 cm gariem spirāļu posmiem, kurus saista masīvie, zemaļu vairogiem raksturīgie starpposmi (3. att.: 1).

N

1

2

3. attēls.

VĪR LĪGA Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

77-16 594

Mirušajai labajā rokā trīs, kreisajā četras aproces; katrā rokā pa vienai masīvai trīsstūra griezuma aprocei ar izceltu vidusšķautni (3. att.: 6); pārējās - ar noplacināta trīsstūra griezumu un svītriņu ornamentu (3. att.: 5). Katrā rokā pa diviem trīsstūra griezuma spirālgredzēniem ar noplacinātiem galiem (3. att.: 3,4).

Apgārbs sasprausts ar īpatnējām bronzas rotadatām; virs rotadatu galvām, kas platētas ar sudrabu, paceļas triestūrveida izlaidums (3. att.: 2).

Virš 12. kapa galvaskausa paliekām vērņemās vārpstas smilšakmens skriemelis (3. att.: 7), pa labi galvgali - dzelzs sirpjveida nazis, ilens.

Starp Ķūru kapulaukā gan savrup, gan kapu inventāros atrastajām 198 senlietām jāmin bronzas vainādziņu daļas, kaklariņķi, krelles, saktas, rotadatas, aproces, gredzeni, jostas sprādzes, piesis, dzelzs izkaptis, kapli, rauķi, uznavas cirvji, uznavas kalti, naži, šķēpi, ileni, smilšakmens vērņemās vārpstas skriemeli, šķīļmaknepi.

Izkaptis, kas zemgaļu kapulaukos parasti ir vīriešu kapa piedeva, Ķūru kapulaukā reizēm sastopama arī sievietes kapos - kopā ar vērņemās vārpstas skriemeli un kapli.

Pie retiem atradumiem jāpieskaita jau pieminētā gredzenotā stopasakta, sudraba kaklariņķis, kum neviennmērīgi tordēts loks un kāsītis ar cilpu astoņnieka veidā, bronzas piesis, kas atrasts 11.kapā. Pirmajiem diviem tuvākas paralēles rodamas Lietuvā, bet piesim - Prūsijas 5.-6.gs. atradumos.

Runājot par 12. kapā atrasto riteņadatas, trīsstūradatas un konusadatas kontaminēto formu, jāpiezīmē, ka, atskaitot Paides adatu pāri Igaunijā (Sāmsalā), viss šāda veida adatas (12) atrastas tikai zemgaļu zēmēs Latvijā un Lietuvā. Tiešas paralēles 12. kapa adatām zināmas Tērvetes apkārtnē un Pļavniekkalnā. Pēc A.Talgrenā (1925), E.Šnora (1937), H.Mooras (1938) atzinuma, šī apakštipa adatas radušās riteņadatas un konusadatas kontaminētās

formas tālākas attīstības rezultātā, konusiem noplacinoties. Šķiet, ka šīs formas parādīšanos sekmējusi trīsstūradatu izplatīšanās.

Tuvākas paralēles Ķūru senkapiem gan pēc apbedījuma veida, gan pēc senlietām konstatējamās Tērvetes Stūru, Lejnieku-Kalmaņu, Dobeles Ošu un Baļu, Katlakalna Pļavniekkalna u.c. senkapos, kā arī zemgaļu kapulaukos Ziemeļlietuvā.

Iegūtie savrupatradumi liecina, ka Ķūru kapulaukā apbedīšana turpinājusies līdz pat 12. gs. Hronoloģiski vēlākie atradumi iegūti ap 50 m uz dienvidiem no 1976. gada izrakumu vietas.

Norokot pirmstnējās augsnes slāni, kas atradās zem Ķūru senkapiem, atrastas atsevišķas nelielas bezripas gludās un švīkātās keramikas laukskas. Starp šiem atradumiem ir arī sīks t.s. "kāstuves" fragments.

Ap 200-300 m uz dienvidiem no kapulauka konstatēta Ķūru apmetne. Kultūras slāņa biezums te ap 40 cm. Lai gan kultūras slāņa pazīmes vērojamas vairākās vietās, intensīvāks tas ir gar sīka, izgravoja strauta krastu. Apmetni pārstaigājot, atrasta bezripas gludā un apmetā keramika, divi graudberži, māla apmetumi.

Jau P. Stepiņš 1941. gadā atzīmējis, ka mītrā zeme konstatējama arī tuvējos Kamradžos, ap 200 m dienvidaustrumos no pilskalna. Kamradžos registrēti arī senkapi, 300 m uz ziemeļiem no Kamradžu ēkām un tikpat tālu no pilskalna, pie akmeņiem nokrauta uzkalniņa, līdzās arkla uzvārdītiem kauliem ekspedīcijas dalībnieki atrada divus vidējam dzelzs laikmetam raksturīgus uzmaņas šķēpu galus un dzelzs nazi.

A. Caune

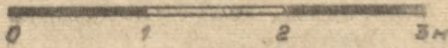
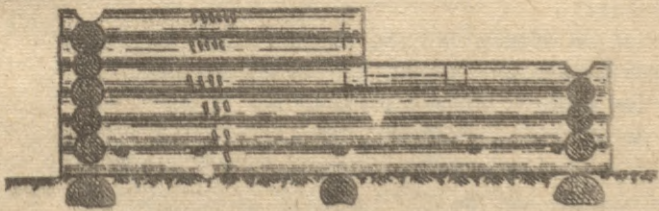
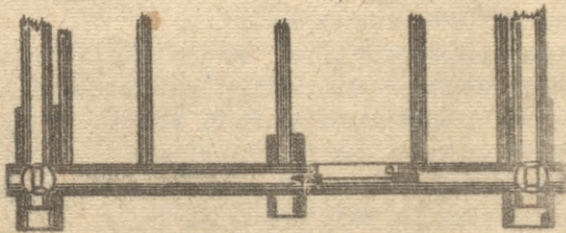
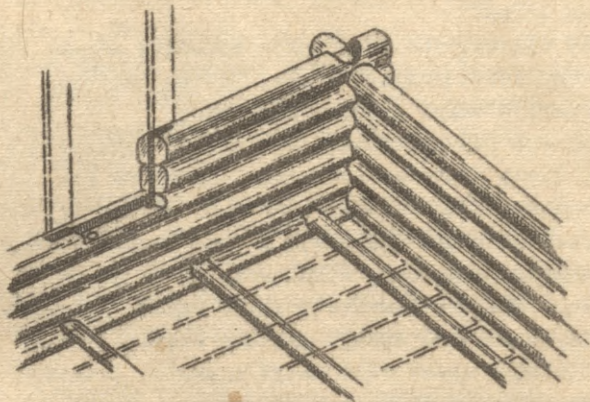
ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI VEORIGĀ 1976. GADĀ

Laik^o no 1. līdz 31. augustam Vēstures institūta Rīgas arheoloģiskā ekspedīcija pabeidza 1974.-1975. gadā iesāktos izrakumus kvartālā starp Peldu un Ūdensvada ielām. Paplašinot šajā vietā jaunceltnei paredzēto apbūves platību, radās iespēja izpētīt divus jaunus izrakumu laukumus 120 m² platībā. Te atrastas 390 senlietas, ap 400 keramikas lausku, ievākti osteoloģiskie materiāli un koku paraugi.

Pirmajā izrakumu laukumā (1. grupa, 128. grunts) atradās kādas viduslaiku ēkas puspagraba stāva mūri. Šīs vientelpas celtnes iekšējie izmēri 7 x 6,2 m. Atsegtās ēkas sienas saglabājušās no 1 līdz 2,5 m augstumā. Tās mūrētas no dolomītu akmeņiem, iekšpusi apšūjot ar ķieģeļu kārtu. Sienās ierīkotas nelielas četrstūrveidīgas nišas apgaismes ķermeņu novietošanai. Durvjaila veidota no profilķieģeļiem ar noapaļotiem stūriem. Puspagraba-grīdu sedzis smilšu bērumš. Uz sienām netika konstatētas velvju pēdas, ne arī grīdā mūrētu stabu pamati, tāpēc jādomā, ka telpa bijusi pārsegta ar koka sijām.

Pētītā ēka situēta kādreizējā nelielā gruntsgabala galā. Tā atvirzīta no tagadējās ielas būvlaižu līnijas par apmēram 11 m. Viena no celtnes sienām atrodas uz gruntsgabala robežas, kāda Vēorigā šajā kvartālā saglabājusies no 13. gs. līdz mūsu dienām. Celtnes iekšienē atrastas senlietas nedod iespēju precīzi datēt būvniecības sākumu. Spriežot pēc apkārtējā kultūras slāņa stratigrāfijas, pētītā ēka celta ne agrāk kā 13. gs. otrajā pusē.

Otrs izrakumu laukums situēts 1. grupas 124. gruntsgabala šeit zem virsējās būvgružu kārtas atradās līdz 1,5 m bieža blīvs organiskām vielām bagāts kultūras slānis. Tajā teicami, vēlāku pārbūvju neskartas, saglabājušās senās koka konstrukcijas. Pētītajā laukumā atsegti pieci celtnie-

4. attöls.

cības horizonti, kas ataino vienas sētas apbūves attīstību no 12. līdz 14. gs.

No senākā 5. celtniecības horizonta atsedzās deguma slānis un pamatzemē iedziļinātas bedres. Celtnu kontūras izrakumu vietā nebija vairs precīzi nosakāmas,

Vislabāk senajā konstruktīvajā risinājumā izsekojama 4. un 3. apbūve. Īpaši jāatzīmē kāda koka dzīvojamā ēka, kas saglabājusies sešu baļņu vaiņa augstumā. Celtnē ir vientelpa, kuras izmēri plānā 4,0 x 4,0 m. Tās vienas sienas vidū, ceturta vaiņa augstumā, atradusies 70 cm plata durvjaile. Par sliekšni izmantots ailaš apakšā gulošais vaiņa baļķis, kurā visā durvju platumā izņemts viens ceturksnis. Sliekšņa galos šajā baļķī izkalts četrstūraains ligzdas stenderu dēļu iestiprinājumam. Vienā sliekšņa galā izdobts apaļš iedobums durvju vērtnes apakšējās koka viras ievietošanai (4.att.).

Sākotnēji ēkai bijusi dēļu grīda. No tās saglabājušās pasijas, kuru gali ar iecirtumu ielaisti pamatnīcas vaiņagā. Vēlāk, pieaugot apkārtējam kultūras slānim, celtnēi dēļu grīda izņemta un tās vietā izveidots māla klons. Tādējādi grīdas līmenis ar jaunizveidoto pildījumu paaugstināts līdz sliekšņa atzīmei. Māla pildījuma kārtas vidū atrodas bērza tāšu klājums, kas, liekas, kalpojis grīdas hidroizolācijai.

Ēkas ārpusē uz sienas baļķiem saglabājušās iecirstas zīmes. Noteikts iecirsto svitru skaits norāda katra baļņa vaiņa kārtas numuru. Līdzīgas zīmes vēl 19. gs. bija sastopamas uz dažām etnogrāfiskām celtnēm. Šādām ēkām guļbūve, sienas, baļņu vaiņagus sanumurējot, sākotnēji uzbūvētas ārpus būvobjekta. Celtnē izjauktā veidā pārvesta uz jaunbūves vietu, kur gatavie būvkoki noteiktā kārtībā pēc iecirstajām zīmēm guldīt sienās.

Senajā sētā pagalmā un ejas starp ēkām bijušas segtas ar koka klāstiem, kuriem izmantotas kārtis, plēsti apaļkoki un plankas. Izveidojot 4. apbūvi, pagalmā ierīkota

primitīva drenāžas sistēma. Tā sastāvējusi no vairākām 0,6-0,8 m dziļām bedrēm, kas izraktas cauri kultūras slānim un mālainajai augsnes virskārtai līdz augšējai smiltes kārtai. Lētus laikā virsūdeņi caur koku klāsta spraugām satecējuši izraktajās bedrēs un no tām savukārt iesūkušies dziļajos grunts slāņos.

Atsevišķas sētas cita no citas norobežotas ar blīviem stāvkoku žogiem, kas izveidoti no šķērsgriezumā apaļiem vai uz pusi šķeltiem zemē ieraktiem stabiem. Noteiktas sētu robežas saglabājušās nemainīgas ilgāku laiku. Par to liecina vairākkārt atjaunotie stāvkoku žogi, kas cits citu pārsedz.

Par izrakumos pētītās sētas iedzīvotāju nodarbošanos liecina atrastie carbarīki, ražošanas atkritumi, izejmatēriāli un pusfabrikāti. Visvairāk atrasts ar zvejniecību saistītu priekšmetu - dažādas formas un lieluma priežu mizas tīkla pludiņi un to sagataves, akmens un svina tīklu gremdi, tīklu aužemā saiva, murde. Pār dravniecību liecina bērza tās: vācele, kas pilna ar vasku, pār intensīvu kaula apstrādi - deudzie zāģētie kauli. Samērā bieži kultūras slāni atrasti neapstrādāti dzintara gabaliņi un dzintara priekšmetu pusfabrikāti. Apakšējā deguma slāni atrasti vairāki lieli dzintara gabalu sakusumi.

Atrasto rotaslietu vidū galvenokārt vietējiem iedzīvotājiem raksturīgi priekšmeti - pakavsaktas, spirālgredzenī, dažādi piekariņi (miniatūra cirvītis, ķemmīte, mežacūkas un lača zobi u.c.). Par sakariem ar Krievzemes pilsetām Daugavas augštecē liecina stikla aproces, kāds bronzas krustiņš, kas, liekas, bijis rotāts ar emalju, kā arī divas koka šaha figūras.

Augšējos kultūras slāņa horizontos atrasti arī priekšmeti, kas nākuši no Rietumu zemēm: pirmatnējās akmens masas un zilganpelēka māla lebi dedzinātu neglazētu trauku lauskas, alvas saktas un rotājuma fragmenti. Atrasti arī daži glazētu trauku virsmas dekorējumi - primitīvi cilvē-

ka sejas atveidojumi.

1976.gada maijā ekspedīcijas darbiniece V.Verigo L.Pils ielā 12 (1.grupa, 45.grunts), sekojot celtniecības darbiem, pie pagraba telpu podziļināšanas konstatēja kādu senāku mūra sienu. Sienas platums 2,5 m. Tā mūrēta no dolomīta akmeņiem, gar malām guldot lielākus aptēstus akmens blukus, bet vidū aizpildot ar sīkākām dolomīta gabaliem bagātīgā kaļķu javā. Šī siena, liekas, ir saistāma ar 15.gs. vidū celtajiem Rīgas pilsētas nocietinājumiem.

A.Čaune

IZRAKUMI JAUNSAULES SILIŅU KAPULAUKĀ UN BAUSKAS
PILSDRUPĀS

Vēstures institūta Bauskas arheoloģiskā ekspedīcija no 1. līdz 6.jūnijam veica aizsardzības izrakumus Bauskas raj. Skaidkalnes ciema teritorijā Jaunsaules Siliņu kapulaukā, kas atrodas 1,5 km uz dienvidiem no Jaunsaules centra, smilšainā paugurā Mēmeles labajā krastā.

Pirmās senlietas (dzeramā raga apkalums, kaklariņči, spirālaproces, rotadatas, šķēpu gali) šajā vietā tika atrastas, rokot pamatus ceļa ēkas piebūvei 1976.gada pavasarī, un nodotas Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzejam. Lai novērstu jaunatklātā kapulauka turpmākos postījumus, precizētu senvietas platību un noskaidrotu tās hronoloģiju, tika izdarīti aizsardzības izrakumi.

Izrakumos izpētīta 60 m² liela tranšeja, atrasts ziedojuma depozīts, atklāti astoņi apbedījumi, no tiem divi ugunskaņi un seši skeletkaņi, iegūtas 74 senlietas. Mirušie guldīti 30-70 cm dziļās zemē ieraktās bedrēs, kas tūlīt pēc arankārtas noņemšanas labi iezīmējās dzeltenajā smiltis kā tumši četrstūrains plankumi. Atsegtajos divos ugunskaņos starp oglēm un pelniem izšķīrmas atsevišķas kalcinētu kaulu drumslas un degušas vai tiši bojātas senlietas.

Skeletkapos apbedīto kauli pilnīgi satrudējuši, daļa seklāk ierakto apbedījumu postīti, arot senāk šai vietā bijušo tīrumu. Minēto iemeslu dēļ ne vienmēr bija iespējams noteikt apbedījuma orientāciju, apbedīto dzimumu un senlietu sākotnējo novietni. Spriežot pēc senlietu atrašanās vietas kapu bedrēs, sievietes guldītas ar galvu DRR virzienā, bet vīrieši pretēja - ZA virzienā.

Sieviešu apbedījumiem raksturīgās rotas - spirālgredzeni, plāksņu saktas un pakavsaktas, dzintara un stikla krelles, zvārguliši. Vienā kapā atrasts ar bronzas spirālēm rotāts apģērbs. No darbarīkiem kapā doti līdzī naži, ileni, kapji un sirpji. Vīriešu kapu inventārā atrastas pakavsaktas, zvārguli, spirālgredzeni, naži, sirpji. Kadā postītā apbedījumā iegūti divi samaniņu sudraba dirhemi, kas izmantoti kā piekariņi; Muhamedija 912./913.gadā kaltā Nasra ibn Ahmeda un Samarkandā 946./947.gadā kaltā Nuha ibn Nasra monēta (noteicis I.Dobrovolskis).

Netālu no ūgunskapa atrasts zemē ierakts ziedojums - vilnas audumā ietītas rotas (sievietes). Ziedojumā deviņi priekšmeti - vits sudraba gredzens (5. att.: 9), divas sudraba pakavsaktas (5. att.: 5,6) ar atrotītiem galēm, divas bronzas plāksņu saktas (5. att.: 4,7) un riņķasakta (5. att.: 1) (saktu vīrumu sedz sudraba plāksnīte), divi bronzas putniņpiekariņi (5. att.: 2,3) un spirālgredzens (5. att.: 8).

Spriežot pēc izpētītas platības un savrupatradumu situācijas, kapulauks varētu būt aizņemts par 1 ha lielāku platību. Siliņu kapulauks datējams ar 9.-13.gs.

No 7.jūnija līdz 31.jūlijam ekspedīcijas darbs turpinājās Dauskas pilsdrūpās, kas atrodas stāvā dolomītu klīntā kraujā Mēmeles un Mācās satiekā. Kraujas rietumā daļu aizņem pile mūri, kurus cēlis Livonijas ordenis 15.gs. pirmajā pusē. Austrumos pils veoākajai daļai pieslienās 16.gs. beigās celtā Kurzemes hercogu rezidence. Laikā no 1967. līdz 1975. gadam ik vasaru pils telpas at-

5.attéls.

tīrītas un novākti būvgruži. Darbus uzraudzīja Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzeja darbinieki. Iegūtais bagātais senlietu materiāls pagaidām vēl nav apstrādāts un zinātniski izvērtēts.

Sakarā ar daļēju pils restaurāciju radās nepieciešamība arheoloģiskos izrakumos gūt jaunas atziņas pils būvvesturē, precizēt pils sākotnējo plānojumu un ievākt senāk lietoto būvmateriālu paraugus.

1967. gada arheoloģisko izrakumu laukumā atradās Kurzes hercogu pils ziemeļu korpusa vidusdaļā un pagalmā. Pirmais izrakumu laukums 100 m² platībā tika izpētīts līdz pamatzemei, otrs - 125 m² platībā - tika attīrīts līdz 17. gs. pagalma brūna līmenim. Kultūras slāņa biezums svārstās no 1,0 līdz 3,0 m. Izrakumos atrastas 45 senlietas, ap 100 keramikas lausku, pāri par 250 krāsns podiņi; iegūti kaļķu javas un būvmateriālu paraugi.

Pētījumu rezultātā konstatēts, ka Bauskas pilskalns izšķirami divu dažādu laikmetu apdzīvotības periodi. Senākās liecības par cilvēku apmetni izrakumu vietā saglabājušās no l. g. t. p. m. ē. Šī laikmeta kultūras slānis vēlākajos celtniecības zemes darbos daudz cietis. Atsegtajā laukumā tas postīts līdz tādai pakāpei, ka drošas senās būvniecības paliekas vairs tikpat kā nav konstatējamas. Iespējams, ka par šī perioda celtnēm liecina daļa no stabu bedrēm, kas iezīmējas pamatzemē. Starp atrastajām senlietām dominē kaula priekšmeti - adatas, īleni, dunci, samērā maz krāma rīku. Keramikā pārstāv lauskas ar abpusēju virsmas švīkājumu.

Lielākā daļa no izrakumos iegūtā materiāla attiecas uz nākamo apdzīvotības periodu 15.-17. gs., kad senās apmetnes vietā uzcelta mūra pils. Izrakumos mūra pilij konstatējamas piecas atšķirīgas dažādu laiku apbūves.

Sākotnēji pils priekšā atradies ap 2 m dziļš sauss grāvis. Tā ārmalā no baļķiem izveidots blīvs stāvkoku žogs. Liekas, ka laika plūsmas ārpus pils tolaik nav bijis

apdzīvots.

Otrajā pils apbūves posmā grāvis aizbērts un laukumā kalna austrumu daļā ierīkota priekšpils, kuru aizsargājusī palisādu sēta. Šī žoga stabu pamatu bedres atsedzās arī virs aizbērtā grāvja. Palisādes gājušas bojā ugunsgrēkā.

Trešajā apbūves posmā priekšpili gar kalna nogāzi uzcelta mūra aizsargsiena. Tās pamati 2,5-3 m iedziļināti pamatzemē. Aizsargsienai iekšpusē bijušas piebūvētas atsevišķas nelielas mūra celtnes. No tām zemē saglabājušies no dolomītu akmeņiem mūrētie pamati.

Livonijas ordeņa laikā priekšpils kultūras slāni iegūts samērā maz senlietu. Tāpēc pageidām nav iespējams precīzi datēt katru no minētajiem trim apbūves posmiem. Kā interesantākais šī perioda atradums minama no kaula izgriezta arbaleta mehānisma detaļa, t.s. "rieksts". Neapdedzinātie šķiedraina gipsa gabali un dzelzs sārgi liecina, ka priekšpili varētu būt notikusi gipsākmeņa apdedzināšana un dzelzs apstrāde.

16.gs. beigās priekšpili visas ēkas nojauktas. No apbūves atbrīvotajā teritorijā uzcelta jauna pils - hercogu rezidence. Daļēji saglabātas ārējās nocietinājumu sienas un, liekas, arī apalie torņi priekšpils austrumu daļā. Ziņas par jaunās pils celtniecību rakstītajos vēstures avotos nav rodamas. Liekas, pils celtniecība pabeigta 1596. gadā, kā to vēstija iekalums akmeņi, kurā bija redzams pilsdrūpās vēl 19.gs.

1971.gadā, attīrot no būvgružiem šajā izrakumu sezonā pētīto pils telpu, minēto akmeni atrada un pārvietoja uz muzeju. Dekoratīvais akmeņu kalums, liekas, atradies virs ieejas jaunajā pili. Tani iekalms teksts - SOLI DEO GLORIA ANNO 1596.

Būvgružu slāni, kas radies, nojaucot kādreizējās priekšpils celtnes, 1976.gadā atklātas divas monētas - 1578.gadā kaltais Rīgas brīvpilsētas šiliņš un 1576.gadā kaltais Kurzemes hercogistes Gotharda Ketzera šiliņš (noteikusi

K.Pelda). Spriežot pēc šīm monētām, jaunās pils būvniecība varētu būt uzsākta jau 16.gs. 80.gados. Par jaunās pils sākotnējo grezno izbūvi liecina atradumi kultūras slāni - akmens kalumi, ornamentētie, ar zaļu vai polihromu svina glazūru klātie krāsne podiņi, logu vitražu stikli u.c. atradumi.

17.gs. Bauskas pils vsīrākkārt cietusi zviedru-poļu savstarpējās cīņās. Tā arvien atjaunota senajā plānojumā. Pēdējā lielākā pārbūve veikta 17.gs. beigās. Šajā laikā pils jau daļēji zaudējusi savu krāšņo sākotnējo izskatu un piemērota vairāk saimnieciskām vajadzībām. Pēdējais pils telpā 17.gs. beigās krāsne vairs nav bijušas. Grīdu sedzis klons, kas izveidots no dažāda formāta senākiem ķieģeļiem. Telpa kalpojusi par neapkurinātu noliktavu. Šo lielo pārbūvi ļauj datēt zem klona smilšu slāni atrastā monēta (1666.gadā kalta Kārļa XI Zviedrijas ēre).

J.Daiga

IZRAKUMI LUDZAS PILĪ 1976.GADĀ

Vēstures institūts kopā ar Ludzas rajona Darbaužu deputātu padomes Izpildu komitejas Kultūras nodaļu laikā no 22.jūnija līdz 30.augustam izdarīja izrakumus Ludzas pilsdrupās.

Izrakumu mērķis bija iegūt datus par pils plānojumu un vēsturi, sagādāt Ludzas Novadpētniecības muzejam jaunus eksponātus, tāpat noskaidrot, vai kalns nav seno latgaļu (līdz 12.gs.) nocietināta dzīvesvieta - pilskalns, jo tā tiešā tuvumā (pie priekšpils) atrodas pazīstamais 7.-12. gs. latgaļu kapulauks - Odukalns.

Ludzas mūra pili cēlis Livonijas ordenis 14. un 15.gs. mijā kā austrumu pierobežas cietoksni. Tā atrodas 18 m augstā morēnu mālu paugurā; no divām pusēm to apskalo Lielais un Mazais Ludzas ezers, bet no trešās sargā dziļš

plats grāvis, kuram otrā pusē atrodas priekšpils. Galvenā ieeja pili bijusi no priekšpils puses pāri paceļamam tiltam un vārtiem. Otri vārti bijuši pretējā pusē - ziemeļrietumu stūrī, tāpat lielā četrstūrīgā torņa - donžona - tuvumā; no torņa vēl saglabājušās divas ārējās sienas (11 x 12 m). Zem torņa bijis pagrabs.

Tornim no austrumiem pielēdzās pils galvenā trīsstāvu ēka (ārsienu garums ap 30 x 10 m). Saglabājusies šīs ēkas ziemeļaustrumu siena ar apvalkdūmeņa pazīmēm centrā. Kāds mazāks dūmenis vērojams arī šīs sienas austrumu galā. Pils un aizsarg sienas, kuru garums sasniedz gandrīz vai 500 m, būvētas no laukakmeņiem un galvenokārt no kļeģiem un līdz ar to ir mazāk izturīgas. Pils aizsargsiena ierobežo ap 1,5 ha lielu līdzenu laukumu, kura vidū kādreiz bijusi aka vai diķis, kas aizbērts, un pašreiz viss laukums apaudzis ar zāli.

Tādā kārtā 1976. gadā izrakumi veikti pilsdrupās (334 m²) un priekšpili (66 m²) 400 m² lielā platībā. Tā kā pils mūri nav konservēti, to tuvumā izdarīt izrakumus likās visai nedroši, tāpēc ī laukums (13 x 22 m) tika iemērīts 12,5 m uz dienvidiem no pils ēkas iekšējās sienas, kur zemē bija vērojama zināma ieplaka un varēja domāt, ka šeit iebrucis kāds sens pagrabs.

Kultūras slānis sastāvēja galvenokārt no būvgružiem un izrādījās vidēji ap 1 m (vietām līdz 1,5 m) biezs. Būvgružu kārtu savukārt veidoja zeme, akmeņi, kļeģu un kārniņu drumsļas un kaļķu javas gabali. Tani atrasts daudz dzīvnieku (6000) un zivju kaulu, vietēja darinājuma māla trauku lausku (5000), krāsns podiņu fragmentu (ap 1100) un dažādas senlietas.

Ī laukumā atsedzās sešu 1,2-1,4 m biezu mūra sienu pamati, veidojot vairāku telpu daļas, apmēram 4-5 m platas. Četras no atsegtajām sienām gāja paralēli pils ziemeļu, divas - austrumu sienai. Acīmredzot, celtnes gājušās līdz rietumu aizsargmūrim, kas līdz ar to bijis celt-

6.attēls.

zu āršiena. Visi atsegtie pamati iet paralēli pils galvenās ēkas sienām. Tomēr acīmredzot notikušas pārbūves un celtnes nav vienlaicīgas. I laukumā konstatētas piecas krāsni un kaļķu veldzēšanas bedre (dm - 3 m). Minētā laukuma austrumu malā konstatētas divas ieejas pagrabos (platums - 1 m), kuru sienas bijušas izliktas ar ķieģeļiem. Laukuma ziemeļu galā līdz 8 m platumā atsegta laukakmeņiem bruģēts pils iekšējais pagalms. Pāri pagalmam ziemeļrietumu-dienvidaustrumu virzienā izveidotas ūdens notakas.

Lai noskaidrotu pagalma lielumu, I laukuma ziemeļu daļā tika iemērīts III izrakumu laukums 8,5 x 4,0 m liela platībā ar 4,0 x 0,4 m lielu izlūktranšeju līdz pils ēkas āršienai. Tādā kārtā no bruga tika atsegti vēl 4 m, tā ka tā platums saeniedzis līdz 12 m. Tātad viss pagalms būs bijis ap 240 m² liels (12 x 20 m). Pagalma bruģis piegāja cieši pie galvenās pils ēkas iekšējās dienvidu sienas pamatiem. Atrokot sienu, tās biezums izrādījās 1,2 m. Līdz ar to bija iespējams noteikt pils ēkas platumu. Turpat tika atsegta arī viena no pils šķērssienām, kas pils ēku acīmredzot sadalīja vismaz divās telpās. Otrās telpas dienvidrietumu stūrī atsedzās liela māla krāsns. Virs tās otrā stāva līmenī redzams jau minētais apvalkdūmenis. Pie krāsnes notikusi kaula un raga apstrāde - degumu slāni at-rasti sāgāti aļņa un brieža ragi.

Tādā kārtā izrakumos izdevās iegūt jaunus datus par pils plānojumu un apbūvi. Pils ziemeļrietumu stūris acīmredzot bijis cieši apbūvēts. Ap samērā lielo bruģēto iekšējo pils pagalmu grupējās vairākas ēkas. Šķiet, pils pagalms būs gājis līdz pat lielajam četrstūrīnajam tor-nim.

Poļu pils revīzijas aprakstā 1599.gadā minēts, ka Foli-jas karalis Stefans Batorijs kādu laiku bijis apmeties Ludzas pils otrā stāva, bet viņa pavadoņi trešā stāva tel-pās. Pirmais stāvā tātad bijušas saimniecības telpas, arī virtuve. Vispār pilij bijusi arī sava maizes ceptuve,

iesalnīca un alus darītava.

Tā kā aiz rietumu aizsargmūra bija zināma brīva teritorija līdz pat kalna malai, tad, lai noskaidrotu tās funkcijas, tika iemērīts II izrakumu laukums (15 x 1 m, ar paplašinājumiem). Izrādās, ka aizsargmūris celts tieši uz māla pamatzemes. Aiz mūra atradās 2 m plats un 1,5 m dziļš grāvis, kura tuvumā bijusi kāda ar tumšu kultūras slāni pildīta liela bedre (2 x 4-6 m, dziļums - 2 m). Ārpusē konstatēts arī neliels sīku akmeņu brūcis un stabu bedres. Pagaidām grūti spriest par to, bet šķiet, ka kādreiz arī kalna mala aiz mūra bijusi kaut kādā veidā nocietināta.

I laukuma celtņu drupās un būvgružu kārtā tika atrasts daudz būvmateriālu palieku: lielformāta ķieģeļi (30 x 15 x 8 cm), kādus pazina viduslaikos; 2 tipu jumta kārņiņi (no tiem daži t.s. mēles kārņiņi), neglazēti un glazēti zāļi krāsne podiņi, logu stikli un to svina ietvari. Daudz atrasts arī dažādu dzelzs apkalumu, durvju cilpas, dzintelles, kāši, riņķi, atslēgas, slēdzenes (6. att.: 17, 18), naglas (450), to skaitā arī pakavu naglas, kas pazaudētas galvenokārt uz pagalma brūca akmeņiem. Turpat nozaudēti divi zīmogredzeni (viens bronzas ar iegravētu koka un brūnieka attēlu, otrs sudraba) un viens bronzas vitais gredzens (6. att.: 2-4). Pie interesantākajiem atradumiem jāpieskaita kaula apkaluma plāksnīte ar iegravētu augstmaņa portretu (6. att.: 1), ipatnēja ausu tīrāmā karotīte (6. att.: 6), kāda ornamentēta plāksnīte - maciņa aizdare, izrotāta ar divām lauvām (6. att.: 5), šķirstiņa atslēga (6. att.: 8). Brūca akmeņu starpā atrasti arī loka un stopa bultu gali (6. att.: 9-11), bronzas zvārgulis (6. att.: 7), putnu kaula stabulītes (6. att.: 12). Pie retākiem atradumiem jāmin neliels dzelzs cirkulis (6. att.: 19). Īpaši daudz atrasts neglazētu māla trauku lausku, arī ar likloča ornamentu (4000), glazētās lauskas (1000), to starpā kāds mazs podiņš (6. att.: 16) un Reinzemes akmens masas

krōku lauskas (25).

Konstatēts, ka pili notikusi dzelzs, krāsaino metālu (bronzas, alvas, svina) un kaula-raga apstrāde. Atradumu vidū vēl jāmin zirglietas, ieroči, darbarīki (cirvji, kaplis, greblis, slimests, zāģītis, sirpis), ikdienā lietojamie sadzīves priekšmeti: naži (arī ar greznu kaula spalvu (6. att.: 20)), adatas, kniepadatas, uzpirkstenis (6. att.: 13, 14), kurpnieka ilens. Atrastas arī astoņas monētas (noteikusi T.Berga): viena Tērbatas bīskapijas Irbekas tipa fenigš (14.gs. beigās līdz 1422.-1426.g.); viena Ivana Berga (1547-1584) sudraba kapeika; divi Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolfa laikā no 1621. līdz 1632.gadam kalti Rīgas šiliņi; divi karalienes Kristīnes laikā no 1648. līdz 1654.gadam kalti Livonijas šiliņi; viens Jāņa II Kestimira (1648-1668) Lietuvas vara šiliņš; viena 1736.gadā kalta Krievijas denģa.

Fārbaudes izrakumu laukumā priekšpili liecināja, ka gar kalna rietumu malu bijis līdz 10 m plats un ne visai augsts māla valnis. Priekšpils apbūve netika konstatēta.

Izrakumi devuši interesantus materiālus gan par pils celtniecību, plānojumu, tās izvietojumu, būvniecību, gan būvmateriālu paraugus; iegūtas dažas ziņas par amatniecību, pils iedzīvotāju nodarbošanos un sadzīvi. Lai pilnībā konstatētu pils pagalma apbūvi, būtu jāatrok visas pils ēkas platība un pēc tam jāizpēta laukums ap pils pagalmu bruģi. Laukums iekšpusē pils aizsargmūriem būtu jāizpēta ar geomagnetometrisko metodi.

Tā, ka Ludzas pilskalns un priekšpils varēja būt Odukalna kapulaukā apbedīto latgaļu nocietināta dzīvesvieta, samēri nelieli izrakumi pagaidām neapstiprināja.

J.Graudonia

VEDGU ARHEOLOĢISKĀS EKSPEDĪCIJAS DARBS 1976.GADĀ

Vēstures institūta Vedgu arheoloģiskā ekspedīcija turpināja Jelgavas raj. Jaunsvirlaukas ciema padomes Dāliņu grants karjerā situēto pieminekļu izpēti.

Vedgu apmetnē izpētīja astoņus izrakumu laukumus 1400 m² kopplatībā. Pētītajā apmetnes daļā kultūras slānis bija intensīvi melns, 0,3-1,0 m biezs. Apstrādājot augsni, tā augšdaļa stipri sajaukta.

Darba gaitā atklāja celtņu un pavardu vietas. Uz celtņu vietām norādīja ar izdegušu laukakmeņu šķēbām jaukta, tumšāka mitņu zemes kārta, kā arī ar tīru, rupju granti noblīvēts vai nelieliem akmeņiem klāts laukums. Celtnes varēja būt ap 3,5-4,0 x 4,0-5,0 m lielas gulbūves, to pamats ap 0,20-0,30 m iedziļināts zemē. Pavardus konstatēja pēc 1,0-1,3 m diametra katlveida bedrēm, kas pamatzemē iesniedzas 0,10-0,90 m dziļumā. Dziļāk zemē ieraktie pavardi liekas hronoloģiski agrāki. Mazākie iedziļinājumi norādīja uz kultūras slāni augstāk situētiem pavardiem, kam pamatzemē iedziļināta tikai pamatdaļa.

Apmetnes kultūras slāni atradumu bija maz, pie tam senlietas, māla trauku lauskas u.c. mālainajā zemē bija stipri sadrupušas. Atrasti graudberži, slīpējamie akmeņi, smilšakmens galodu fragmenti, plienakmens vārpstu skrīmeļi (7. att.: 16), dzelzs kalts, ileni, nažu fragmenti (7. att.: 1, 11, 12, 10), šķēpa gala fragments, krama rīki (7. att.: 6-8) un māla tīģeļu fragmenti. No rotām atrada dzintara krelles (7. att.: 14), bronzas piekariņu (7. att.: 15), dzelzs spieķadatas (7. att.: 2-5) un bronzas krustadatu fragmentus (7. att.: 9). Krāšņi rotāts kaula roktura fragments (7. att.: 13). Māla trauku lauskas bija visai sīkas, tāpēc no 765 atrastajām paņēma tikai 450. Tās ir no māla traukiem ar gludo un apmesto virsmu. Daļai lausku visu virsmu klāj naga iespaidumu

7. attöls.

vai četrstūrainu bedrišu rotājums. Lielākā skaitā ieguva celtnu sienu māla apmetumu (2230) un dzīvnieku kaulu (3930) fragmentus. Šie materiāli raksturo celtniecību un apmetnes iedzīvotāju saimniecību.

Atradumi liecina, ka Vedgu apmetne Lielupei piegulošajā lēzenajā paugurā radusies l.g.t.p.m.ē, beigās - m.ē. sākumā un pastāvējusi līdz m.ē. 1./2. g.t. mijai vai pat nedaudz ilgāk.

Atraštie gaišā krāsa priekšmeti nav attiecināmi uz apmetnes pastāvēšanas laiku, bet, liekas, datējami ar akmens laikmetu.

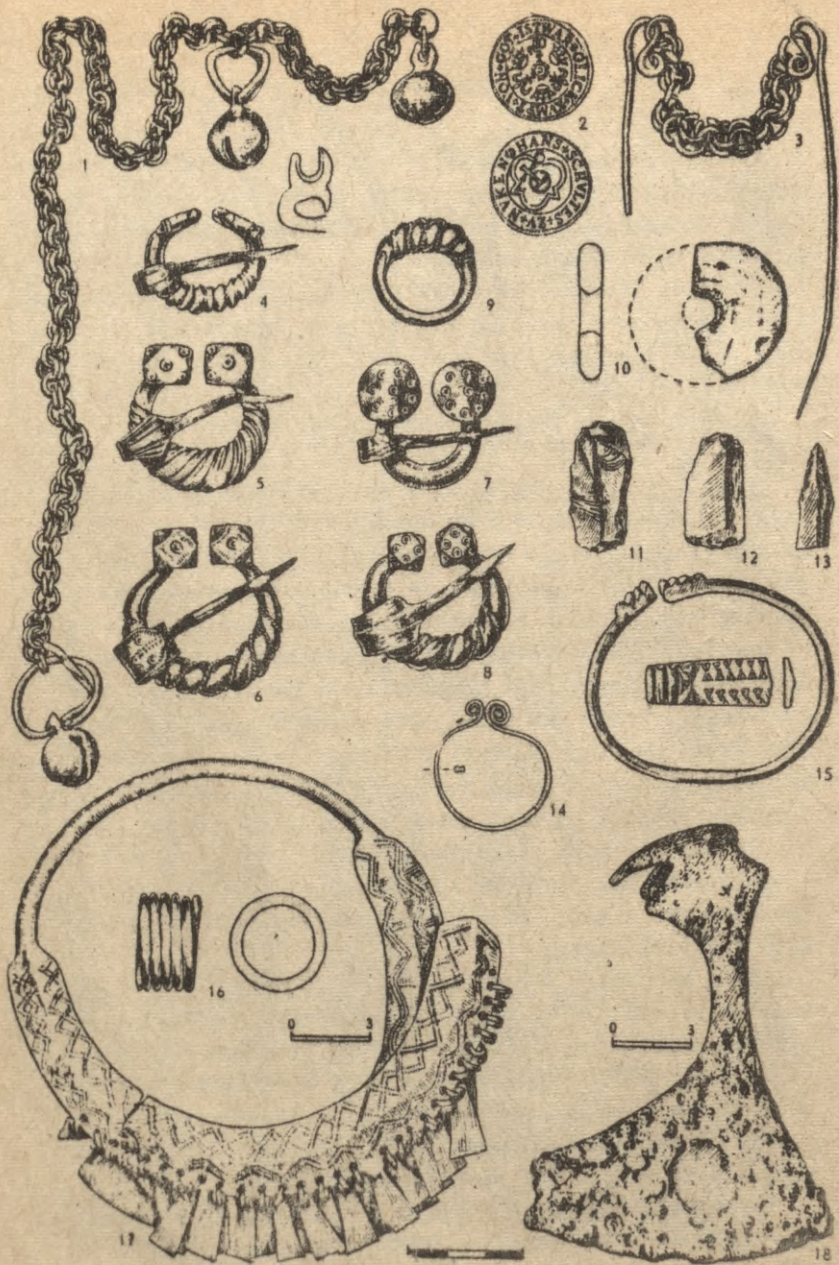
Ciemaldes kapulauks atrodas ap 1 km uz austrumiem no Vedgu apmetnes un ap 0,5 km ziemeļaustrumos no bij. Ciemaldes (tagad Ciņu un Cerību mājas). Kapulauks aizņem paaugstinājumu, ko ziemeļos un austrumos norobežo Lielupe, bet dienvidos un rietumos apņem plašāka ieplaka.

Kapulauku atklāja 1881.gadā paplašinātās Ciemaldes kapsētas jauniemērītajā daļā. Cilvēku kaulus un senlietas tur atrada, rēkot gan grāvi, kas norobežo kapsētas jaunāko daļu, gan kapu bedres. Atradumu lielākā daļa pazudusi, daļa nonāca Kurzemes Provincē muzejā (tag. glabājas Jelgavas Mākslas un vēstures muzejā), daļa - Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rīcībā.

1895.gadā kapulaukā uz austrumiem no kapsētas izrakumus izdarīja K.Bojs. Viņš atklāja 27 kapus un ieguva bagātu senlietu klāstu.

Tā kā kapulauks ietveras plašā Dāldžu grants karjera teritorijā, 1976.gadā pārbaudes izrakumos skaidroja pieminekļa robežas dienvidu un austrumu virzienā. Darba gaitā atklāja četrus kapus un divus pēc orientācijas, formas un izmēriem kapu bodrēm līdzīgus iedziļinājumus. Tajos nebija ne skeletu palieku, ne citu atradumu. Šādas tukšas kapu bedres varētu būt simboliski kapi.

Piedevām bagāts bija 1.(28.) - sievietes kapa. Mīrušās kakla un krūšu rajonā atrada kaklarotas stikla krelles un aīkas bronzas spirālītes, kas rotājušas apģērbu.

8. attēls.

Kaklarota bija arī bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem paplašinātiem galiem un mēlišu piekeriņiem (8. att.: 17). Apgērba saspraušānai izmantotas trīs bronzas pakavsaktes (8. att.: 6, 8). Uz labās rokas atradās trīs, uz kreisās rokas - divas bronzas lentveida aproces ar stilizātiem zvergalvu galiem (8. att.: 15). Uz labās rokas pirkstiem divi (spirālgredzene un gredzens ar pamišus laistiem galiem un pāresnīnātu, tordējuma imitācija veidotu vidusdaļu - 8. att.: 16, 9), uz kreisās rokas - viens gredzens. Kapā atrada arī dzelze naža un ilena fragmentus, zem galvaskausa - sīkus bronzas skārda gredzentiņus un dzirtara gabaliņu. Jostas vietas rajonā labajā pusē bija nolikta bronzas dubultriņķišu važiņa ar tajā iekārtiem trim zvārguļiem (8. att.: 1). Spriežot pēc novietojuma kapā, likās, ka važiņa nav bijusi apbedītās ipēšums, bet gan ziedoījums mirušajai.

Pakavsaktes (8. att.: 4, 5, 7) atrada arī citos kapos. Kā vērojams pēc dažiem savrupatradumiem - bronzas spieķadatas bronzas dubultriņķišu važiņā, bronzas aproclītes, t. s. skaitāmā feniņa, dzelzs platasmens cirvja (8. att.: 3, 2, 14, 18) u. c., pēdējā laukumā daži kapi izpostīti, bet to vietas nevarēja konstatēt.

Pēc iegūtām senlietām konstatējams, ka Ciemaldes kapulaukā mirušie glabāti vismaz līdz 12./13. gs. mijai vai pat vēl 13. gs. sākumā. Jāatzīmē, ka šajā zongaļu kapulaukā 1.(28.) kapā apbedītās sievietes kaklariņķis un aproces ir tipiskas latgaļu rotas. Tās liecina vai nu par tālu sakaru atbalei, vai arī nozīmē, ka mirusi bijusi atnācēja no latgaļu novada.

Ar kapulauku nav saistāmi izrakumu laukumā atrastie krana riki (8. att.: 11-13). Pēc tuvās līdzības ar Salaspils Laukskolās atrodumiem - šie krana riki var būt liecība par cilvēku dzīvi Lielupes krastā jau akmens laikmetā.

J. Graudonis

IZRAKUMI TURAIIDAS PILSDRUPĀS 1976. GADĀ

Vēstures institūts un Siguldas Novadpētniecības muzejs pēc šī muzeja ierosmes 1976. gadā uzsāka Turaidas pilsdrupu arheoloģisko izpēti.

Pilsdrupas atrodas augstas morēnu grēdas dienvidu galā, kas ieniedzas Gaujas senlejas labajā krastā kā zemesrags ar stāvām nogāzēm. Pieminekļi atrodas ap 6 km uz ziemeļaustrumiem no Siguldas dzelzceļa stacijas Siguldas pilsētas administratīvajās robežās. Pilsdrupu restaurētājā daļā - centrālajā tornī un bij. klēti - izvietota Siguldas Novadpētniecības muzeja ekspozīcija.

Turaida rakstītajos avotos pirmo reizi minēta 12. gs. beigās, stāstot par cisterciešu mūka Teodoriha misiju pie Gaujas lībiešiem. 12./13. gs. vēstures avotos ar vārdu Turaida apzīmēts lībiešu novads abos Gaujas krastos. Šai novadā ir auglīgas augsnes, te Gaujas satiksmes ceļu krustojā dienvidu-ziemeļu virziena sauszemes ceļš, kas veda tālāk uz Igauniju. Tāpēc bieži apdzīvotajam novadam senatnē bija izcila stratēģiska nozīme. Ar to izskaidrojama pilskalnu (Lību kalns, Turaidas pilskalns, Kārļa kalns, Vikmestes pilskalns, Viešu pilskalns) un arī mūra pīļu (Sigulda, Turaida, Krimulda) koncentrācija nelielā apgabalā.

Kad vācu iebrucēji 1207. gadā sadalīja pakļautās Livonijas zemes, lībiešu novadu Gaujas labajā krastā (partem Cauponis, Thoreidam videlicet) saņēma bīskaps, kreisajā krastā - Zobenbrāļu ordenis. Savas varas nostiprināšanai bīskaps 1214. gadā Turaidā cēla mūra pili (divicavit castellum episcopo), ko nosauca par Fredelandi (Vredelande). Vārds "castellum" ir pils apzīmējuma "castrum" pamazināmā forma. Šāds nosaukums 1214. gadā celtajai Fredelandei varētu norādīt, ka sākotnēji tā bijusi tikai neliels nocietinājums. Jaunās pils apzīmējums "Fredelan-

de" rakstītajos avotos pēdējo reizi atrodams 1218.gadā (vēlāk lietots jau tikai - Turaida), bet tad šo pili sauca jau par "castrum". Tāda apzīmējuma maiņa jāuztver kā norādījums, ka laikā no 1214. līdz 1218.gadam jaunceltais nocietinājums paplašināts un tālāk izveidots.

Pils gājusi bojā plašā ugunsgrēkā 1776.gadā un pēc tam nav atjaunota. Aizsargmūri un arī ēku mūri daļēji sabrukuši, daļēji nojaukti, lai iegūtu celtniecības materiālus.

Ap 560 gadus ilgajā pastāvēšanas laikā Turaidas pils apbūve mainījusies, bet, izņemot hronikas liecības par tās celšanu, ziņu par laiku gaitā notikušajām paplašināšanām un pārbūvēm trūkst. 1952.gadā sākās šī republikas vēsturē nozīmīgā pieminekļa restaurācija, tāpēc arī radās nepieciešamība to pētīt. Nelieli pārbaudes izrakumi veikti (A.Stubavs 1953.g., G.Zirnis 1960.g., R.Malvess 1967.-1968.g.) sakarā ar galvenā torņa, klēts (tagad muzeja ēka) un pusapaļā torņa restaurāciju. 1976.gadā sākās Turaidas pilsdrupu sistematiska izpēte nolūkā atsegt visu nocietinājumu sistēmu un skaidrot vispārējo apbūvi.

Darbam gar rietumu aizsargmūri uz dienvidiem no klēts iemērija 10 m platu un 17 m garu I laukumu, kas ietvēra pusapaļo (rietumu) torni. Zemes virsmas līmenis 146 m² lielajā laukumā pēc restaurācijas darbos pieņemtajam augstuma atzīmēm dienvidu galā bija ap 96,59 m, ziemeļu galā ap 96,80 m. Visu laukumu klāja restaurācijas darbu gaitā radušies būvgruži.

Norokot būvgružus un noņemot kultūras slāni, laukuma dienvidu daļā 95,60 m līmenī atklāja kādas ēkas mūra pamatu fragmentu. Citas ēkas pamatus iezīmēja lielu laukuma rinda laukuma dienvidrietumu stūrī ap 96,00 m līmeni. Šie pamati piederēja pils pastāvēšanas beigu posmā celtajām ēkām.

Laukuma ziemeļu galā starp muzeja ēku un pusapaļo torni zem jaunākā laika būvgružiem atsedza dažāda biezuma gaišu smilšu slāņi, bet zem tā - 0,02-0,03 m biezu koka

trūdu kārtu. Tās bija koka grīdas paliekas. Pēc trūdu kārtas noņemšanas atklājās mālaini kaļķaina zeme. Zem tās ap 95,80 m līmeni konstatēja vāji saglabājušās tuvāk nenosauktas četrstūra izbūves paliekas, bet 95,60 m līmeni - nelielā platībā ķieģeļu brūģi. Acīmredzot pils pagalma daļa starp kleti un pusapaļo torni tikusi izmantota. Ar to varētu skaidrot ķieģeļu gridojumu un pat koka grīdas pastāvēšanu. Zem mālainās zemes kārtas atrada ar 14.-15.gs. datējumu zirgu skrāpi (9. att.: 13), kas šai rajonā ir vienīgais norādījums par atklāto celtniecības palieku hronologiju.

Pusapaļā torņa priekšā atklāja ieeju, kas no pagalma vedusi torņa pagrabstāvā. Ap 1,10 m plato ieeju 1,5 m garumā norobežoja apmēram 0,5 m biezas, no plienakmeņiem un laukakmeņiem samērā pavirši mūrētas sānu sienas. Nokāpšanai pagrabā te bijušas koka kāpnes. Pēc 1974.gadā pusapaļā torņa austrumu sienā atsegtajām mūra kāpnēm un tagad konstatētā jāsecina, ka pusapaļā torņa pagrabstāvā laikiem varēja nokļūt gan tieši no pagalma, gan arī no 1.stāva, pagalmā neizejot.

Laukuma 2-4b-d kvadrātos, t.i., 3-5 m attālumā no pusapaļā torņa uz austrumiem, atklāja kādas krāsns pamatu daļu. Krāsns bija celts 3 x 4 m lielā līdz pamatsemei izraktā bedrē. Šajā bedrē ziemeļu-dienvidu virzienā 0,95 m attālumā viena no otras plakani likta ķieģeļu biežumā (ap 0,15 m) ar māla javu celtas krāsns sānu sienas. Starp tām, arī liekot ķieģeļus plakaniski, izmūrēta 0,65 m plata un 1,50 m gara kurtuve. No tās 0,30 m augstumā uzmūrētajām sienām pāri kurtuvei celtas trīs 0,30 m plata arkas. Krāsns dibensienų veidoja dažāda lieluma plakanīgu laukakmeņu salikums. No ķieģeļiem un akmeņiem celto krāsns pamatdaļu apņēma 0,3-0,5 m biezs laukakmeņu un sarkana māla blīvējums, ar ko bija piepildīta sprauga starp krāsns sienām un būvbedres malām. Krāsns kurtuves pamata līmeni krāsns priekšā atklājās nelielu laukakmeņu

9. attala.

brūģis.

Krāsns virsbūve bija nopostīta, bet pēc atklātās daļas iespējams izprast gan tās uzbūvi, gan darbības principus. Tā attiecināma uz 15.gs.

Līdz 1,50 m biežais kultūras slānis bija stipri jaukts ar dažāda laika rakumiem. Tas saturēja smilšu, mālzemes, tumšas zemes un kaļķu javes jaukumu ar ķieģeļu un kārņiņu drumslām. Visā darba gaitā laukumā neatrada ne māla trauku lauskas, ne krāsns podiņus. Atrastās senlietas - zirgu skrāpji (9. att.: 13), dzelzs stopa un loka bultu gali (9. att.: 4-8), šķavas (9.att.: 9), sadoto roku gredzens (9. att.: 1), Gustava II Ādolfa (1611-1632) šres klipe (9. att.: 2), rēdzes, pakavi (9. att.: 10, 12), musketes dakša (9. att.: 11), lielgabalu lodes, monētas (1575.gada Rīgas brīvpilsētas šiliņš, Kārļa XI (1660-1697) Rīgas šiliņš) u.c. - datējamās ar laiku no 12. līdz 17.gs.

1977.gadā Turaidas pilsdrupu pētīšana turpināsies.

N.Jefimova

ARHEOLOĢISKĀ APZINĀŠANA RĒZEKNES RAJONĀ

Vēstures institūta apzināšanas ekspedīcija ar uzdevumu atrast dzelzs laikmeta nenocietinātas apmetnes strādāja Rēzeknes upes augšteces rajonā un Pārtavas krastos. Apsekoti arī jau agrāk zināmie kapulauki pie Batņu ciema (Kaunatas c.p.) un Gerardovas ciemā (Stoļerovas c.p.) Rēzeknes upes labajā krastā, kas attiecināmi uz m.ē. 2. s.t. pirmo pusi, kā arī, jādoma, uz viduslaikiem attiecināms kapulauks pie Kaļinovkas ciema (Kaunatas c.p.) Pārtavas kreisajā krastā.

Atklātas četras jaunas nenocietinātas apmetnes, kuras datējamās ar laiku no m.ē. 1.g.t. otrās puses līdz viduslaikiem. Lielāko interesi izraisa apmetne pie Mozgu ciema (Kaunatas c.p.) Rēzeknes labajā krastā 3 km no tās iztekas. Apmetne situēta neliela paugura nogāzē 0,5 km no ce-

ļa, kas ved no Mozgu ciema uz Batņu ciemu. Šis apmetnes kultūras slānis izdalās kā tumšs plankums (izmēri 25x15 m) paugura nogāzē. Tā saglabāšanās pakāpe apmierinoša. Savākti arī 16 savrupatradumi - gludās un spodrinātās keramikas fragmenti. Šī apmetne aptuveni datējama ar m.ē. l.g.t. otro pusi.

Savukārt divas seno ciemu vietas, kas atklātas bijušās Rozuļ- jeb Rozenmuižas apkārtnē, attiecināmas uz viduslaikiem. Šeit savākti vēlā tipa keramikas fragmenti un iesarkanu krāsns podiņu fragmenti. Šo apmetņu kultūras slānis ievērojami bojāts.

Zināmu interesi izraisa pie Griškānu ciema (Griškānu c.p.) Rēzeknes upes kreisajā krastā atrastais pulētais akmens cirvis ar kātcaurumu un četrstūrainu pieti. Lietuvā šī tipa cirvji sastopami apbēdījumos ar laivas tipa cirvjiem un turpina pastāvēt līdz pat agrajam dzelzs laikmetam (R. Rimantiene). Turpat savākti arī bezripas un ripas keramikas fragmenti. Kultūras slānis šo atradumu vietā diemžēl pilnīgi iznīcināts.

Pārtavas labā krasta terasē 100-150 m no upes izteces vietas no Pārtavas ezera uzartā laukā atklāts vāji izteikts kultūras slānis. Šeit atrasta 10.-12.gs. ripas keramika. Meklējumi ap Pārtavas ezeru pagaidām nekādus rezultātus nav devuši.

Apzināšanas darbi Rēzeknes rajonā tiks turpināti.

I. Loze

ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI KVĀPĀNU APMETNĒS

Laikā no 15. jūlija līdz 13. augustam Lubānas arheoloģiskā ekspedīcija veica izrakumu darbus Rēzeknes upes lejtecē, Kvāpānu II un Kvāpānu III apmetnēs.

Kvāpānu II apmetnē, kas atrodas Rēzeknes vecupes labajā krastā lejpus Kvāpānu laivu bāzes, atsegta 60 m² liela

platība. Kultūras slānis, kura biezums nepārsniedz 0,60 m, šeit veidojies smilšmālā. Apmetne atrodas nelielā zemes pacēlumā, kas reljefi izdalās Lubānas klānu kūdrāja vidū. Izrakumu gaitā atsegta stabu vietas pamatzemē. To diametrs līdzinās 0,25-0,35 m. Pavisam konstatētas 15 stabu vietas, kas plānā iezīmē četrstūra šķ. Pavardu vietas vāji saglabājušās. Iegūti 500 keramikas fragmenti (52% - ķemmes-bedrišu, 25% - porainās māla masas un 23% - vēlās keramikas (tekstilās, švikātās, gludās, ripas) lauskas). Atrasti arī slānekļa kalti, krama rīki, dzelzs nazis.

Apmetne attiecināma uz vidējo neolītu, tipiskās ķemmes-bedrišu keramikas pastāvēšanas laiku - 3.g.t.p.m.ē. otro pusi. Atkārtoti īslaicīgi apmetne apdzīvota, domājams, bronzas, kā arī vēlajā dzelzs laikmetā.

Kvāpānu III apmetnē, kas atrodas Rēzeknes kreisā krasta attekas Sausnes tuvumā, izpētīta 20 m² liela platība. Kultūras slānis šeit veidojies smilšmālā, izteikts samērā vāji. Konstatēta viena pamatzemē iedziļināta bedres vieta. Iegūtas 40 keramikas lauskas (apmetās, tekstilās, švikātās, gludās), kā arī daži neolītiskās porainās un ķemmes-bedrišu keramikas fragmenti. Atrasti krama rīki, dzelzs nazis un sirpis, kā arī māla veidnes fragments.

Apmetne attiecināma uz bronzas un dzelzs laikmetu, lai gan ir norādes par īslaicīgu tās apdzīvotību arī neolītā.

Iespējams, ka apmetne bijusi sezonas rakstura, jo atsegtais kultūras slānis nav krasi izteikts.

Izrakumi Kvāpānu III apmetnē turpināsies nākošajās trīs darba sezonās.

I. Loze

KURZEMES APZINĀŠANAS EKSPEDĪCIJA

Laikā no 11. līdz 24.maijam Kurzemes apzināšanas ekspedīcija veica darbus Iespējas rajonā starp Sven-

tājas un Bārtas upēm, kā arī gar Baltijas jūras piekrasti (Rucavas un Sīkšu c.p. teritorijā). Apzināšanas gaitā atklāti 25 līdz šim nezināmi arheoloģiski objekti: deviņas apmetnes, piecas kulta vietas, divi kapulauki un deviņas viduslaiku kapsētas.

Apmetnes konstatētas Papes ezera austrumu piekrastē pie Ezerskolas (ripas keramika), Graviņu, Ezerpeses un Kairu mājām (bezripas), kā arī Paurupes kreisajā krastā pie tās ietekas Papes ezerā. Bez tam iespējamas apmetņu vai ciemu vietas atklātas jūrmalas kāpās Nidas skolas (ripas keramika), Gauru (3 graudberži), Kalnaurbānu, Jēču un Dzegužu māju tuvumā (2 graudberži).

Kulta vietas - akmeņi - konstatēti Papes ezera austrumu piekrastē Ezerskolas tiešā tuvumā, kā arī uz dienvidiem no Graviņu mājām. Abu minēto akmeņu tuvumā atrodas ozoli un liepas, kurus vietējie iedzīvotāji dēvē par svētnīcām. Kulta akmens, liekas, atrodas arī Bruņvītu ciemā uz dienvidaustrumiem no Batupsku mājām, turpat Papes ezera krastā un Rucavas c.p. teritorijā pie Klaustiņu mājām.

Svētavots atrasts Svētājas upes tuvumā pie Leju mājām.

Iespējamas agrā vai vidējā dzelzs laikmeta kapulauku vietas konstatētas padomju saimniecības Rucava plūmju dārzā starp Jurjāņu un Klaustiņu mājām (šeit atrastas bronzes un dzelzs senlietas), kā arī pie Kalnišes un Robežnieku mājām.

Bez tam iegūtas ziņas par varbūtējām viduslaiku kapsētām Papes Ezerskolas un Embrišķu māju tuvumā, pie Timbru, Cibuku un Tožu mājām, par Pāces kapiem Rucavas ciemā, Pāpes kapiem pie Šiperu mājām, pauguru pie Balžu mājām, kā arī par Gēču uskainiņu mežā uz dienvidaustrumiem no Aškepju mājām.

Dzelzs šķēps atraduma vieta atzīmēta Papes ezera dienvidaustrumu krastā pie Pilēnu mājām (šķēps nozaudēts), holandiešu pipītes fragments atrasts iepriekš Maldupju mājām pie Papes ezera novadkanāla labajā krastā, bet akmens

cirvis ar kātcaurumu - pie Sikšņu ciema Pirkstiņu mājām. Noskaidrota arī Liepājas Vēstures un mākslas muzejā esošā bronzas iemalu cirvja atrašanās vieta pie Zienēļu mājām.

Dabā pārbaudīti vairāk nekā 15 kapulauki. To vidū ir tādi ievērojami arheoloģiski pieminekļi kā Bašņu bronzas laikmeta uzkalniņu kapi, Mazkatužu (2.-5.gs.) un Ģeistautu kapi (5.-9.gs.), kā arī Grobiņas zviedru kapulauks (6.-8.gs.).

Ē. Mugurēvičs

IZRAKUMI SABILĒ UN TOJĀTOS

Vēstures institūta ekspedīcija no 14. jūnija līdz 15. septembrim turpināja izrakumus Sabiles pilskalna senpilsētā. No jauna izpētīti 450 m², pabeigta iepriekšējā gadā uzsāktā laukumu pētīšana 300 m² teritorijā. Kopumā caurskatīti ap 600 m³ kultūras slāņa zemes. Iegūtas 311 senlietas, 584 māla trauku lauskas (91% - ripas, 9% - bezripas keramika), 5500 osteoloģiskā materiāla vienības.

Senpilsētas kultūras slāni izdalāmi trīs celtniecības periodi, kuru hronoloģiskās robežas vēl skaidrojamas turpmāko izrakumu gaitā. Kultūras slāņa apakšējam horizontam raksturīgas iedziļinātas celtnes, pavardu un dažādas cieta bedres. Izpētītas piecas iedziļinātas celtnes ar pavarda apkuri. Atsegtās stabu bedres pie dažām iedziļinātajām celtņiem liecina, ka celtņu virszemes daļi bijusi stabu konstrukcijā. Bez celtņēs situētajiem pavardiem izpētīti 20 atklātie pavardi. Uz senpilsētas vidējo apdzīvotības periodu attiecināmas virszemes celtnes, ko apseildījušas no akmeņiem krautas krāsni. Par svarīgu, uz šo laiku attiecināmu atklājumu var uzlūkot izpētīto dzelzs ražošanas pūšanas procesa krāsni. Krāsns pamatā atradies apdedzināta māla klājums 1 m diametrā ar mazu iedziļinājumu centrālajā daļā. Krāsns bijusi virszemes, jādama, ar māla šahtu,

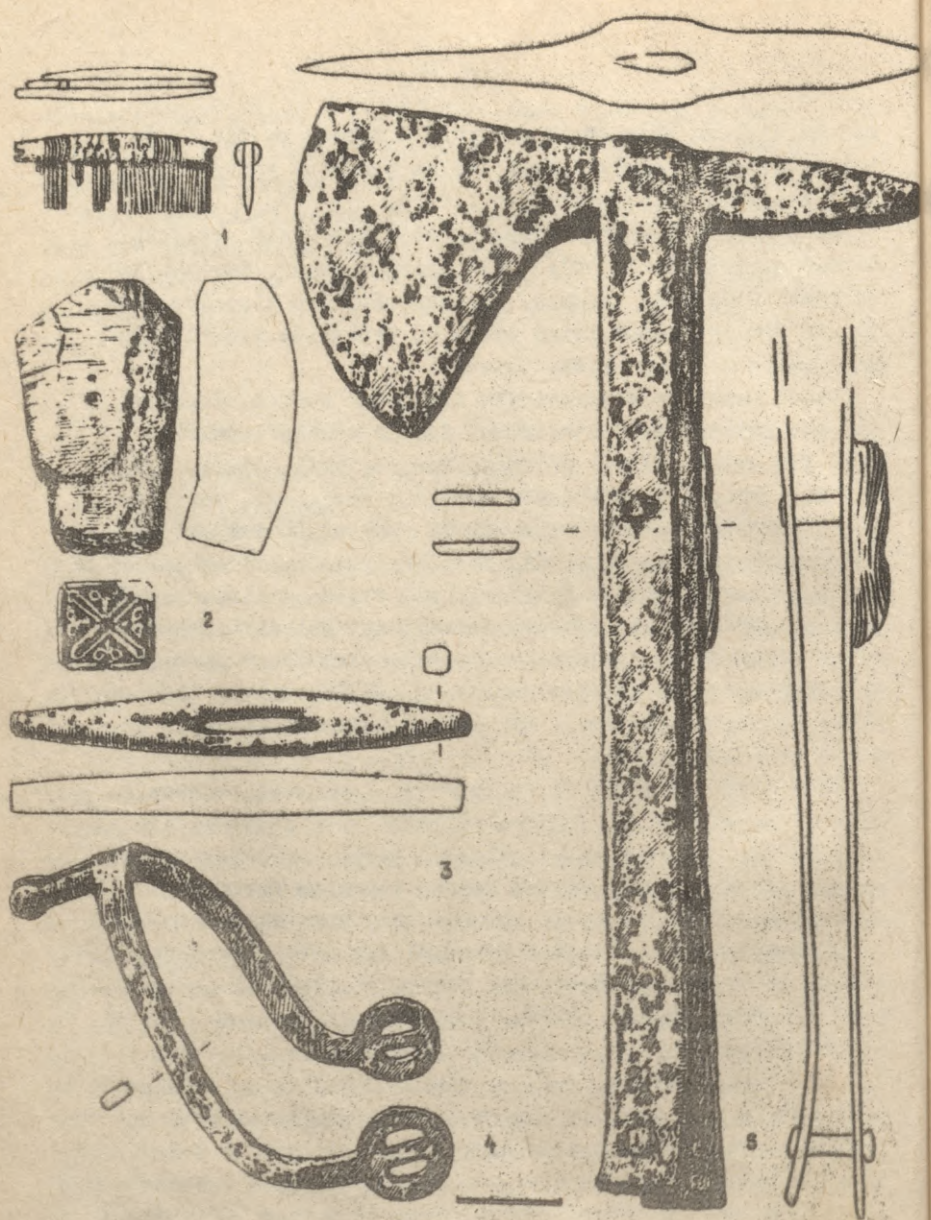
par ko liecina māla kārtā ap krāsni. Krāsni un tās tiešā tuvumā atrasti vairāki simti dzelzs sārņu un kricu gabalu, kuru kopējais svars sasniedza 110 kg.

Senpilsētas kultūras elāpa augšējā horizontā atklātas virszemes celtnes ar māla klejā krāšņu apkuri. Pavisam izpētītas 10 šī tipa krāsni. Var atzīmēt kādu divtelpu dzīvojamu ēku ar krāsni katrā telpā un bedrveida iedziļinājumu - pagrabu - zem grīdas līmeņa.

Starp senpilsētā atrastajām senlietām dominē priekšmeti, kas saistās ar amatniecību. Tās ir akmens lejamveidnes, tigelītis, šifera galodas, tecila, naži, ileni, ellimesti, caurumsiši, vērpijamās vārpstas skriemeļi, vertikālo aužamo stāvu atsvari u.c. Plaši izvērstā bijusi kaula un raga apstrāde, par ko liecina tādi priekšmeti kā ileni, adatas, rūcepi, ķemmes (10.att.: 1), spiedogs (10.att.:2) un pusapstrādāti priekšmeti. Atrasti arī vairāki pusgatavi no plienakmeņa darināti vērpijamās vārpstas skriemeļi. No ieročiem un zirgletām atzīmējams dzelzs cirvis (10.att.: 5), pieši (10.att.: 4), lobena šķērsis (10.att.: 3), šķēps un bultu uzgaļi.

Senpilsētā atrastās rotas (aproces, gredzeni, saktas, rotadatas, piekariņi, važiņas) datējamas ar laiku no 11. līdz 17.gs. Uz iespējamu pieminekļa agrāku hronoloģiju pagaidām norāda dažos laukumos iegūtā bezripas keramika un ovālie šķīļakmeņi (no jauna iegūti divi šķīļakmeņi).

Maza apjoma aizsardzības izrakumi izdarīti Tojātu apmetnes un kapulauka teritorijā. Tojātu senvieta savu nosaukumu dabūjusi pēc bij. Tojātu muižas, kas atradusies nepilna km attālumā no senvietas. Senvieta atrodas Abavas labajā krastā starp Čeriņu un Drubazu mājām, 2 km uz dienvidaustrumiem no Sabiles. Apmetne un kapulauks situēti upes senleņķā apmēram 0,5 km garā joslā, kur dažādā laikā iegūtie estradumi (akmens cirvji, krama priekšmeti, dzelzs cirvis, auklas un švikātā keramika) liecina par apdzīvotību šeit jau laikā priekš mūsu ēras. Dzelze laikmetā te

10. attēls.

ierīkots uzkalniņu kapulauks, kas izmantots līdz viduslaikiem. Tojātu senvietā izrakumus izdarījuši M.Eberts, E.Šturms (1923.gadā), F.Balodis, A.Karnups (1928.gadā), pētot gan apmetni (akmens laikmets), gan kapulauku (10.-14.gs.). Postījumi senvietā cēlušies no mantraču rakumiem, tāpat arī apstrādājot zemi un pēdējos gadu desmitos rīkot granti. Izrakumu vieta izraudzīta nopostītā 11.uzkalniņa vietā (pēc R.Šnores plāna, 1928). Izpētot zemi 78 m² lielā teritorijā ap izgrābto grantsbedri, konstatētas 0,3 m bieža kultūras slāņa paliekas. Atsegti vairāki tumšas zemes plankumi 0,5-1,0 m diametrā, kuros līdz 0,4 m dziļumam konstatēti šķērti akmentiņi, deguma paliekas un oglītes. Atrasts tikai viens sens dzīvnieka zobs.

Ē.Mugurēvičs

PILTENES BĪSKAPA PILS UN TĀS ARHEOLOĢISKĀ IZPĒTE

Vēstures institūts sadarbibā ar Piltenes vidusskolu un kolhozu "Piltene" laikā no 4.maija līdz 11.jūnijam uzsāka arheoloģiskos izrakumus bīskapa pili, kas atrodas Piltenes pilsētā Vecventas labajā krastā.

Piltenes mūra pils celšanas gads precīzi nav zināms, taču, pamatojoties uz vēsturisko situāciju Kurzemes bīskapijā, jādomā, ka tā celta apmēram 13. un 14.gs. mijā. 1309.gadā pils ar apzīmējumu "castrum" pirmo reizi minēta kā Kurzemes bīskapa īpašums, kas uz laiku ticis nodots ordenim, 1330.gadā bez pils (castrum, slot) minēta arī apmetne pie pils (suburbium, fleck), kas, jādomā, bijusi priekšpils teritorijā koka mājiņu grupa, ko lietuviešu karaspēks nodedzina, bet pašu pili - jādomā, daļēji uzcelto mūra nocietinājumu -, iespējams nespēj. Piltenes pili par drošu Kurzemes bīskapijas rezidenci gan var uzlūkot tikai kopā 1335.-1338.gadā, kad bīskaps Johans III ordeņa vīreimstra

ieredņu pārbaudei nodod pili bīskapijas domkapitula dokumentus.

Kopš šī laika līdz 1559.gadam Piltenes pils ir Kurzemes bīskapijas galvenais administratīvais centrs. Sākot ar 16.gs. otro pusi līdz 18.gs. beigām, kad to iekļāva cariskās Krievijas sastāvā, pēc Piltenes pils un apkārtējā novada tikoja dažādu zemju valdnieki - dāņi, poļi, zviedri. Pamatojoties uz rakstīto avotu ziņām, pils atsevišķas telpas, sākot ar 16.gs. otro pusi, pakāpeniski vairs nav izmantotas, kamēr 19.gs. pils kompleksā, kā arī senpilsētas teritorijā sāk celt domēņu muižas ēkas.

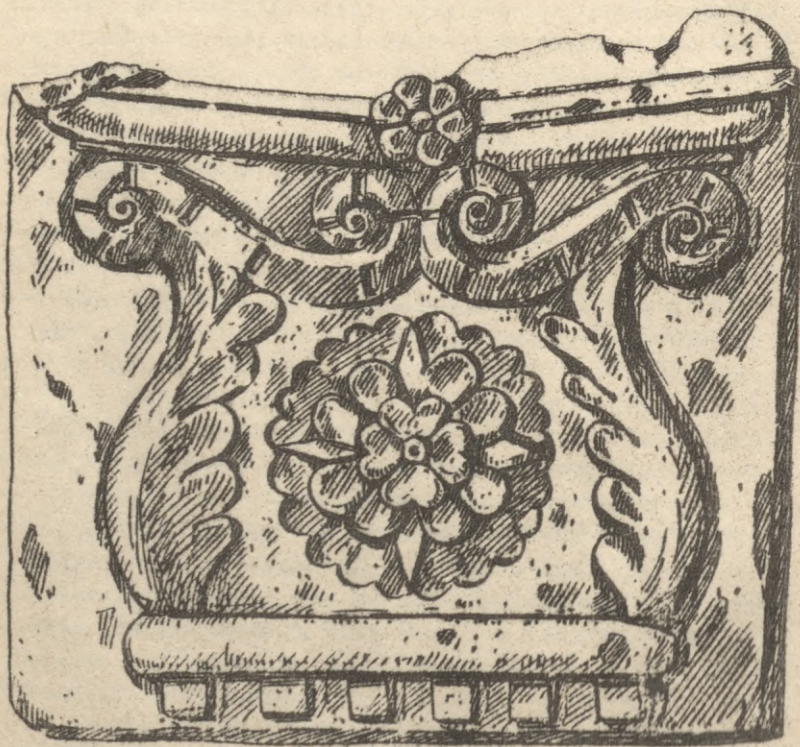
Pilsdrupas aizņem apmēram 1 ha lielu laukumu. Pēc 1585.gada pils inventarizācijas datiem un speciālistu novērojumiem (Schlippenbach, 1809; Boy, 1888; Schmid, 1921; Lōwis of Menar, 1922; Tuulse, 1942), senvietas ziemeļu daļā atradusies konventēskas tipa pils ar trim apbūvētiem spārniem un iekšējo pagalmu. Tā aizņēmusi 40 x 45 m lielu platību. Pašlaik no konventēskas saglabājušās niecīgas, gruvešu segtas atsevišķu sienu pelfekas mūra pamatu līmeņi. Pils ēkai dienvidu un austrumu pusē pieslēgusies plaša priekšpils, ko aizsargājusi mūra siena ar četriem torņiem. Pašlaik saskatāmi tikai divi daļēji saglabājušies apaļie torņi, kamēr četrstūrīgos torņus un aizsargmūri klāj gruveši. Rietumu pusē pils kompleksam dabisks šķērslis bija Venta, kamēr no pārējām pusēm pili un priekšpili sargājis plats grāvis. Aiz grāvja dienvidu pusē atradusies ar dabisku gravu un Ventā ietekošu strautiņu norobežota 2 ha liela senpilsētas vieta, kur kultūras slānis sasniedzis 0,8 m biezumu.

Tā kā priekšpils dienvidu malā, vietā, kur, iespējams izmantot pils aizsarggrāvju nogāžu un ieejas vietas pili izdevīgo reljefu, plānots ierīkot brīvdabas estrādi, arheoloģiskie aizsardzības izrakumi tika izvērtēti tieši šajā teritorijā. 450 m² lielais izrakumu laukums ietvēra gandrīz visu 3-4 m augsto, 15-20 m platu un 30 m garo ze-

mes un gruvešu joslu, kas šajā vietā šķērso pils grāvi. Izrakumi rāda, ka zemju pacēlums, kas šķērso aizsarggrāvi, ir mākslīgs pildījums, kas sastāv no gaišām smiltīm un gruvešiem. Tā kā zemju darbu plašā apjoma dēļ (kopumā jāpārvieta ap 1500 m³, no tiem pārvietoti 500 m³) laukumā pamatzemes līmenis sasniegts tikai dažās vietās, vēl nav iespējams gūt pilnīgi skaidru priekšstatu par konstrukciju kopējo plānojumu visā pils ieejas rajonā. Te jāatzīmē, ka nevienā no agrākajiem samērā precīzajiem pils kompleksa situācijas plāniem (ap 1825. un 1921.g.) ieejas vieta pāri grāvim veidotie nocietinājumi nav iezīmēti, tātad jau tad tie bijuši neatšifrējami.

Pēc daļēji atsegtām konstrukcijām, kuru pētniecība turpināsies nākošajā gadā, spriežams, ka ieeja pili pāri aizsarggrāvim bijusi nodrošināta ar grāvja iedziļinājumā situētām mūra sienām, kas abos galos ar paceļiem tiltiem bijušas saistītas ar cietzemi. Laukuma izpētītajā galā minētās mūra sienas veidoja 8x10 m lielu telpu. Viena no sienām (ar atkāpi) šķērsoja grāvi un bija 2,6 m plata, pārējās - 1,2 m platas. Sienas mūrētas no 29x15x10 cm lieliem viduslaiku ķieģeļiem un granītkmeņiem pamatā un sasniegušas vismaz 2 m augstumu. Vairāku metru attālumā no pagaidām pilnībā atsegtās dienvidu sienas atsegts mūrēts paceļamā tilta balsts. Skaidrs, ka 16.gs. telpas pagrabstāvā daļa, ko pamatzemes līmenī jau skāra gruntsūdens, piepildīta ar smilti. 17.gs. otrajā pusē, kad pils bija zaudējusi savu militāro nozīmi, viss ieejas rajons, tai skaitā telpas un aizsarggrāvja josla pilnīgi aizbērta ar būvgružiem un daļēji apbūvēta.

Izrakumos iegūtais materiāls galvenokārt saistāms ar nopostītajām celtnēm. Tie ir viduslaiku krustveida profilētie ķieģeļi, grīdas māla flīzes (20 x 20 cm), kārnīņi (klostera un t.s. mēles tipa), krāsns podiņi (rievošie, gludie un glazētie); zaļi glazētajiem podiņiem skaisti augu ornamentu. Lielākā skaitā atrastas kalēju kaltas

11. attöle.

dzelzs naglas, keramika un dzīvnieku kauli (294) vienības). No pils iemitnieku iedzīves priekšmetiem var atzīmēt holandiešu fajansa pipes, nažus, bronzas karoti ar ornamentētu kātu, uzpirksteni, slēdzeri u.c. Augšminētie atradumi atliecas galvenokārt uz 16.-17.gs., ko apstiprina arī atrastās četras monētas. Par retu atradumu uzskatājama četrstūrainā dolomīta plāksne ar iegrieztu augu ornamentu (11.att.). Šāda plāksne varēja greznot kādu kolonnu pie ieejas vārtiem. Jāatzīmē, ka līdzīga tipa plāksne ar mazliet atšķirīgu ornamentu kā savrupatradums pils teritorijā iegūta jau agrāk. Plāksnes gatavotas no gaišā smalkas struktūras Sāmsales dolomīta, par kura importu Piltenes pils greznošanai norādījumi rodami 16.gs. vidus rakstītajos avotos. Izrakumu gaitā tika iegūti vairāki arī dolomīta pusapstrādāti gabali.

A. Stubavs

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI STUPEĻU APMETNĒ 1976.GADĀ

Vēstures institūts no 5.augusta līdz 30.septembrim veica aizsardzības izrakumus apmetnē pie Stupeļu pilskalna Jēkabpils rajona Rites ciema padomes teritorijā, 3 km no Lietuvas PSR robežas. Izrakumos četros laukumos (320 m²) iegūtas 240 senlietas, 1556 trauku lauskas, dzīvnieku kauli, sārņi u.c. paraugi.

Apmetne, kuras platība pārsniedz 3 ha, plašā loka aptver visu Stupeļu pilskalnu piekēji. Izpētīta apmetnes dienvidrietumu daļa. Zem 0,6 - 0,8 m biezas sajauktas mitrņu zemes kārtas, kas radusies, daudzus gadsimtus slīpajā kalna nogāzē arot tīrumu, atklāja 0,25 - 0,40 - 0,50 m

biezu intensīvu oglainas zemes slāni, kurā konstatēja krāšņu, izjauktu pavardu, deguša māla un citas apbūves pazīmes. Apmetnes pastāvēšanas laiks koka celtnes vairākkārt gājušas bojā ugunsgrēkā. Pēc degšanas celtņu drupas nolīdzinātas un turpat būvētas jaunas ēkas. Līdz ar to

I2. attëls.

gandrīz bez pēdām iznīcinātas iepriekšējās apbūves pazīmes, tāpēc izrakumos nevienai celtnei nevarēja konstatēt noteiktus izmērus. Piesātinātais kultūras slānis, dzīvojamā ēku apkures ierīču blīvais izvietojums un citas pazīmes (māla apmetumi, degušu koku atsevišķas līnijas u.c.) liecina, ka apmetne bijusi apbūvēta visai intensīvi.

Kaut gan strikti norobežotas slāņu virsmas homogēnā mītnu zemē izrakumos neatklāja, pēc krāšņu u.c. dažādā līmenī esošām konstruktīvām paliekām Stupeļu apmetnē izdalāmi divi slāņi ar vairākām apbūves kārtām.

Dzīvojamās ēkas apkurinātas ar māla kleļa krāsnīm un pavardiem. Izrakumos atklātas trīs krāšņu vāji saglabājušās paliekas ar akmeņu loku un deguša māla klonu. Krāsnis nav pastāvējušas ilgstoši, jo tikai pirmajai krāsnij konstatēti trīs kloni, t.i., tikai viena krāsns divas reizes labota vai pārbūvēta. Krāsns pamatloks veidots no neliela izmēra akmeņiem. Krāsnis ir ieapaļas, ar iešaurinātu kurtuves daļu. Tās ir mazākas un būvētas vienkāršāk nekā šī paša pamattipa krāsnis latgaļu un sēļu agrā feodālisma perioda pilskalnos pie Daugavas (Asotē, Koknesē u.c.).

Pavardi apmetnē bijuši divu tipu: a) no nelieliem akmeņiem krauti sekli pavardi, kuri vēlākās pārbūvēs gandrīz visi izjaukti; b) māla pavardi ar pelniem zem deguša māla virskārtas. Iespējams, ka pēdējie pavardi saistāmi ar kādām kulta tradīcijām.

Izrakumos iegūti arī norādījumi (dzelzs sārņi, izdedži, 10 tīģeļu fragmenti, kāds speciāli amatnieka izpostīts pavards u.c.), ka apmetnē darbojušies kalēji un rotkaļi.

Izrakumos nelielā plaībā atrasts relatīvi daudz senlietu un keramikas. Lietiskā materiāla koncentrācija kultūras slānī atbilst atradumu blīvumam dažos agrā feodālisma perioda centra pilskalnos (Tērvetē, Aizkrauklē, Koknesē u.c.). Stupeļu apmetnes izrakumos atrasti šādi

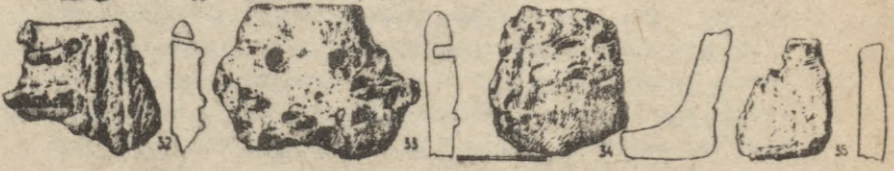
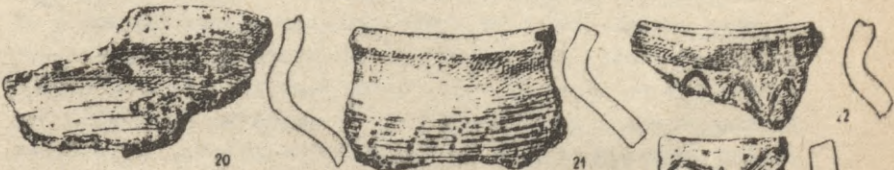
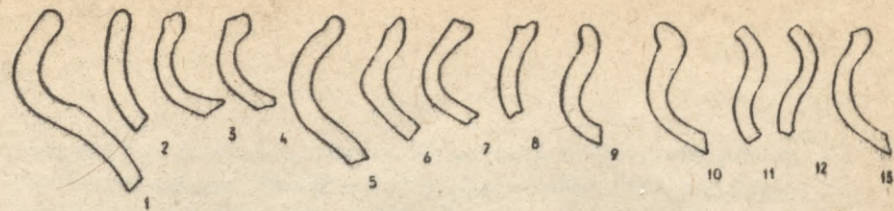
darbarīki: četri sirpji un reukņi (12.att.: 26, 29), 10 naži (12.att.: 27), septiņi ileni (12.att.: 28), 30 māla, akmens un kaula vērptomās vārpstas skriemeļi vai to fragmenti (12.att.: 22-24), astoņas galodas, trīs šujamadatas, 23 kaula adatas vai saivas un citi kaula darbarīki.

Relatīvi maz ieroču - viena bojāta bulta un divi iedzītā šķēpu gali (12.att.: 21, 30, 31). No jātnieka piederumiem atzīmējams dzelzs piesis (12.att.: 25); atrasti arī zirga laužņi, ledus piesis. No iedzīves priekšmetiem visvairāk atrasts ķemmju. Tās ir: a) ar ornamentētu ietvaru (12.att.: 2) un b) divpusīgās ķemmes (12.att.: 1) vai to fragmenti, pavisam sešas. Atrasti pieci kaula rūceņi.

No rotām visvairāk (36) dažādas formas un materiāla piekariņi (12.att.: 7, 8, 10), to vidū - piekariņš monētas atdarinājums (12.att.: 6), 10 vienāda tipa dzelzs spieļadatas (12.att.: 12, 13), deviņas bronzas aproces vai to fragmenti (12.att.: 14-18) - vairums ar stilizētiem zvērgalvu galiem, seši gredzeni (12.att.: 19, 20), bronzas krustasakta ar bojātu alvas platējumu (12.att.: 3), bronzas važturis (12.att.: 11), bronzas gredzentiņi, cilindriņi un spirālītes. No greznuma priekšmetiem vēl atzīmējami divi vienādas formas baltmetāla (sudraba?) jostas sadalītāji (viens no tiem - 12.att.: 4) un no kreisās puses izūtencēts jostas bronzas apkalums ar zirga attālu (12.att.: 9).

Par tirdznieciskiem sakariem liecina v.ietējo amatnieku darbā lietotie krāsaino metālu izejmateriāli - bronza, alva, sudrabs (sudraba stienīša atcirtums - 12.att.: 5). Maz gatavu importa priekšmetu (viena stikla krella, šifera vārpstas skriemelis, dažas šifera galodas), jo pieminekļi atrodas patālu no lielajiem Latvijas tirdzniecības ceļiem.

No keramikas materiāla apmēram 1/5 (18,47%) sastāda ripas keramikas trauku lauska (13.att.: 1-23). Trauki

galvenokārt vidēja izmēra, terinveida, plecu daļā tiem parasti paralēlu svītru (arī vairāku svītru grupu) ornamenta. Līkloča (13.att.: 16-19, 22, 23) vai cits ornamenta (13.att.: 21) sastopams reti. Daļai ripas keramikas apdares tehnika paviršāka, un, domājams, šie trauki gatavoti ar rokas ripu. Dažu trauku formā un apdarē vērojamas bezripas keramikai radniecīgas līnijas (13.att.: 23).

No bezripas keramikas pirmajā vietā (44,53%) ir gludās virsmas trauki, daļai to prāvs zvīrgzdu piejaukums un rupji apdarināta virsma. Ornamentētie trauki sastāda nepilnu 1/5 no visas šī veida keramikas, pie tam galvenais ornamenta elements ir bedrišu vai caurumiņu rinda gar trauku augšmalu (13.att.: 27). Tomēr iespējams, ka caurumiņiem - īpaši ja tie ir lielāki vai izdurti no trauka iekšpuses - bijusi arī praktiska nozīme (aukļas ievēršanai, trauka vēdināšanai). Pārējiem ornamentētiem traukiem rotājums tāpat ievērojams trauka augšdaļā, nereti joslā, ko norobežo horizontālas līnijas vai dubultlīnijas (13.att.: 24, 25). Ornamenti mālā parasti iespiesti ar spiedoģu vai spirālīti, retāk ievilkts. Īpatnēji ir Stupeļu trauki ar asi iegrieztu, taču kompozicionāli vienkāršu ornamentu (13.att.: 26). Gludās virsmas trauki ir dažāda izmēra, sākot no ļoti lieliem līdz miniatūriem trauciņiem (13.att.: 30).

Otra lielākā bezripas keramikas grupa ir apmetās virsmas trauki (26,0%). Bez spēcīga vai vidēji reljefa apmetuma (13.att.: 28) daudz trauku ar ļoti vāji izteiktu apmetumu, ko radījis viegli plūstošs apmetuma māls (13.att.: 29). Pēc apdares tehnikas pēdējo paveidu labāk saukt par aplieto keramiku. Cits šī veida keramikas variants ir vidēji reljefi apmetā keramika, kuras apmetuma virsma vēl viegli nogludināta (13.att.: 31). Bez apmetuma (kam arī praktiska nozīme) kā ornamentāls motīvs dominē iepriekš minētās bedrites vai caurumiņi.

Trešajā vietā bezripas keramikā (7,85%) trauki ar

kniebto un nagiespiedumu ornamentu (13.att.: 32-34). Sastopami gan asi izteikti un dziļi, gan vidēji un seklī iekniebumi. Savdabīgi ir daži trauki ar pretējos virzienos rindotām dziļu iekniebumu joslām (13.att.: 32). Arī kniebtajai, tāpat pulētajai keramikai (1,61% - 13.att.: 35), augšmalā apaļas bedrītes vai caurumiņi. Pēdējie kā šī pieminekļa keramikas iemīļots ornamentāls motīvs (domājams, atspoguļo Saules kultū) pārnesti pat uz ripas keramiku (13. att.: 20). Pulētās keramikas, iespējams, procentuāli bijis nedaudz vairāk, jo daļa gludās virsmas trauku ar kompozicionāli sarežģīto ornamentu var piederēt šim keramikas veidam, taču pēc mazajiem augšmalas fragmentiem to droši nevar noteikt. Dažiem bezripas traukiem, it īpaši ar asi nošļauptu maliņu, vērojama ripas keramikas ietekme (13. att.: 26). Pavisam 1976.gada keramikas materiāla lauskas pārstāv vismaz 400 traukus.

Stupeļu apmetnes keramikai dažas lokālās iezīmes, kas to manāmi atšķir no Piedaugavas sēļu pieminekļu šī perioda keramikas. Lai arī ap 1000.gadu ieviešas podnieka ripa, ripas keramika šai pieminekļī negūst pārsvaru, kaut gan augstākās kārtās ripas trauki procentuāli pieaug, salīdzinot ar otru slāņa apakšējām kārtām, kur tās ir maz.

Pēc Stupeļu apmetnes izpētītajā daļā iegūtā senlietu un keramikas materiāla pieminekļis visintensīvāk bijis apdzīvots 11.gs., nepārsniedzot agrā feodālisma hronoloģiskās robežas. Spriežot pēc savrupatradumiem, tāpat arī apzināšanas rezultātā konstatējams, ka pilskalnā pārstāvēts arī agrāks pieminekļa apdzīvotības periods. No tā izrakumos atrasts masīva akmens kalta fragments un akmens cirvja sagatave. Arī daļa bezripas keramikas (īpaši no apakšējā horizontā un visa švikātā keramika - 1,28%, nenosakāma - 0,26%) pieder pie agrā perioda, bet apmetnes pētītajā daļā atbilstošu kultūras slāni 1976.gadā neatklāja.

Izrakumi Stupeļu apmetnē devuši jaunus datus sēļu kultūras izpētē. Vērtējot pēc visa Latvijas arheoloģiskā ma-

teriāla, sēļu kultūras novadā agrā feodālisma periodā tagad iespējams izdalīt trīs apgabalus: a) Daugavas labā krasta sēļu apgabals (pēc M. Atgāža 1974. gada pētījuma sēļi te droši konstatējami vidējā dzelzs laikmetā), perioda beigās tie dzīvojuši kopā ar latgaļiem; b) Daugavas kreisā krasta apgabals; c) sēļu dienvidu apgabals, kas iesniedzas arī Lietuvas PSR teritorijā. Pie tā pieder arī Stupeļu pilskalns un apmetne.

E. Šnore

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI GĀRSENE

Laikā no 14. jūnija līdz 6. augustam notika Vēstures institūta arheoloģiskie izrakumi Jēkabpils raj. Gārseņes ciema Bērzkalnu māju Mantu kalniņā. Šis kapu uzkalniņš kā arheoloģisks objekts bija pazīstams pēc Latvijas PSR Vēstures muzeja arhīva ziņām. Pēc 1965. gada Vēstures institūta apzināšanas ekspedīcijas tas iekļauts aizsargājamo pieminekļu sarakstā.

Uzkalniņa diametrs bijis 18 m, bet augsnes apstrādāšanas rezultātā tas noarts un ir izplūdis. Tā augstums bija 1 m, taču, pēc vietējo iedzīvotāju ziņām, uzkalniņš bijis krietni augstāks. Uzkalniņš postīts, arī laužot akmeņus, kas it kā bija to klājuši.

Uzkalniņā atklāti pavi am pieci apbedījumi; visi tie skeletkapi. Četri no tiem bija guldīti uz pamatzemes vai arī tuvu tai. Centrālā apbedījuma aptuveni četrstūrīnās kontūras iezīmējās tūlīt pēc aramkārtas norakšanas. Mirušais bija guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras ar galvu DA, rokas izstieptas gar sāniem. Mirušā kauli bija saglabājušies slikti. Aiz galvas kā kapa piedeva bija novietots māla podiņš ar švīkātu virsmu. Citu, līdzīgi orientētu apbedījumu atklāja uzkalniņa dienvidu malā. Tas pretēji iepriekšējam bija saglabājies labi. Arī šajā kapā galvas

tuvumā bija novietots māla podiņš. Tas bija miniatūras, sgrāk nepazītas formas, darināts no rupja sastāva māla. Konservējot un izņemot smiltis, institūta laboratorijā podiņš konstatēta maza, nenoteicamas formas kaula figūriņa. Trešais, līdzīgi orientētais apbedījums atklājās uzkalniņā ziemeļu malā. Šī kapa kauli bija saglabājušies vāji, piedevu nebija. No ceturta, līdzīgā dziļumā guldītā mirušā konstatētas tikai vājas pazīmes uzkalniņa centra tuvumā. Jāpiezīmē, ka trīs no apbedījumiem bija guldīti rindā Z-D virzienā: viens centrā, otrs uzkalniņa ziemeļu malā, trešais dienvidu malā ar ļoti niecīgam virzienā atāvirībām.

Švikātā keramika ir samērā plaši izplatīta Latvijā un Lietuvā, tā sastopama arī Ērpus baltu apdzīvotās teritorijas. Gāršenes uzkalniņā atrastie trauki atviegļina apbedījumu datēšanu. Centrālajā kapā atrastajam podiņam tuvākā paralēle ir Matkules pilskalnā apakšējā, l.g.t.p.m.ē. slānī atrastais podiņš, vienīgi Gāršenes podiņa sienas ir daudz plānākas. Spriežot pēc keramikas, aprakstītie apbedījumi attiecas uz l.g.t.p.m.ē. otro pusi vai beigām.

To, ka uzkalniņā bijuši arī vēlāki apbedījumi, liecināja seklākā līmenī atklātā, postītā, šķiet, bērna kapa paliekas. Šai kapā atrada bronzas trīsstūrainu piekariņu un bronzas gredzentiņu. Kapa bedre bija orientēta citādi - ZA-DR virzienā, un tā attiecināma uz 8.gs. Ka uzkalniņā bijuši vairāki nopostīti apbedījumi, liecināja kāds savrupatradums - ar 6.gs. datējams dzelzs uznavas šķēps. Šādi kapi bija savā laikā sapostīti, akmeņus laužot, kad bija atrastas metāla senlietas, no kurām neviena nebija nonākusi muzejos.

Izpētītais uzkalniņš ir pirmais sistematiski pētītais arheoloģiskais objekts Jēkabpils rajona dienvidu malā, kas robežojas ar Lietuvu.

Izrakumu laikā apzināta Gāršenes apkārtnē, kā arī dažādi citi arheoloģiski objekti.

V. Urtāns

IZRAKUMI AIZKRAUKLES PILSKALNĀ 1976. GADĀ

Latvijas Vēstures muzeja organizētā Aizkraukles arheoloģiskā ekspedīcija, kurā piedalījās Rīgas Pionieru pils arheoloģijas pulciņa biedri un Valets mākslas akadēmijas studenti, jau sesto vasaru turpināja izrakumus Stučkas rajona Skrīveru c.p. Aizkraukles pilskalnā. Nelielus izrakumus jau 1889. gadā te veica A. Buhholcs. Pilskalna centrālajā daļā no 16. jūnija līdz 18. augustam atsegta 325 m² liela platība: XI izrakumu laukums pilskalna dienvidrietumu malā un XII izrakumu laukums pilskalna vidū. Ar oglītēm, šķeltiem akmeņiem, māla drumslām, dzīvnieku kauliem, māla trauku lauskām un senlietām pildītais melnais kultūras slānis iesniedzās 0,7 - 1,6 m dziļi; sekļāks tas pilskalna vidū, dziļāks - malās.

Pilskalna dienvidrietumu pusē pie nogāzes XI izrakumu laukumā izpētīti 10.-13. gs. nocietinājumi, kas celti aptuveni tajā pašā vietā astoņas reizes. Nocietinājumiem izmantoti skujukoku baļņi, akmeņi, zeme un māli. Vaļņa karaku veidoja aizbērtas, ap 2 m platais koku kameras. Virs vaļņa pacēlās guļbaļņu aizsargsiena, kurā nostiprināta ar zemē iedzītiem mietiem. Pilskalna nogāze klāta māliem, arī terase uz nogāzes bija nocietināta. 13. gs. sākumā ap pilskalnu uzcēla ar kaļņu javu sastiprinātu akmeņu sienu. Pilskalna dienvidrietumu malā, kur nogāze krauja un 25 - 30 m augsta, akmeņu siena neatklājās, varbūt tās šeit arī nebija. Pie nocietinājumiem vairākās rindās pieslēdzās celtnes, starp tām ierīkotas ieliņas. Sevišķi intensīvi pilskalna plakums (100 x 45-65 m) apbūvēts 12.-13. gs.

Atsegta astoņas virszemes guļukoku celtnes un 19 kleja vai akmeņu krāsnis (pavisam pilskalnā atklātas 26 celtnes un 91 krāsns). Sevišķi interesanta 19. celtnē (4 x 5 m) ar 79. krāsni XII izrakumu laukumā. Kleja krāsni un celtnē

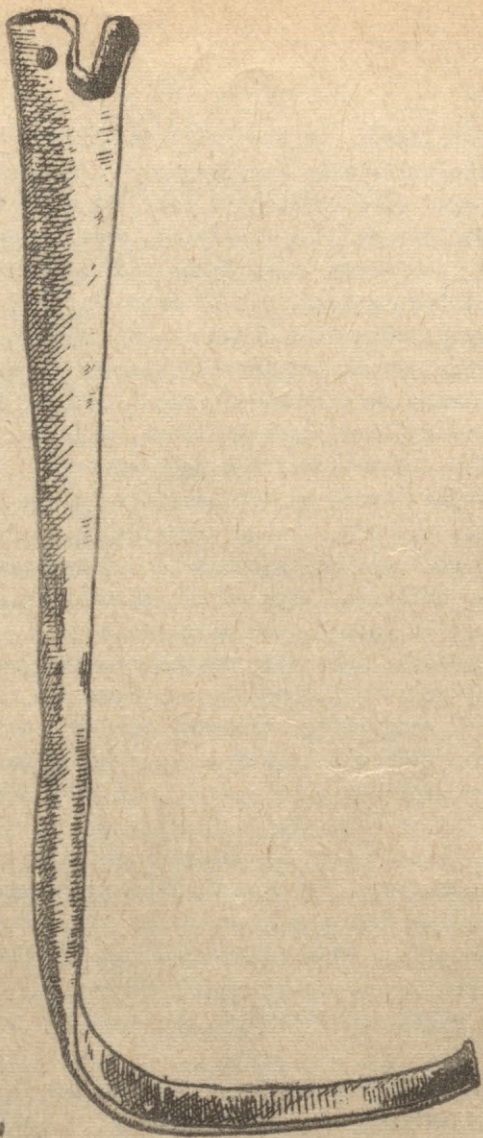
daudz māla tīģeļu, bronzas pilītes, salauztas bronzas rotas un izejmateriāls. Pie krāsns, daļēji zem degušiem kokiem, atsegti pieci sadauzīti bezripas māla trauki ar gludu un apmestu virsmu. Šai 11.-12.gs. rotkaļa celtnēi bija koka grīda. Arī citām atsegtām celtnēm parasti konstatētas klona vai koka grīdas, sienas bieži apmestas ar māliem.

Pilskalna centrālās daļas tuvumā atradās rotkaļu un kaļēju rajons, jo te arī iepriekšajos gados atklātas šo amatnieku krāsni un celtnes ar māla tīģeļiem, lejamveidnēm, bronzas stienišiem, lauztām rotām, kaļamās dzelzs gabaliem un sārņiem, kā arī dažādiem darbarīkiem.

Pilskalnā iegūts ap 700 senlietu vai to grupu, neskaitot naglas, sārņus, tīģeļu drumsļas, keramiku, dzīvnieku un zivju kaulus. Konstatēta melno un krāsaino metālu, kaula, raga, dzintara, koka un akmens vietsēja apstrāde, kā arī audumu un māla trauku darināšana.

No iegūtajām 7653 māla trauku lauskām saglabātas 4106, to vidū 1609 jeb 41,33% pārstāv bezripas keramiku (gludo, gludināto, spodrināto, apmestc, kniebtu, švikāto, nenosakāmo), bet 2409 jeb 58,67% - ripas keramiku. Uz viena poda dibena ir podnieka zīme - aplis, uz otra dibena redzama podnieka zīmes daļa. Vairāki galda un vārāmie trauki - biķerīši, bļodīpas un bļodas ar iespauņu un plakanu dibenu, podi ar gludu, apmestu un kniebtu virsmu - rekonstruējami. Dažiem bezripas traukiem ar gludu virsmu ir aptītās auklas rotājums, kāds raksturīgs l.g.t. pēdējam ceturksnim. Ripas keramikas traukiem parasti terinveida forma, bet dominējošais rotājums - liklocis un paralēlās horizontālās līnijas.

Visplašāk pārstāvēti iedzīves priekšmeti - dzelzs naži, slēdzenes un atslēgas, ileni, līcepi, dzirkles, šujanadātas, šķīlamdzelži, sprādzes, māla, kaula un akmens vērējāmie skrīmeļi, kaula ķemmes, rūcepi un astragali, beržāmie akmeņi. XII laukuma pamatā 110 cm dziļumā atsegta graudberža pamatne kopā ar divrocīgo graudberzi. No darbarīkiem

14. attels

jāatzīmē dzelzs cirvji, sīrpji, izkaptis, žeberkļi, maksķerāķi, kaula bičuļi vīļu pišanai, ceļu deliņi, bet it īpaši - 12.gs. dzelzs krāsns kruķis (14.att.).

Ieročus pārstāv kaujas naži, šķēpu un bultu gali, bet zirglietas un jātnieku piederumus - pakavi, sprādzēs, apkalumi, pieši, kāpēļi.

No ievestajām lietām jāmin stikla krelles, dzintars, krāsainie metāli, šifera vērļjamie skriemeļi un galodas, bronzas krustiņi. Atrastais bronzas deniņu gredzens ar noplacinātiem galiem un trīsinātās līnijas rakstu ir tipisks Smoļenskas apvidum l.g.t. pēdējā ceturksnī, lai gan tādi sastopami arī citur.

Daudz dažādu rotu - bronzas kaklariņi, pakavsaktas, rotadatas, aproces, gredzeni, spirālītes, piekariņi. Izplatīti amuleti: lāča, mežākuļa, cūkas un bebra zobi, caunas žokliņi, kuros izurbts caurumiņš piekāŗšanai. Starp rotātajiem kaula putniņpiekariņiem ir arī pusfabrikāti. Kaula lāpstīgas lietotas kosmētikai, ārstniecībai, varbūt arī juvelīeru darbā.

Aizkraukles pilskalns, kur dzīvoja lībieši un letgaļi, visintensīvāk apdzīvots laikā no 10. līdz 13.gs. Atrastas arī agrākas senlietas - sākot jau ar l.g.t.p.m.ē. Vēlā dzelzs laikmeta slānī iegūts uz 5.gs. attiecināms ovālais šķīļamakmens. Aizkraukli 1205.gadā sagrāva vācu krustneši, tomēr dzīve pilskalnā turpinājās. Ļoti iespējams, ka te dzīvoja arī Indriķa hronikā pieminētais Aizkraukles vecākais Vievaldis (Viewaldus senior de Ascrade), kurš 1220.gadā piedalījās krustnešu karagājienā pret zemgaļiem pie Mežotnes.

Pilskalna pakājē Daugavas labajā krastā atradās ap 3 ha liela senpilsēta. Tās teritorijā no 13. līdz 17.gs. darbojās arī mūra baznīca ar kapsētu; baznīca pētīta 1939.gadā, kapsēta - 1960., 1971., 1973. un 1974.gadā. Te Daugavas izskalojumos iegūts ap 1000 stikla krellu (pavisam te savākts pāri par 5000 dažādu krellu). Bez tam senpil-

sētas un kapsētas teritorijā iegūts 50 citu savrupatradumu, to vidū neolīta krāma bultas gals. Vairākas senlietas saistāmas ar seno ostu, kas bija ierīkota pie upītes ietekas Daugavā.

J.Urtāns

ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU APZINĀŠANA TUKUMA,
LIMBAŽU, SILDUS UN OGRES RAJONĀ

Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniski pētnieciskās padomes arheoloģijas sektors no 3.maija līdz 27.oktobrim veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu pasportizācijas un pieminekļu saraksta precizēšanas nolūkos Tukuma, Limbažu, Saldus un Ogres rajonā. Pieminekļi fotografēti, pārbaudīti dabā, uzņemtas to situācijas shēmas un noteikta saglabāšanās pakāpe.

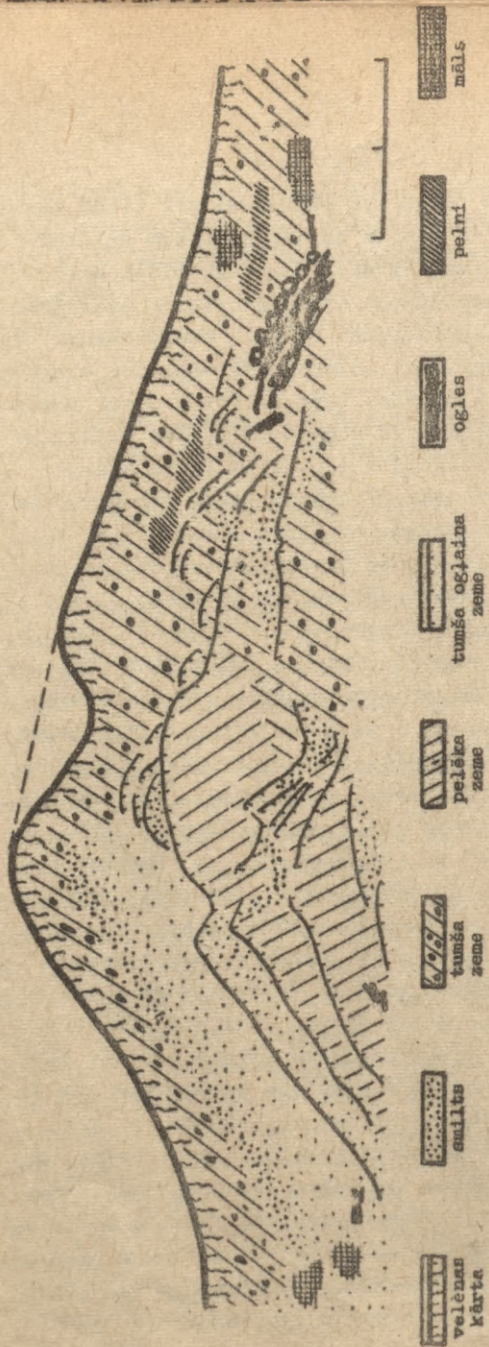
Tukuma rajonā apsekoti 57 pieminekļi. Jauna senlietu atrašanas vieta konstatēta pie Zemītes c.p. Lapsām. Te iegūts viens akmens darba cirvis, kā arī ziņas par otra cirvja atrašanas apstākļiem. Zantes c.p. precizēta dabā Zantes kapulauka vieta pie Dārziņiem. Republikas nozīmes arheoloģijas pieminekļu sarakstā minētais Pūlku pilskalns (Nr. 1236.) Jaunpils c.p. atrodas mežā ap 1 km uz rietumiem no Stūriem. Tas ir uzkalns bez nocietinājumu pazīmēm. Gandrīz pilnīgi granti norakti vēsturisko laiku senkapi pie Jeskām, ar rakumiem daļēji pōstīti senkapi pie Riepīša, ceļu izbūvējot, norakta daļa Velna laivas - akmeņkrāvuma senkapu pie Daibjiem (visi Irlavas c.p.). Lauksaimnieciski tiek apstrādāta Siliņupes neolīta apmetne (Lapmežciema c.p.). Arhīvu ziņās minētie trīs kapu uzkalniņi Kandavā atrodas plāvā 50 m uz ziemeļiem no Kandavas autoostas.

Abavas kreisajā krastā pie Melderiem (Aizdzīres c.p.)

7 m² platībā izdarīti pārbaudes šurfbējumi pie Velna akmens un konstatēts līdz 0,65 m dziļš, ar sīkām ogļtēm jaukts zemes slānis, kurā atrasta šaura un plāna agrā dzelzs laikmeta bronzas aprobe ar segmentveida šķērsgriezumu. Velna akmens dienvidu pusē atrasts akmeņkrāvums, kurā dūres lieluma akmeņi. Tie salikti, liekas, lai vieglāk varētu uzkāpt uz lielā akmens, kura apkārtmērs pie zemes ir 15 m, bet augstums ziemeļu pusē 1,90 m. Pie Velna akmens Abavas sāngravā atrodas 6,6 m dziļā Velna ala.

Limbažu rajonā apsekotas 87 arheoloģisko atradumu vietas. Trīs bronzas riņķasaktas un divas pakavsaktas, kā arī stienīšu važiņas fragmenti iegūti vēsturisko laiku kapsētā pie Staiceles astoņgadīgās skolas (Staiceles c.p.) Senkapi pie Grantskalniem (Viļķenes c.p.) pilnīgi norakti granti. Iegūts viens Jāņa II Kāzimira (1648-1668) Lietuvas vara šiliņš (šo un tālāk minētās monētas noteica numismāte V.Zobiņa). Toberkalniņā - vēl vēsturisko laiku kapsētā Svētociemā (Salacgrīvas pilsētas teritorijā) - iegūtas 14 stikla krelles vai to fragmenti un slēgts sudraba gredzens. Pie Rūjām (Liepupes c.p.) un pie Ēļiniem (Umurgas c.p.) precizētas svētliepu atrašanās vietas, Umurgas c.p. pie Lieplejām apzināta svētozolu birzs, kurā vēl saglabājušies septiņi ozoli, divi no tiem izdedzināti. Pie Bērtuļiem atrodas neliels uzkalns ar nocietinājumu pazīmēm, t.s. Zviru cepure. Lēdurgas c.p. Bērzaines dārzniecībā, pārbaudot publicētās ziņas (E.Kurtz, 1924.g.), konstatēti četri daļēji postīti, domājams, kapu uzkalniņi. Pie Salacas c.p. Krogkalniem apzināta Baznīcas kalns, kas pēc ārējām pazīmēm atgādina akmeņkrāvuma senkapus.

Saldus rajonā apsekoti 39 pieminekļi. Atzīmējama jaunatklātā viduslaiku apmetne pie Zaņas ietekas Ventā, Zaņas kreisajā krastā. Kultūras slāņa biezums 0,45 m, te atrasts 1559.gadā kalts Sigismunda Augusta Lietuvas usgrasis. Starp Vecmiķeļiem un Ezeriem (Vadakstes c.p.) atrodas vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu līdzensais kapulauks,

15. attēls.

kas postīts meliorācijas darbos. Iegūtas senlietas - bronzas kaklariņš ar cilpas un šķautnainas pogas galu, uznavas šķēpa gals, šaurasmens kātoauruma un uznavas cirvis, vienasmens zobens, duncis un bronzas rievota stopasakta ar magonpogaļu galiem. Pie Lauģaļiem (Novadnieku c.p.) precizēta bronzas laikmeta atradumu vieta un iegūti divi fragmentāri akmens cirvji.

Ogres rajonā apsektas 78 arheoloģiskās senvietas. Atkārtoti 1974.gada jūnijā ar buldozeru pārraktais Plāteres pilskalns (Plāteres c.p.) valnis. Valni vērojami vismaz seši atšķirīgi nocietinājumu slāņi (15.att.), kurus iezīmē deguši koki. Zemākajā slānī ir bezripas lauskas, augšējais slānis datējams ar 13.gs. Meliorācijas darbos postīti senkapi pie Ūsiņiem, Šķebīņiem, Robežniekiem (Madlienas c.p.), pie bij. Misām (Keipenes c.p.), Ādmiņiem (Krapes c.p.). Keipenes c.p. Zemgaļos (bij. Salīšas) iegūtas 27 senlietas (7.-16.gs.) - pieci dzelzs šaurasmens cirvji, nazis, divas bronzas dobtās aproces un to fragmenti, divas aproces ar vāļu galiem, kaklariņšu fragmenti, pakāvsakta ar atrotītiem galiem, stikla krelle, ornamentētas ādas jostas fragmenti, vilnas auduma gabals un 1594.gadā kalts Sigismunda III Rīgas Šiliņš. Apsekti senkapi Ogres krastā pie Zvanīņiem (Taurupes c.p.). Te atrasts vēlā dzelzs laikmeta bronzas spirālgrēdzens. Pilskalnā starp Slaidēniem un Pilskalniem (Daugaviešu c.p.) māntraču raktas bedres malās savāktas apmetās un šīkātās keramikas lauskas.

Pavisam apsekošanas ekspedīcijās, neskaitot keramiku, iegūtas 69 senlietas.

Kopīgi ar Latvijas FSR Vestures muzeju no 14. līdz 19. jūlijam veikti pārbaudes izrakumi Ozola kalnīšā pie Draudavām (Stuokas raj. Aiviakstes c.p.). Pie pašām mājām nevisai augsta zemes pacēluma malā atrodas plakans akmens ar iecirstu īpatnējas formas krustu. Akmens augšējās daļas izmēri 0,95 x 0,50 m, iecirstā krusta garums 0,44 m, plātums 0,39 m, līnijas iecirstas līdz 0,02 m dziļi (16.att.).

I6. attöls.

Pēc publikācijas (Siliņš, 1876.g.) un arhīva ziņām, šeit atradies svētozols un senkāpi, kuri saukti par "Kara kapjiem". Ap akmeni mērīts 27 m² liels laukums. To attīrot, tumšā zemes slānī, kurā bija atsevišķi cilvēku kauli, 0,45 - 0,70 m dziļumā tika atsegti septiņi netraucēti vai daļēji traucēti apbedījumi. Mirušie bija guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras DR-7A virzienā. Piederības - dzelzs naži un sprādzes - bija tikai trim apbedījumiem. Kā savrupatradumi iegūti dzelzs naži, siksnu sprādzes, naģlas, bronzas saktas (datējami ar 15.-16.gs.), divas bronzas aproces ar segmentveida griezumā, bronzas stopasaktu fragmenti, šķērsriezumā trīsstūrveidīgu riņķīšu važiņas gabals, dzelzs nazis ar izliektu muguru un bezriepas māla trauku lauskas. Šie atradumi attiecināmi uz 3.-5.gs. Tātad, ierīkojot viduslaiku kapsētu, izpostīti agrā dzelze laikmeta senkāpi.

Akmens ar iecirsto krustu atrodas mazliet sāpus no senkāpiem. Zem tā atsegta liela dzīvnieka (vērša ?) galvaskauss un kauli, kuri slikti saglabājušies. Pie akmens atrada bronzas slēgtu pirketa gredzenu, kas vienlaicīgs ar viduslaiku kapsētas apbedījumiem. Krustakmens uzlūkojams par ziedojumu vietu, kas saistāma ar mirušo kultu.

A.Vaska

IZRAKUMI DIENVIDKURZEMĒ 1976.GADĀ

Latvijas PSR Vēstures muzejs sadarbībā ar Liepājas Vēstures un mākslas muzeju no 29.jūnija līdz 5. septembrim izdarīja izrakumus divās apmetnēs un pilskalnā Liepājas rajonā.

Raču apmetne atrodas Kalētu c.p. teritorijā Priekules-Skodas lielceļā malā, 2 km no Latvijas PSR un Lietuvas PSR robežas, nelielā zemes pacēlumā kādas upītes sengultnes krastā. Apmetnes teritorijā tagad pamesta smilšu karjers, kura dienvidu malai pieslēdzās izrakumu

laukumi 315 m² platībā. Atradumiem trūcīgais 0,2-0,3 m biežais kultūras slānis pilnīgi saarts. Gaišajā pamatzemē bija saglabājušās tumšas 0,05-0,35 m resnu mietu un stabu vietas, kā arī deviņas pavarda vietas. No akmeņiem krautajiem pavardiem bija plānā apaļa vai ovāla forma, diametrs 0,5 - 0,8 m, tie 0,1 - 0,2 m ierakti pamatzemē. Tikai viens pavards, kam akmeņu vietā māla klons, bija ierakts 0,75 m dziļā bedrē. Ar vienu no celtnēm saistāms 1,8 x 1,8 m liels četrstūrainš, stipri izdedzis māla klons. Vidusdaļā klona biezums sasniedza 0,1 m, uz malām tas kļuva plānāks.

Raču apmetnē ieguva ap 400 bezripas māla trauku lausku. Dominē lauskas ar gludu virsmu, nedaudz arī apmetās keramikas lausku. Atrāda arī māla apmetuma gabalus un dzelzs ieguves sārņus.

Saušu apmetne no iepriekšējās atrodas 0,7 km uz austrumiem un tāpat situēta zemes pacēlumā. Austrumu pusē apmetne robežojas ar 1,5 m augstu, samērā stāvu vecupes nogāzi, pārējās daļās apmetne pakāpeniski pāriet apkārtējā līdzenumā. Pieminekļi pastāvīgi tiek postīti arot.

Pirmajā izrakumu laukumā (52 m²) tuvak vecupes gultnei pēc 0,3 m biežā kultūras slāņa norakšanas gaišajā pamatzemē atklājās četras pavardu vietas 0,4 - 0,6 m diametrā un kādas iespējamās celtnes māla klona paliekas. Liela vairumā atrašies dzelzs sārņi norādīja uz dzelzs ieguvi šajā apmetnes rajonā.

Otrajā laukumā (80 m²) apmetnes centrālajā daļā kultūras slānis bija 0,3 - 0,4 m biezs, piesātināts šķeltiem, degušiem akmeņiem, zvīrgzdiem, oglēm. Par spēcīgu šīs apmetnes daļas apdzīvotību liecināja arī deviņas pavardu vietas. Atklāja kādas celtnes māla klona paliekas. Klona biezums vietām sasniedza 0,09 m, tas aizņēma vienas 3 x 4 m lielu laukumu. Pavardiem plānā apaļa, ovāla vai četrstūra forma, tie izveidoti, izrokot pamatzemē līdz 0,4 m dziļu bedri un piekraujot to ar šķeltiem akmeņiem. Virspusē kurinot uguni, akmeņi bedrē sakarsa un ilgāk turpinā-

ja izetārot siltumu. Pavardu virspuses arot nopostītas. Viens pavards atšķīras no citiem - 0,25 m dziļā bedrē 0,65 m diametrā atklāja izdegušu māla klonu ar nelidzenu virsmu un ogļainus zvīrgzdus gan zem, gan virs tā.

Abās apmetnēs vairākos gadījumos konstatēja pavardu izvietojumu pa pāriem ar savstarpējo attālumu ne lielāku par 1,5 m.

Saušu apmetnē iegūtā keramika (ap 900 lausku) ir bezripas, pārsvarā ar gludu, retāk-apmetu virsmu.

Abās apmetnes radušās m.ē. l.g.d. tīkstoti, apmetņu keramikā vērojamas kuršu ugunskaļos iegūtajai keramikai raksturīgās iezīmes.

Paplakas pilskalns atrodas Virgas c.p. teritorijā, 2 km uz dienvidaustrumiem no Paplakas ciema, Virgas upītes kreisajā krastā. No trim pusēm ar stāvām nogāzēm norobežoto zemesragu no atklātās puses sargā divi vaļņi - viens 6 m augsts, otrs 1 m augsts, ar aizmilzušu grāvi starpā. Lielākais valnis stipri postīts - tānī saraktaš āpšu alas. Gar pilskalnu tekošā upīte, kādreiz mainīdama gultni, iegrauzusies kalna pakājšē, kā rezultātā nobrukusi apmēram trešdāļa plākuma.

Pilskalna plākumā tuvāk valnī m izpētīja 84 m² lielu laukumu. Plākuma centrālajā daļē kultūras slānis bija ļoti vājš, biezāks un spēcīgāks tas kļuva virzienā uz valni, izrakumu laukumā sasniedzot 1 m. Tānī izsekoja divus horizontus, Augšējā horizontā celtniecības paliekas nebija saglabājušās, daži desmiti bezripas māla trauku lausku ar švīkato, apmetu un gludo virsmu, māla apmetuma gabali un dzelzs sārņi liecināja par vāju pilskalna apdzīvotību m.ē. l.g.t. pirmajā pusē.

Intensīvi pilskalns apdzīvots l.g.t.p.m.ē. otrajā pusē. Uz šo laiku attiecināms apakšējais horizonts, kurā daudz šķeltu akmeņu, zvīrgzdu, oglišu, māla apmetuma gabalu. Te atklāja pamatzemē līdz 1 m ieraktu celtnes vietu. Tai plānā ovāla (2 x 3 m) forma, samērā stāvās bedres sienas bi-

ja klātas ar māla kārtu. Celtnē ieguva ap 700 māla trauku lausku, 75,6% lausku bija ar švikāto virsmu, 13,7% - agrās apmetās keramikas, 10,7% - gludāskeramikas. Celtnē atrada arī ar l.g.t.p.m.ē. vidu datēto gludo bronzas aproču fragmentus.

A.Zariņa

IZRAKUMI LIELVĀRDĒ 1976.GADĀ

Laikā no 25.maija līdz 30.septembrim ZA Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija izdarīja izrakumus Lielvārdē - senpilsētas vietā pie Lielvārdes pilskalna, nelielus pārbaudes izrakumus priekšpili, kā arī aizsardzības izrakumus kapsētā pie baznīcas. Kopumā izpētīta 1170 m² platība, iegūts 112 senlietu, 600 keramikas lausku, 100 krāsns podiņu fragmentu, antropoloģiskais materiāls no 6 kapiem.

Lielvārdes pilskalns ar vācu mūra pils drupām, priekšpili un senpilsētas vietu atrodas Daugavas labajā krastā pie Rumbiņas ietekas Daugavā, 54 km no Rīgas. Rakstītajos avotos Lielvārde pirmo reizi minēta Indriņa Livonijas hronikā 1201.gadā, kad bīskaps Alberts to formāli izlēpo vasalim Danielam Bannerovam. Kā zināms, no 13. līdz 16. gs. Lielvārde bijusi galvenokārt Rīgas virsbīskapa īpašums, un 17.gs., kad Vidzeme nonāk zviedru varā, te turpina veidoties feodāla muižas centrs. Arheoloģiskie izrakumi līdz šim Lielvārdē nebija izdarīti.

Senpilsētas vieta atrodas ziemeļrietumos no pilskalns un priekšpils, no kuras to šķir dziļa grava; ziemeļaustrumos to norobežo Rumbiņas krasts, bet dienvidos - ceļš, kas ved pāri gravai uz priekšpili. Iespējams, ka senpilsētas vieta sniegusies vēl aiz ceļa, līdz Daugavas krastam, kur tagad atrodas (1747.g. celtā, 1932.g. atjaunotā) baznīca ar kapsētu ap to. Ziemeļrietumu virzienā

senpilsētas vieta pieslēdzas kolhoza "Lāčplēsis" dzīvojamā ēku rajonam. Senpilsētas vietā atrodas muižas mūra ēku pamatu drupas un daži lieli koki. Izrakumi šeit, izdarīti trijos laukumos (vietās, kur paredzēts celt kolhoza "Lāčplēsis" dzīvojamās ēkas), bez tam izrakti vēl divi nelieli izlūklaukumi. Atsegtajos 1130 m² apdzīvotība konstatēta kopš 13.-14.gs., laikā, kad vācu feodāļi aizņēma pilskalnu un priekšpili un pēdējā teritorijā sāka veidoties ar muižas saimniecību saistītā senpilsēta. Laikā no 13. līdz 18.gs. te bijušas viegla tipa koka celtnes. No 13.-14.gs. celtņu paliekām saglabājušās tikai iedziļinātu pavardu vietas (3) un saimniecības bedres (5). Triju 15.-18.gs. celtņu pamatos atsegta akmeņu rinda, celtnes blīvēta māla grīda. Vienas šādas dzīvojamās celtnes izmēri bijuši 7,5 x 8,5 m ar pietūvēt galos, vidusdaļā tai atradies lēzens akmens pavards (150 x 250 cm). Divās dzīvojamo celtņu vietās izpētītas krāšņu paliekas. Vienu krāsns apaļa, tās diametrs ap 2 m, zem krāsns klona - akmeņu un grants pildījums, kuru satur koka stīpa (saglabājusies puse stīpas). Zem akmeņu kārtas - koka grīdas paliekas, zem tām savukārt konstatēta līdz 30 cm dziļa, ar jauktu zemi pildīta bedre. Krāsns klons atradies apmēram celtnes grīdas līmenī. Krāsns virsbūves konstrukcijā bijuši ķieģeļi. Otrās krāsns izmēri 2,0x2,5m, tai bijusi māliem saistītu akmeņu velve, līdz sešas klonu kārtas (kopā 35 cm biezā slānī) un bedre krāsns priekša. Šis krāsns klons atradies pat nedaudz dziļāk par celtnes grīdas līmeni.

Kaut arī saimniecība šeit bijusi cieši saistīta ar vācu feodāļu muižu, vietējo iedzīvotāju ēku celtniecība turpinā attīstījies saskaņā ar senajām, jau 10.-13.gs. lībiešu ciemos novērotajām celtniecības tradīcijām.

Apbūve senpilsētas teritorijā nav bijusi blīva. Intensīvāk apbūvēts Rumbiņas krasts, kur celtnes konstatētas vairākās (3) kārtās, tās bijušas arī gar graves malu. Tā-

lāk no krāsta un gravas - pagalmā - mitrū slānis netika konstatēts. Līdzīgi plānotas arī muižas pēdējās apbūves mūra ēkas, kuru pamatu drupas daļēji iekļāvās pēdējajos laukumos.

No atradumiem senākie ir bronzas važtura fragments (17.att.: 1), dzelzs loka bulta (17.att.: 17), dzelzs sto pa detaļa (?) un pultas (17.att.: 20, 14-15), bronzas zvārgulis (17.att.: 5) un saktas adatas fragments (17.att. 2). Lielāko atradumu daļu sastāda uz laiku no 15. līdz 18.gs. attiecināmi sadzīves priekšmeti: dzelzs naži (17. att.: 29-30), bronzas adata (17.att.: 19), dzelzs tapas (17.att.: 21, 22), cilpa (17.att.: 32), apkaluma fragments (17.att.: 33), durvju kliņķa iedzītis (17.att.: 34), ātselāga (17.att.: 35), zābaka apkalums (17.att.: 31), laužņi (17.att.: 27), smilšakmens galodas fragments (17.att.: 24), dzelzs stangas svina ložu-liešanai (17.att.: 23), no fajansa masas darinātas holandiešu pīpes fragments (17.att.: 18), bronzas grāmatas apkalums (17.att.: 10), stikla fragments ar krāsainu zīmējumu un svina ietvere (17.att.: 8, 9) u.c. Atrastas arī dažas rotas: slēgts gredzens, apkalumu fragmenti (17.att.: 3, 4, 6) u.c. un monēta - laikā no 1400. līdz 1420.gadam kalts Visbijas gots. No keramikas pārsvārā ripas nevāpētā (70%), sastopama arī vāpētā (23%) un no Reinzemes ievesto akmens masas trauku lauskas (7%).

Priekšpils rietumu daļā izraktajā 8 m² lielā laukumā tika konstatēts 45-60 cm biezs kultūras slānis. Tā virsējā daļā viduslaikiem raksturīgi atradumi: atklāta arī pamatzemē iedziļinātas celtnes daļa ar dziļo pavardu. Te blakus ripas keramikas lauskām atrasti arī bezripas keramikas fragmenti. Tas liecina, ka priekšpils bijusi apdzīvota jau pirms 12.gs., tātad agrāk nekā senpilsēta. No senlietām atzīmējams mazs cirvītis (kādi sastopami 11.-12.gs. lībiešu kapos), ilens un nazis (17.att.: 25, 26, 28).

Lielvārdes kapsētu posta Daugavas krasta nobrukumi, tāpēc te 32 m² lielā laukumā izdarīti aizsardzības izrakumi, atsedzot deviņus 17.-18.gs. apbedījumus. Tie apbedīti pēc kristīgās ticības rituāla, šķirstos, ar galvām R. Pie dažiem apbedījumiem atrastas alvas vai bronzas riņķasaktes (17.att.: 7, 11), bronzas pogas (17.att.: 12) un monētas (kopā ar savrupatrastajām - 14): 1662., 1663. un 1664.gadā Rīgā kaltie Zviedrijas karaļa Kārļa XI Šiliņa, Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava (1654-1660) Rīgas Šiliņa, Zviedrijas karaļa Frīdriha I 1749.gadā kalta ēre, Jāņa Kazimira 1666.gadā kalts Lietuvas vārā Šiliņš, Krievijas 1745.gada vārā monēta u.c. (monētas noteikusi T.Bergā). Viena kapa pildījumā atrasta saliekta bronzas rotadate (?) ar galvu astoņnieka veidā (17.att.: 13). No senajām apbedīšanas tradīcijām konstatētas kapos kaisītās ogļites, pie viena apbedījuma - ugunsķura vieta, kurā atrada akmens nae-ees trauka lausku.

ETNOGRĀFIJA

A. Aleupe

ETNOGRĀFU UN TAUTAS DAIĻAMATA MEISTARU SADARBĪBA 1976. GADĀ

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Etnogrāfijas sektors pēta Padomju Latvijas iedzīvotāju kultūru un izzina tautas lietišķo mākslu kā minētās kultūras sastāvdaļu. 1976. gadā materiāli vākti šajā jomā divās hronoloģiski atšķirīgās jautājumu grupās: a) tautas lietišķās māksla Padomju Latvijā; b) amatniecības (tai skaitā daiļamatniecības) vēsture 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

Līdzšinējā pētnieciskā darba prakse pierādījusi, ka materiālu vākšana par tautas lietišķo mākslu pilnvērtīga būtu tikai tad, ja to atbalstīs republikas kultūras darba organizētāji un tautas lietišķās mākslas aktivisti. Tāpēc etnogrāfijas sektors kopš 1957. gada sadarbojas ar Latvijas PSR Kultūras ministriju, Emīļa Melngaiļa Republikānisko tautas mākslas namu un kopš 1970. gada arī ar Republikānisko arodbiedrību pašdarbības mākslas namu.

Etnogrāfijas sektora darbinieki kā konsultanti un lektori piedalās minēto iestāžu pasākumos (žūrijās, semināros, konferencēs, tautas universitātēs), kas paredzēti tautas lietišķās mākslas veicināšanai republikā. Savukārt Kultūras ministrija un mākslas nami sniedz sektoram nepieciešamo palīdzību (uzziņas, dokumentālos materiālus, transportu) minētās tematikas pētniecībai.

Visai aktīvi sabiedrības veicinātāji ir tautas daiļamata meistari, rajonu un pilsētu tautas lietišķās mākslas kolektīvu vadītāji un aktīvi (republikā ir ap 2500 tautas daiļamata meistaru un apmēram 10000 tautas lietišķās mākslas aktivistu).

Šādas vispusīgas sadarbības rezultātā sektora ekspedīcijas bagātinājušās ar jaunām darba organizācijas formām.

Piemēram, apzinot ekspedīcijai izvēlēto teritoriālo vienību, tagad konsultantu lokā iesaistītas arī rajonu un pilsētu tautas lietišķās mākslas veicināšanas komisijas, kas labi pārzina vietējos apstākļus un daļamatnieku personālsastāvu. 1976.gadā par neaizstājamu etnogrāfu ekspedīcijas palīgu kļuva Kuldīgas rajona tautas lietišķās mākslas studijas vadītāja Ritma Sīle, kas sazinājās ar pulciņu vadītājiem, dalībniekiem, individuāliem tautas daļamata meistariem, sarunāja tikšanās laikus un pati uzpēms ceļarādītāja pienākumus. Pateicoties R.Sīles un viņas vadītās studijas dalībnieču pūlēm, Kuldīgas rajonā izdevās strādāt ar vismazākiem laika zudumiem un savākt vērtīgus materiālus. Tautas daļamata meistarū konsultācijas un atbalsts atviegloja etnogrāfu darbu arī Tukuma un Valkas rajonos.

Par otru jaunu ekspedīciju darba formu uzskatāma materiālu vākšana tautas lietišķās mākslas darinājumu izstādēs. Sektora līdzstrādniece, iekļaujoties republikāniskās žūrijas sastāvā, apzina izstādēm piedāvātos darinājumus (reģistrē darbu autorus, darinājumus pa žanriem, tehnikām, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem) un raksturīgākos eksemplārus atlasa fotografēšanai. Tā etnogrāfijas sektora arhīvā krājas audumu, izšuvumu, adījumu, mežģīņu, kā arī koka, metāla, māla, ādas un dzintara izstrādājumu fotoattēli un apraksti. Darbojoties žūrijas komisijā, etnogrāfijas sektora līdzstrādniekiem atkārtoti iznāk tikt ar mūsdienū tautas lietišķās mākslas veidotājiem personiski un vērot tieši viņu darba procesu, ko pietiekami dziļi nevarētu veikt, atrodoties tikai viena - materiālu vācēja pozīcijās.

1976.gadā šādā veidā apzinātas 11 rajonu, viena pilsētas, trīs pulciņu, astoņas studiju, divas republikāniskās un divas personālizstādes.

Masveida datu vākšanai par mūsdienū tautas lietišķo mākslu etnogrāfijas sektorā tika sastādīta aptaujas lapa "Tautas lietišķās mākslas aktīvie" ar 42 jautājumiem.

Aptaujas lapas galvenais uzdevums ir iegūt datus, kas do-
tu iespēju noskaidrot tos faktoros, kuri sekmē vai arī ka-
vē tautas mākslas tradīciju saglabāšanos un radošu izman-
tošanu. Tā paredzēta tautas daiļamata meistaru un citu
tautas lietīšļās mākslas aktivistu aptaujai grupveidā un
individuāli. Aptaujas lapas piemērotība paredzētajam uz-
devumam tika pārbaudīta 1976.gada ekspedīcijā Kuldīgas un
Tukuma rajonā, t.i., apvidos, ko sektors izvēlējies vispu-
sīgai stacionārai izpētei, gatavojot kolektīvo darbu "Pa-
domju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdie-
nās". Minētajos rajonos tautas daiļamata meistari tika ap-
taujami individuāli, etnogrāfiem ierodoties viņu dzīves-
vietās. Tādējādi bija iegūtas izsmeļošas atbildes uz an-
ketas jautājumiem un arī visumā pilnīga un tēlaina aina
par meistaru dzīves un darba apstākļiem. Etnogrāfu darba
specifikai visai atbilstošais aptaujas veids tomēr risi-
nās ļoti lēni; apmēram divas stundas peiet, stbildot uz
anketas un viena divas stundas - uz pārējiem jautājumiem,
t.i., gadījumos, kad respondentus vai viņu tuviniekus lū-
dzām sniegt arī ziņas, kas nepieciešamas amatniecības vēs-
tures izpētei.

Grupveidā aptaujājām studija: "Atapole" dalībnieces
Jelgavā. Aptauja risinājās raiti un ilga trīs stundas,
bet liedza uztvert daudzas tādas nienses, kādas sniedz
iepriekšējais aptaujas veids. Spriežot pēc pašreizējiem
vērojumiem, turpmāk būtu lietojami abi aptaujas paņēmieni.
Tad pārskats par tautas lietīšļās mākslas attīstības ten-
dencēm mūsu republikā būs pilnīgāks.

1976.gada ekspedīcijas vākums ļauj noteikt tautas lie-
tišļās mākslas aktivistu darbības virzienus (šo virrienu
kvantitatīvās izteiksmes skaidrojumi paliek nākotnes uzde-
vums). Tautas daiļamata meistaru u.c. aktivistu galvenais
uzdevums ir gaumīgu tautas lietīšļās mākslas izstrādājumu
darināšana. Darinājumi paredzēti meistaru personiskajam
lietojumam vai arī nodošanai citām personām. Daļa meista-

ru savus ražojumus nodod realizēšanai kombināta "Māksla" salonā, daļa strādā ražošanas apvienībā "Dailrade", un viņu darinājumus realizē tirdzniecības uzņēmumi gan Padomju Latvijā, gan brālīgajās republikās.

Sabiedrībā plašu popularitāti ieguvušas tautas lietišķās mākslas izstādes, kurās daiļamatnieki demonstrē savus labākos izstrādājumus. Skatītāju interesi īpaši saista telpu iekārtojumu ansambļi, kam tautas daiļamata meistari pēdējos gados pievērš arvien lielāku uzmanību, ik gadus rīkojot pat īpašus konkursus. Meistaru darinājumu kvalitāte sasniegusi tik augstu līmeni, ka iespējams organizēt pat telpu iekārtojuma ansambļu konkursus republikas mērogā.

1976.gadā izcili notikumi bija studijas "Bauska", "Kursa", "Madara", "Rota", kā arī Latvijas Etnogrāfiskā brīvdarbu muzeja studijas piedalīšanās Latvijas PSR Kultūras dienās KPFSR un Vissavienības pašdarbības tautas mākslas festivālam veltīto izstāžu sarīkošana.

Tautas lietišķās mākslas studijas un pulciņi rūpējas arī par mājas un sadzīves kultūras celšanu savā rajonā, pilsētā, ciemā. Šie kolektīvi organizē pasākumus (lekcijas, pārrunas, demonstrējumus), kuru uzdevums izplatīt masās zināšanas par mūsdienīgi gaumīga dzīvokļa vai sabiedrisko telpu iekārtojumu. Kolektīvu dalībnieki noformē personiskos dzīvokļus, sava kolektīva mītnes, ciemu padomju darba telpas, kolhozu, padomju saimniecību, mežrūpniecības saimniecību administratīvās telpas, klubus un kultūras namus, rajonu izpildkomiteju kultūras nodaļu darba telpas, bērnudārzus u.c. Tautas daiļamata meistari piedalās darba un sadzīves tradīciju veidošanā, sabiedrisko ēku apzaļumošanā un dekoratīvo stādījumu izveidošanā.

Aktīvākie daiļamata meistari ir arī cītīgi novadpētnieki - etnogrāfisko materiālu vācēji tieši daiļamatniecības un amatniecības jomā, jo ierosmi radošām iecerēm viņi smeļ senajos paraugos. Tie piedalās etnogrāfijas sektora ekspedīcijās, republikas vēstures un mākslas muzeju ekspedīci-

jās, kā arī paši apzina materiālus uz vietām. Pateicoties viņu darbībai, bagātinas republikas etnogrāfisko materiālu krātuves. Pie spilgtākajiem šāda rakstura pasākumiem 1976. gadā pieskaitāma etnogrāfisko materiālu izstādes sarīkošana Alūksnes raj. Jaunlaicenes Ārēs tautas dāļamata meistares Agisas Sudares mājās. Šo izstādi paredzēts izveidot par Alūksnes Novadpētniecības muzeja etnogrāfijas nodaļas pastāvīgu filiāli. Labus rezultātus novada dāļrades tradīciju izziņāšanā 1976. gadā guvuši arī studijas "Kuldīga", "Liepava" un "Kursa" dalībnieki.

Kuldīgas, Tukuma, Valkas un Cēsu rajonu tautas dāļamata meistari palīdzēja etnogrāfiem atrast lietpratīgus teicējus par amatniecības leksikas un vēstures jautājumiem. Tādēļ izdevās noskaidrot vērpeju, audeju un kalēju darbarīku komplektus un darba paņēmienus tajās vietās, kur līdz šim tas vēl nebija izdarīts (pavisam 30 ciemos).

A. Apsītis

ETNOSOCIOLOĢISKA EKSPEDĪCIJA KRĀSLAVAS RAJONA EZERNIEKU CIEMĀ UN KULDĪGAS RAJONA KABILES CIEMĀ

Materiālu vākšana pētījumam par Latvijas PSR leuku iedzīvotājiem un viņu kultūru mūsdienās, kas 1974.-1975. gadā notika Vidzemē, 1976. gadā pēc tās pašas programmas¹ turpinājās Latgales un Kurzemes vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos. No Latgales vēsturiski etnogrāfiskā apgabala pētījumam izvēlēta Krāslavas raj. Ezernieku, bet no Kurzemes - Kuldīgas raj. Kabiles ciema padome.

Tā kā pētījuma programmā akcentēts iedzīvotāju kultūras etniskais aspekts (valoda, nacionālā un internacionālā orientācija kultūras vērtību izvēlē utt.), ko lielā mērā

¹ Par to skat. Apsītis A. Ekspedīcija Valmieras rajona Burtnieku ciemā. - Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1974. gada pētījumu rezultātiem. R., 1975. 109., 110. lpp.

ietekmē etniskā vide, tad par galveno kritēriju pētāmo objektu izvēlē bija priekšnoteikums, lai izvēlēto ciema padomju iedzīvotāju etniskais sastāvs atbilstu attiecīgo vēsturiski etnogrāfisko apgabalu iedzīvotāju etniskajam sastāvam.

Latgalē, kur, kā zināms, jau izsenis ir jaukts lauku iedzīvotāju etniskais sastāvs, pēc 1970.gada Vissavienības tautas skaitišanas datiem, latviešu ir 60,5%, krievu - 28,4%, baltkrievu - 5,7%, poļu - 4,2%, citu tautību pārstāvju - 1,2%. Ezernieku ciema padomē latviešu savukārt ir 60,3%, krievu - 27,4%, baltkrievu - 3,8%, poļu - 4,5%, citu tautību - 4,0% (aprēķināts pēc Ezernieku ciema padomes 1970.gada saimniecību uzskaites kartītēm). Kurzemē lauku iedzīvotāju etniskais sastāvs ir samērā viendabīgs. Pēc 1970.gada Vissavienības tautas skaitišanas datiem tas sadalās šādi: latviešu - 83,9%, lietuviešu - 5,7%, krievu - 5,0%, baltkrievu - 1,4%, citas tautības - 4,0%. Līdzīgās proporcijās iedzīvotāji pēc tautībām pārstāvēti arī Kabiles ciema padomē, kur latviešu ir 86,9%, lietuviešu - 4,8%, krievu - 3,4%, baltkrievu - 1,6%, citu tautību - 3,3% (aprēķināts pēc Kabiles ciema padomes 1976.gada saimniecību uzskaites kartītēm).

Ekspedīcijā iegūto dokumentālo materiālu analīze ļauj saīdzināti raksturot arī vēl citas pētāmo objektu pazīmes, proti: izmaiņas iedzīvotāju skaitā, demogrāfiskajā sastāvā (pēc vecuma, dzimuma), izglītības līmeni, lauku apdzīvotās vietas pēc to lieluma un tipa, iedzīvotāju izvietojums tajās, kolhozu, padomju saimniecību ekonomiku utt.

Raksturojot dažas izmaiņas iedzīvotāju skaita un sastāva veidošanās procesā, jāatzīmē, ka laikā no 1970. līdz 1976.gadam kā Kabiles, tā Ezernieku ciemu padomēs samazinājies iedzīvotāju kopakais, pieaudzis gados vecāko iedzīvotāju un samazinājies viriešu īpatsvars.

Iedzīvotāju sociāli profesionālo grupu sastāvā minēta-

jā laika posmā palielinājies kvalificēta un samazinājies nekvalificēta darba darītāju īpatsvars. Tā, piemēram, kvalificēta garīga darba darītāji Ezernieku ciema padomē 1970.gadā sastādīja 13,8% no visa nodarbināto iedzīvotāju kopskaita, bet 1976.gadā - jau 20,9%. Mehānizatoru un cita kvalificēta industriāla fiziskā darba darītāju skaits minētajā laika posmā pieauga no 14,9% līdz 19,2%, bet mazkvalificēta un nekvalificēta fiziskā darba darītāju grupa samazinājusies attiecīgi no 67,4% līdz 53,4%.

Kā Kabiles, tā Ezernieku ciema padomju iedzīvotāju lielākā daļa vēl dzīvo pirmspadomju laika viensētās. Ezernieku ciema padomes teritorijā uz 10 km² viensētu ir gandrīz trīs reizes vairāk nekā Kabiles ciema padomē. Izskaidrojums šai parādībai meklējams tai apstākļi, ka Latgalē pirmspadomju periodā viensētnieku saimniecības pēc zemes platības vidēji bija mazākas, un līdz ar to šo saimniecību un viensētu māju īpatsvars Latgalē bija lielāks nekā Kurzemē.

Kabiles ciema centrs Kabile, tāpat kā Ezernieku ciema centrs Ezernieki, par lauku perspektīviem ciematiem veidojas uz senu apdzīvotu vietu bāzes. Kabile pēc iedzīvotāju skaita starp 27 Kuldīgas rajona perspektīvajiem lauku ciematiem ir trešais lielākais (pēc Ēdoles un Pelčiem), un uz 1976.gada 1.janvāri tajā dzīvoja 28,9% no visiem ciema iedzīvotājiem. Ezernieki pēc iedzīvotāju skaita starp 30 Krāslavas rajona perspektīvajiem lauku ciematiem seko tūlīt pēc rajona lielākā ciemata (Indra). Ezerniekos uz 1976.gada 1.janvāri dzīvoja 32,2% ciema iedzīvotāju.

Zemī Kabiles ciema padomes teritorijā galvenokārt apsaimnieko kolhozs "Kabile", bet Ezernieku ciema padomē - padomju saimniecība "Ezernieki". Abas saimniecības savu rajonu ietvaros pēc zemes platības pieder pie lielākajām. Kolhozs "Kabile" pēc lauksaimnieciskās ražošanas ekonomiskajiem rādītājiem starp Kuldīgas rajona 18 kolhoziem

strodas pirmo sešu vidū, bet padomju saimniecība "Ezernieki" Krāslavas rajona 12 padomju saimniecību vidū parasti ieņem 7.vietu.

Ekspedīcijas darba nozīmīgākais posms bija iedzīvotāju intervijs pēc aptaujas lapām. Tāpat kā iepriekšējos gados Vidzemē, arī Ezerniekos un Kabilē aptaujāja tikai strādājošos lauku iedzīvotājus, kuri pastāvīgi dzīvo attiecīgās ciema padomes teritorijā. Iedzīvotāju aptauju veica Valkas 1.vidusskolas vēstures fakultatīvās 10.klases 22 audzēkņi, divas šīs skolas skolotājas un viens Vēstures institūta etnogrāfijas sektora darbinieks.

Aptauja Ezernieku ciema padomē tika veikta no 31.maija līdz 5.jūnijam, un šini laikā ekspedīcijas dalībnieki intervēja 216 cilvēkus - 32,9% no visiem Ezernieku ciema padomes teritorijā nodarbinātajiem iedzīvotājiem. Aptaujāto skaitā 153 bija padomju saimniecībā "Ezernieki", 63 - iestādēs un citur strādājošie, 117 - latviešu, 71 - krievu un 28 - citu tautību iedzīvotāji.

Kabiles ciema padomē aptauja notika no 16. līdz 21.augustam. Aptaujāti 190 cilvēki - apmēram 35% no Kabiles ciema padomes teritorijā nodarbinātajiem iedzīvotājiem, tai skaitā 144 kolhozā "Kabile", 46 - iestādēs un citur strādājošie, 161 - latvietis, 29 - citu tautību iedzīvotāji.

Ekspedīcijas gaitā tika sekots tam, lai aptaujātie iedzīvotāji iespējami pilnīgi pārstāvētu šo ciema padomju iedzīvotāju sociāli profesionālās, vecuma, izglītības un citas grupas, kā arī lai tiktu ievērota šo grupu iekšēja struktūra.

Ekspedīcijas darba sekmīgu norisi kā Ezerniekos, tā Kabilē veicināja vietējo saimniecību un ciemu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju vadība.

A. Brēde

PADOMJU SADZĪVES IERAŽAS UN TO TĀLĀKĀS VEIDOŠANAS JAUNĀJUMI KULDĪGAS UN TUKUMA RAJONĀ

Etnogrāfu 1976. gada ekspedīcijā Kuldīgas un Tukuma rajonā tika vākti materiāli par padomju sadzīves ieražām nolūkā noskaidrot ieražu norišu pašreizējo formu un saturu, iedzīvotāju attieksmi pret sadzīves ieražām, ieražu norišu materiālo bāzi, jaunu elementu meklējumus, kā arī tās problēmas, kas laukos ir aktuālas sakarā ar padomju sadzīves ieražu tālāko veidošamu.

Abos rajonos padomju sadzīves ieražas kļuvušas par darbā laužu dzīves neņemamu sastāvdaļu. Izveidojušies atbilstīgi ieražu norišu elementi, kā arī vērojami centieni radīti meklēt jaunus norišu elementus. No otras puses, konstatējami arī formālisma elementi, kā arī iedzīvotāju dažādu vecuma, izglītības, profesiju u.c. grupu atšķirīga, reizēm pat noraidošā attieksme pret dažām ieražu norisēm. Pēc mūsu vērojumiem, šāda attieksme daļēji izskaidrojama ar to, ka svētku (piemēram, bērības svētku) norisē vietām daudz pārspīlētu arišķību, kas rodas, atsevišķām ģimenēm cenšoties demonstrēt savu labklājību. Tajā pašā laikā nepietiekama uzmanība veltīta norišu saturam.

Iecienīti ir pilngadības svētki, kuru organizētāji cenšas meklēt jaunus norišu elementus. Tā Kuldīgā pirmo svētku oficiālās daļas jauniešiem bija kopīgs brauciens uz gleznaino Riešupīti. Tukuma rajona Sēmes un Lestenes ciemā tiek organizēti kopīgi pilngadības svētku dalībnieku izbraucieni, ziedu nolikšana pie varoņu pieminekļa. Tomēr arī pilngadības svētku norisē vērojama iedzīvotāju pieaugošā materiālās labklājības līmeņa ietekme, jo šajos svētkos parasti visaktīvāk piedalās tie jaunieši, kuriem pēc oficiālās daļas paredzētas plašas svinības ar 40-50 viesiem, dažkārt tiek nomātas pat speciālas telpas. Tāpat pilngadības svētki gūst lielāku atsaucību tajos gadījumos,

kad pēc svinīgās daļas paredzēts kopīgs mielasts, kuram kā svinību sastāvdaļa tiek piešķirta aizvien būtiskāka nozīme. Svinīgā daļa šajos gadījumos nereti notiek visai formāli (Kuldīgas raj. Rumbas ciemā).

Par ģimenes vislielāko godu un pat par prestiža jautājumu kļuvis kāzas un to svinēšana. Šajā sakarā vērojami vairāki pārspilējumi. Tā, piemēram, kāzās aicina pat 100-200 viesu, ceļ 40 un pat vairāk goda vārtu. Kāzu svinības nereti notiek pēc šim gadījumam speciāli izstrādāta scenārija. Kā jauns elements kāzu norisē minama daudzu "amata meistarū" (danču meistars, dzērienu meistars, mūzikas meistars u.tml.) vēlēšana, kuriem izsniedz simboliskas "amata zīmes". Šie "meistari" kāzās darbojas kā vedēju palīgi, uzjautrinot lielo viesu pulku. Centrālais moments, kulminācijas punkts kāzu svinībās ir no senajām kāzu ieražām pārņemts elements - rotaļīgā ligavas mičošana. Kāzu izdarības cenšas meklēt arī jaunus elementus, kas domāti kāzu viesu izklaidēšanai. Kuldīgas rajonā kāzu ieražās vērojami arī daži ļoti seni elementi - tikuma un pārticības simboli, piemēram, jauno pāri pie galda sēdina uz krēsliem, kas pārsegti ar baltu dvieli, mājās sagaida ar saulemaizi u.c.

Bēres parasti notiek pēc laicīgā rituāla. Katrā ciemā ir daži cilvēki (skolotāji, padomju darbinieki), kuri uzņemas mirušo izvadīšanu. Rajonu apbedīšanas biroju izvadītāju pakalpojumi nav visai populāri, tāpēc nepieciešams celt šo biroju darbinieku profesionālo kvalifikāciju. Bērās vērojama senu norišu elementu saglabāšanās. Tā, piemēram, aizgājēja šķirstu nereti nes iekārtu dvieļos un nevis uz pleciem. Tikai retumis mirušo izvadīšanai tiek aicināts mācītājs. Bēres ar mācītāja piedalīšanos dažādos iedzīvotāju slāpos rād atšķirīgu rezonansi.

Iedzīvotāju atsaucību izraisījušas pēc vienota padomju rituāla rīkotās mirušo atceres dienas. Mirušo atceres

dienās kapi tiek uzkopti īpaši rūpīgi. Kuldīgas rajona kapsētās kā senų ieražu relikte reizēm vērojama ieraža uz dažiem kapiem kopā ar ziediem nolikt vienu vai vairākus skaistus ābolus vai krustu pārsiet ar melnu lentu. (Senāk tā darijuši biežāk nekā tagad.) Dienžēl mirušo atceres dienas parasti tiek organizētas tai pašā dienā vairākos viena ciema kapos, izpildītājiem un runātājiem nemainoties. Tas noved pie manāmas steigas, vienveidības, zināma formālisma.

Raksturīgi, ka padomju sadzīves ieražu norisēs piedalās dažādu tautību cilvēki. Sevišķi spilgti tas vērojams Tukuma rajona Lestenes ciemā, kur iedzīvotāju nacionālais sastāvs ir raibāks nekā citos rajona ciemos. Te ciema izpildu komitejas darbiniekiem un aktīvam izdevies panākt, ka jaundzimušo svinīgā registrācijā, pilngadības svētkos u.c. sadzīves ieražās kopā ar latviešiem piedalās arī citu tautību ģimenes.

Padomju sadzīves ieražu organizatoriskā puse labāk nostrādāta Tukuma rajonā. Rajona tradīciju birojā te strādā štata darbinieks, aktīvi darbojas rajona kultūras nama metodiskais kabinets, kurā tiek uzkrāti sava un citu rajonu ieražu norišu scenāriji, apraksti u.c. materiāli. Kuldīgas rajonā rajona tradīciju komisija darbu pārtraukusi, līdz ar to nav arī attiecīgā metodiķa, metodiskā literatūra nenonāk līdz ciemu tradīciju komisijām un aktīvistiem. Nozīmīgu darbu Kuldīgas rajonā veic Civilstāvokļu aktu registrācijas nodaļa, kas rajona iedzīvotājiem organizē šāderināto pēcpusdienas, jauno ģimeņu vakarus, sudraba un zelta kāzu svinības. Tukuma rajonā šāds darbs turpretim netiek veikts.

Svarīgs ir jautājums par padomju sadzīves ieražu norisēm nepieciešamo materiālo bāzi. Laukos pakāpeniski veidojas perspektīvie ciemati, kuros vispirms tiek celtas labiekārtotas dzīvojamās, ražošanas un administratīvās ēkas.

Turpretim kultūras darba iestādes nereti joprojām darbojas pirms gadu desmitiem celtajās ēkās, kas bieži vien vairs neatbilst mūsdienu prasībām. Jaunuzceltie vai plašāk ceļamie kultūras nami, kādi ir, piemēram, Ēdolē, Engurē, Lapmežciemā, Tūnē, Slampē u.c., nevar apmierināt citu ciemu vajadzības. Abu rajonu ciemos trūkst mūsdienu prasībām atbilstošu telpu laulību un sēru ceremonijām. Šis apstāklis neļabvēlīgi ietekmē padomju sadzīves ieražu tālāko attīstību.

Materiālo dzīves apstākļu uzlabošanās, sabiedriskā un personiskā transporta pastiprināta attīstība, masu komunikācijas līdzekļu vispārēja izplatīšanās u.tml. faktori lauku iedzīvotājiem sniedz iespēju plašāk iepazīties ar profesionālās mākslas sasniegumiem un vērtībām. Tas nereti izraisa iedzīvotājos visai pasīvu attieksmi pret māksliniecisko pašdarbību, rezultātā ne visos ciemos darbojas tādi mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi (kori, vokālie ansambļi, daļlāsītāji, orķestri u.c.), kuru līdzdalība nepieciešama padomju sadzīves ieražu norisēs. Lai aizpildītu šo robežu, norises vadītāji un priekšnesumu izpildītāji nereti tiek ataicināti no citiem ciemiem vai pat rajoniem un pilsētām. Vājš vai nepiemērots mākslinieciskās pašdarbības priekšnesums savukārt nespēj radīt nepieciešamo emocionālo fonu un pasākuma dalībniekiem nesniedz gaidīto.

Mūsu iegūtie dati liecina, ka Kuldīgas un Tukuma rajonā padomju sadzīves ieražu veidošanā gūts ne mazums panākumu. Vienlaikus pastāv arī problēmas, kas risināmas šo ieražu tālākas sekmīgas attīstīšanas labad. Šai jomā ir lielas rezerves (uzlabojamas ceremoniju telpas, ceļams priekšnesumu emocionālais un mākslinieciskais līmenis, metodiskais darbs, propagandējams labāko ciemu un kolektīvu pieredze u.c.), kuru prasīga izmantošana var dot labus panākumus.

S. Cimermanis

ETNOGRĀFU 1976. GADA EKSPEDĪCIJA

Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora 1976. gada zinātniskās ekspedīcijas uzdevums bija paplašināt avotu bāzi divu svarīgu problēmu risināšanai: 1) Latvijas PSR iedzīvotāju dzīvesveids un kultūra mūsdienās un 2) Latvijas iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīvesveida vēsture. Darbs noritēja nelielu tematisku grupu veidā no aprīļa līdz novembrim.

Pirmās problēmas ietvaros galvenā uzmanība bija veltīta materiālu vākšanai kolektīvajam pētījumam "Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās". Tematiskā grupa S. Cimermaņa un V. Kroņa vadībā no 5. jūlija līdz 31. jūlijam strādāja staciclārās pētniecības objektos Kuldīgas rajona Vārmes ciemā un Tukuma rajona Slampes ciemā, kur vāca materiālus par perspektīvo lauku ciematu veidošanos un labiekārtojumu, par dzīvojamo un sabiedrisko ēku celtniecību un dzīvokļu iekārtojumu (S. Cimermanis, V. Kronis un RPI arhitektūras studentes V. Jaunzema, I. Kuļikovska, I. Rudzīte, I. Straziņa), par padomju darba un sadzīves ieražām, par kultūras iestāžu darbību (A. Brēde, S. Cimermanis) un par tautas lietišķo mākslu (A. Alsupe). Paralēli vietējo iedzīvotāju, to skaitā arī dažādu nozaru speciālistu, intervēšanai, sadzīves ainu aprakstīšanai un fotofiksēšanai, materiālās kultūras objektu aprakštam, zīmēšanai, fotografēšanai liela vērība tika veltīta dokumentālo materiālu (ciemu padomju kultūras un tradīciju komisiju, klubu, kultūras namu un bibliotēku darba plānu un atskaišu, padomju darba un sadzīves ieražu norišu aprakstu, apspriežu protokolu, perspektīvo ciematu un atsevišķu ēku celtniecības dokumentācijas u.c.) analīzei.

Par uzskaites vienību ņemot ciema padomju saimniecību 1976. gada uzskaites kartītes, abos minētajos ciemos tika

apsekots katra ciemā ciema padomes iedzīvotāja dzīvoklis (dzīvojamā māja), iespējami pilnīgi to fiksējot (uzzīmēts dzīvokļa plāns ar iedzīves priekšmetu izvietojumu tajā, aprakstīti visi iedzīves priekšmeti un dzīvokļa iekārtojums kopumā, fotografēti dzīvokļa iekārtojuma kopskati un atsevišķas iekārtojuma detaļas). Tika pierakstītas arī nepieciešamās ziņas par iedzīves priekšmetu iegādi, darināšanu, izmantošanu (skat. V. Kroņa rakstu šajā krājumā). Tas deva iespēju gūt priekšstatu par iedzīvotāju visu vecuma un profesiju grupu dzīvokļiem un to iekārtojumu.

Salīdzināmā materiāla vākšanai par perspektīvo lauku ciematu veidošanos, dzīvojamo un sabiedrisko ēku celtniecību maršruta brauciena veidā tika apsekoti Kuldīgas rajona kolhozi "Dzintene" un "Venta", Dobeles rajona kolhozi "Nakotne", "Tērvete" un "Zelta druva", Tukuma rajona K. Marksa padomju saimniecība un kolhozs "Dzintarzeme". Tāpat par padomju darba un sadzīves ieražām un par tautas lietišķo mākslu materiāls tika vākts plašākā teritorijā - Kuldīgas rajonā Basu, Ēdoles, Ivandes, Rendas un Snēpeles ciemos, kā arī Kuldīgas pilsētā, Tukuma rajonā Džūkstes, Jaunpils, Sēmes ciemos un Tukuma pilsētā. Tika fiksēta pilngadības svētku norise Kuldīgas rajona Rumbas ciemā un Tukuma rajona Pūres ciemā, bērņības svētku norise Tukuma rajona Pūres ciemā un mirušo atceres dienas norise Kuldīgas rajona Vārmes ciema trijās kapsētās.

Minētā darba vajadzībām A. Ālsupe dažādos laikos savāca bagātu materiālu par tautas dailamata studiju darbu u.c. tautas lietišķās mākslas attīstības jautājumiem Balvu, Cēsu, Gulbenes, Jelgavas, Liepājas, Limbažu, Rīgas, Saldaus, Valkas, Valmieras un Ventspils rajonā. Izmēģinot standartizētas aptaujas lapu, aptaujāti 40 tautas dailamata meistari.

Etnosocioloģiskās ekspedīcijas dalībnieki A. Apsīša vadībā maijā un jūnijā veica strādājošo iedzīvotāju aptauju Krāslavas rajona Ezernieku ciemā un augustā Kuldīgas

rajona Kabiles ciemā (skat. A.Apsiša rakstu šajā krājumā).

S.Cimermanis maršruta brauciena veidā augustā un oktobrī apsekoja 12 perspektīvos lauku ciematus, plašākos materiālus savācot Cēsu rajona Raunas ciematā, Jēkabpils rajona PSKP XXV kongresa padomju saimniecībā, Ogres rajona kolhozā "Suntaži" un padomju saimniecībā "Madliena", Preiļu rajona kolhozā "Krasnij Oktjabrj", Rīgas rajona Zvejniekiemā (te vairākus desmitus dzīvojamo māju un atsevišķu dzīvokļu fiksēja RPI arhitektūras studentes E.Ķimene un V.Ozoliņa) un Tukuma rajona kolhozā "Dzintene".

L.Dumpe septembrī, oktobrī un novembrī Bauskas, Cēsu, Dobeles, Jelgavas, Kuldīgas, Limbažu, Ogres, Rīgas, Saldaus, Stučkas, Tukuma u.c. rajonu kultūras namos un izpildkomiteju kultūras nodaļās savāca nozīmīgus materiālus par padomju darba ieražām (skat. L.Dumpes pārskatu šajā krājumā), bet S.Cimermanis - Salacgrīvā un Zvejniekiemā par zvejnieku darbu un sadzīves ieražām. A.Brēde maršruta brauciena veidā oktobrī vāca materiālus par padomju darbu un sadzīves ieražām Jēkabpilī, kā arī Jēkabpils rajona Kalna, Salas, Zassas ciemā un Preiļu rajona Riebiņu ciemā.

No 24. līdz 28.maijam etnogrāfijas sektora darbinieku grupa (A.Alsupe, S.Cimermanis, L.Dumpe, L.Jefremova, V.Krōnis, M.Slava, A.Zavarina) izbrauca uz Lietuvas PSR, kur apmainījās darba pieredzē ar Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektoru, veica pasākumus darba koordinācijai, iepazinās ar Lietuvas PSR Vēsturiski etnogrāfiskā muzeja materiāliem, ar Viļņā esošajām seno un mūdienu tautas mākslas darinājumu ekspozīcijām, ar jaunajām ēkām Viļņā, kas uzceltas padomju sadzīves ieražu norisēm (laulību pils un sēru nams), izbrauca uz Lietuvas PSR Etnogrāfijas un tautas celtniecības muzeju (Kauņas tuvumā), kur sīki iepazinās ar tā struktūru, darba metodēm, tautas celtniecības pieminekļiem u.c. materiālās kultūras objektiem. Viļņas un Kauņas rajonos iepazīstoties ar četru

lauku perspektīvo ciematu veidošanu un dzīvojamo māju celtniecību tajos, latviešu etnogrāfi guva labu salīdzināmo materiālu iepriekš minētā kollektīvā pētījumā vajadzībām.

I. Ozols Līgatnes pilsētciematā vāca materiālus par pilsētciemata apbūves veidošanos un Līgatnes papīrfabrikas nozīmi šajā procesā (skat. I. Ozolas rakstu šajā krājumā).

Otrās problēmas ietvaros ekspedīcijas grupa (S. Cimermanis, L. Jefremova, A. Zavarina) KPFSR Pleskavas apgabala austrumu daļā - Porhovas un Lokņas rajonos no 11. līdz 20. jūnijam vāca materiālus par latviešu un krievu tautu kultūrvēsturiskajiem sakariem materiālās kultūras un ģimenes sadzīves jomā. Bagātākie materiāli iegūti par tautas celtniecību, zvejas rīkiem un pārņemieniem, par ģimenes sadzīvi. Ipaša uzmanība tika veltīta dažādu etnogrāfisku parādību tipoloģijas un terminoloģijas jautājumiem, nolūka noskaidrot kopību un atšķirību pētāmo rajonu un Austrumlatvijas iedzīvotāju materiālajā kultūrā un dažādu lietu nosaukumos. Iegūtās ziņas palīdzēs noskaidrot jautājumu, no kuriem bij. Pleskavas guberņas apriņķiem Latvijā ieceloja krievu tautības vēstiecinieki, kādus senās kultūras elementus viņi saglabājuši Latvijā un kādus no tiem pārņēmuši latvieši.

A. Aleupe maršruta brauciena veidā septembrī un oktobrī apsekojā Rīgas rajona Ādažu un Ropāžu ciemu, Ogres rajona Ogresgala, Ķeipenes, Madlienas, Suntažu ciemu, Cēsu rajona Priekule, Jaunraunas, Zaubes ciemu, Alūksnes rajona Gaujienas, Traņenes, Jaunlaicenes, Veclaicenes, Alsviķu ciemu un Apes pilsētu, kā arī Valkas rajona Grundzāles ciemu, vācot datus par audēju darbarīkiem, to nosaukumiem un par latviešu tautības audēju kontaktiem ar citu tautību audējiem.

S. Cimermanis augustā un septembrī Gaujas nacionālā parka

teritorijā esošajā Āraišu zonā, kā arī Cēsu rajona Kūduma ciemā un Valmieras rajona Vaidavas ciemā apzināja daļu no tautas celtniecības objektiem, kas būtu saglabājami kā parka perspektīvās ekspozīcijas elementi.

Vērtīgus materiālus par kokamatniekiem Lejasciema apkārtnē 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā sektoram 1976.gadā nodeva novadpētnieks Jānis Kučers, par koka ūdenssūkņu meistariem Pievalgā - Emīls Budulis. Flašus materiālus par dažādām lauku celtnēm nodeva Rolands Furīšs.

1976.gadā iegūts ap 7000 jaunu materiālu uzskaites vienību (apraksti, zīmējumi, fotogrāfijas, dokumentu kopijas, etnosocioloģiskās aptaujas lapas u.c.), kas raksturo pētāmo dzīvesveida, materiālās un garīgās kultūras parādību attīstību laikā no 19.gs. otrās puses līdz mūsu dienām. Iegūto datu absolūtais vairums atspoguļo lauku iedzīvotāju dzīvesveida, materiālās un garīgās kultūras uzplaukumu attīstītās sociālistiskās sabiedrības apstākļos.

Ekspedīcijas dalībnieki veica arī praktisku darbu. Rajonu un ciemu izpildkomiteju un kultūras iestāžu darbiniekiem tika sniegtas konsultācijas par padomju darba un dzīves ieražu tālāku pilnveidošanu un izmantošanu darblaužu komunistiskajā audzināšanā. Tautas daiļamata studiju vadītājiem, tautas daiļamata meistariem un aktivistiem tika sniegtas konsultācijas jautājumos par tautas lietiskās mākslas tālāko attīstību. Sniegti arī priekšlikumi par perspektīvo lauku ciematu labiekārtošanu, kā arī par tautas celtniecības objektu saglabāšanu Gaujas nacionālā parka teritorijā.

S. Cimermanis

ETNOGRĀFU VĒROJUMI PERSPEKTĪVAJOS LAUKU
CIEMATOS

1976.gada vasarā Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcija turpināja materiālu vākšanu par Padomju Latvijas perspektīvo lauku ciematu veidošanos, par dzīvojamo un sabiedrisko ēku celtniecību laukos. Savāktie dati paredzēti kolektīvā pētījuma "Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās" attiecīgajai nodaļai. Materiāli tika vākti visos Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos, kolhozos (arī zvejnieku kolhozos) un padomju saimniecībās, kā arī dažāda rakstura apdzīvotās vietās: a) viensētās, kurās vēl joprojām dzīvo daudz lauku iedzīvotāju un kurās notiek plaši dzīvojamā fonda uzlabošanas darbi, b) fermu un citu ražošanas objektu tuvumā uzceltajās dzīvojamās mājās, c) saimniecību centrālajos ciematos, kuri veidojas uz senu, vēsturiski izveidojušos gan biezi, gan arī reti apdzīvotu vietu bāzes, gan praktiski pilnīgi jaunās vietās. (Lielākā daļa no 1976.gadā apsekotajām saimniecībām minēta šajā pašā krājumā ievietotajā rākstā par etnogrāfu ekspedīciju.)

Šajā informācijā izteikti daži vispārinājumi, kas izriet no 1976.gada un iepriekšējo gadu ekspedīcijas iegūtajiem materiāliem, kā arī atspoguļotas dažas tendences, kādas vērojamas perspektīvo lauku ciematu celtniecībā.

Visās mūsu lielākā vai mazākā mērā apsekotajās saimniecībās pēdējos 5-10 gados jūtami vērsusies plašumā centrālo un palīgciematu celtniecība. Vienlaikus ar ražošanas objektiem tiek celtas dzīvojamās un sabiedriskās ēkas. Ciematu teritorijās iedalītas īpašas zonas sabiedrisko ēku, komunālo (daudzdzīvokļu) un viengimenes dzīvojamo ēku celtniecībai. Tomēr vairumā saimniecību dzīvojamā un sabiedrisko ēku celtniecības tempi atpaliek no

iedzīvotāju augošajām prasībām. Tas ir viens no faktoriem, kāpēc daļa lauku iedzīvotāju joprojām paliek viensētās, kur turpinās veco dzīvojamo māju remontu un kapitālās pārbūves, ar kuru palīdzību šīs ēkas tiek tuvinātas darbaļaužu mūsdienīgu prasībām. Veco ēku ārienes tiek apšūtas ar ķieģeļiem vai apmestas un krāsotas, izbūvēti jumta stāvi, uzlikts jauns jumta segums no azbestocementa plāknēm, pārveidota apkures sistēma, nereti ierīkojot centrāl apkuri un vannu, uzstādītas gāzes plīti u. tml. Centrālo un palīgieciematu tuvumā esošajās viensētās tiek celtas arī jaunas modernas dzīvojamās mājas.

Perspektīvie ciemati pamatos tiek izveidoti pēc savlaicīgi izstrādātiem projektiem, pie kam labākos rezultātus gūst tās saimniecības, kuru ciematu projektēšanai bijuši izsludināti konkursi, kā arī saimniecības, kurām ir savi arhitekti, kas labi iepazīnuši apkārtējo vidi, tradīcijas, kā arī saimniecības ļaužu vajadzības un centienus. Šie ciemati (te un turpmāk minēsim centrālā ciemata nosaukumu, nenorādot saimniecības nosaukumu) parasti labi iekļauti apkārtnes ainavā, tajos prasīgi tiek izmantots reljefs u. c. komponenti, īstenoti daudzi radoši meklējumi (Bauska, Burtnieki, Madliena, Nākotne, Pauna, Roja, Sala, Kroņauce, Variņi u. c.). Šajā jomā ir arī ne mazums nopietnu problēmu, kas risināmas saimniecību vadības, projektēšanas un celtniecības organizāciju u. c. kopīgiem spēkiem. Te pirmām kārtām minama apkalpojošās sfēras izveide ciematos atbilstoši iedzīvotāju vajadzībām, būvdarbu, kā arī ciematu estētiskā noformējuma kvalitāte. Sevišķi aktuāli šie jautājumi ir ciematos, kas tiek celti jaunās vai līdz šim reti apdzīvotās vietās, un atsevišķās dzīvojamās mājās, kas celtas pie ražošanas objektiem, it īpaši fermām, kur bieži mainās iedzīvotāju sastāvs.

Pašlaik ciematos ceļ galvenokārt ķieģeļu vai gāzbetona bloku mūra ēkas. Pēdējos gados vairākstāvu daudzdzīvokļu

ku un arī viengimenes dzīvojamo ēku celtniecībā arvien biežāk ienāk saliekamās dzelzsbetona konstrukcijas. Viengimenes māju celtniecībā dažkārt lieto saliekamās koka konstrukcijas. Vērojamas arī stāvkoku būves. Austrumlatvijā līdzās viengimenes mūra ēkām joprojām ceļ tradicionālās guļbaļķu būves, ko apšuj ar ķieģeļiem vai arī apmet. Pašlaik saimniecības sāk gatavot būvlaukumus Livānu ēku celtniecības kombinātā ražotajām saliekamajām ēkām.

Vērojamas trejādas celtniecības organizācijas formas: 1) būvdarbus veic specializētas celtniecības organizācijas, 2) būvdarbus veic saimnieciskā kārtā, 3) individuālie būvētāji būvdarbus veic pašu spēkiem, saņemot palīdzību no saimniecības, kā arī valsts kredītu.

Kā jauns celtniecības veids laukos nepietiekami attīstās dzīvokļu celtniecības kooperatīvi, kas labus panākumus gūst tajās saimniecībās, kuras, izprotot šā celtniecības veida perspektīvu, atbalsta kooperatīvus (piemēram, Tukuma rajona kolhozā "Dzintene" un "1. Maijs" u.c.).

Pēc mūsu vērojumiem, padomju saimniecību un citu valsts uzņēmumu ciematos rosinīgāk attīstās vairākstāvu dzīvojamo namu (visbiežāk div- un trīsstāvu), bet kolhozos kopumā - viengimenes ēku būve. Vienlaikus atzīmējams, ka daudzu kolhozu ciematos uzcelts ne mazums daudzdzīvokļu namu (Dobeles rajona kolhozā "Nākotne", Rīgas rajona kolhozā "Ādaži" un zvejnieku kolhozā "Zvejnieks", Talsu rajona zvejnieku kolhozā "Banga", Valkas rajona kolhozā "Oktobris" u.c.). Daļa kolhozu uzskata, ka viengimenes kotedžu tipa dzīvojamo māju celtniecība spēj vairāk apmierināt lauku iedzīvotāju prasības nekā daudzdzīvokļu namu celtniecība.

Pašreizējā attīstības posmā, pēc mūsu vērojumiem, daudzdzīvokļu namu celtniecībā vispopulārākie ir 103. un 114. tipveida sērijas nami, bet viengimenes māju celtniecībā - 184. tipveida sērijas ēkas, kuru telpas izvietotas dažādos līmeņos. Viengimenes dzīvojamo ēku celtniecībā

samērā bieži realizēti individuālie projekti.

Ciematos pašlaik tiek veikti plaši labiekārtošanas darbi, no kuriem kā nozīmīgākie minami: 1) ielu tīkla ierīkošana ar asfaltētām centrālajām ielām, vienlaicīgi cenšoties novirzīt smagā transporta kustību vai nu ārpus ciemata dzīvojamās zonas, vai arī pa tās perifēriju; 2) centrālo katlu māju un siltumtrašu būve, kas dod iespēju likvidēt lokālos centrālapkures katlus atsevišķās daudzdzīvokļu mājās, nodrošina ciematu ar nepārtrauktu apkuri un siltā ūdens piegādi (viengimenes dzīvojamās mājās, kas vēl nav pieslēgtas centrālajām siltumtrasēm, nereti uzstāda nelielus centrālapkures katlus, kas pilnā mērā nodrošina mājas iedzīvotāju vajadzības pēc siltuma un siltā ūdens); 3) centrālo ūdensvadu būve, kas ļauj nodrošināt ciematu iedzīvotājus ar artēzisko aku labu dzeramo ūdeni; 4) centrālo kanalizācijas tīklu un notekūdeņu attīrīšanas ierīču būve, kas ceļ ciematu sanitāri higiēnisko līmeni un novērš apkārtējās vides piesārņošanu; 5) ciematu gazifikācija, pieslēdzot tos magistralo gāzes vadu atzarojumiem, ierīkojot gāzes piegādi no pazemes cisternām vai arī novietojot dzīvokļos sašūdinātās gāzes balonus (gāzes baloni virtuvēs kļuvuši par parastu parādību arī viensētās, pat tādās, kas atrodas visai nomalās vietās); 6) bērnu dārzu ierīkošana ciemata centrālajā daļā vai arī nomalē iespējami gleznainākā vietā, no kuras paveras plašāks skats uz apkārtni (Madlienā, Raunā, Salā, Vārmē u.c.); 7) apkārtnes reljefa, vēsturiski izveidojušos parku, ūdens baseinu u.c. dabas dārtumu prasmīga izmantošana daudzās saimniecībās ciemata ainavas veidošanai un iedzīvotāju atpūtas organizēšanai (Burtniekos, Kroņlaučē, Madlienā, Palsmanē, Raunā, Rojā, Salā, Salacgrīvā, Žvejniekiemā u.c.); ciematu vai tā daļu celšana jaunā vietā, jaunu interesantu ansambļu veidošana ar bagātiem apstādījumiem, zaļajiem, akmens dārzjiem u.tml. (Bauskā, Lauberē, Madlienā, Raunā, Sunta-

žos, Slampē, Tūmē, Variņos, Zvejniekiemā u.c.); 8) apkalpojošās sfēras objektu (veikalu, ēdnīcu, kafejnīcu, sadzīves pakalpojumu namu, atsevišķu darbnīcu, pieņemšanas punktu, pasta nodaļu u.c.) celtniecība vai tādu ierīkošana esošajās ēkās.

Daudzās saimniecībās liela uzmanība veltīta kultūras, izglītības un sporta kompleksu projektēšanai un izbūvei (Bauska, Burtnieki, Madliena, Nākotne, Roja, Riebiņi, Sala, Salacgrīva, Slampe, Variņi, Zvejniekiems u.c.). Šādos kompleksos parasti ietilpst kultūras nams, astoņgadīgā skola vai vidusskola, stadions vai atsevišķi sporta laukumi un ap tiem parks vai apstādījumu zona nereti ar dabiskām vai uzstādīnātām ūdenskrātuvēm. Šajos kompleksos ir bieži vien vēl arī citi objekti - sporta zāles, atklāti vai slēgti peldbaseini, šautuves, vasaras estrādes koncertiem, brīvrades izrādēm, atpūtas vakariem, deju grīdas u.c. Pie tam ciematos esošo kultūras, izglītības un sporta kompleksu darbība nereti sniedzas tālu pāri attiecīgās saimniecības vai ciema robežām - tajos notiek gan pašu saimniecības, ciema, pilsētas, gan arī starpsaimniecību, rajona un pat republikas mēroga kultūras darba un sporta pasākumi (Burtnieki, Engure, Roja, Sala, Salacgrīva, Tūme u.c.). Tomēr šajā jomā vēl ir daudz neizmantotu iespēju, jo ne visas saimniecības izglītības, kultūras un sporta darbam veltījušas pietiekamu uzmanību.

Daļa saimniecību ierīko arī savas atpūtas bāzes, kurās organizē viesu uzņemšanu, atpūtas vakarus, kolektīvu un gimeņu svinības. Atsevišķas saimniecības jau izveidojušas vai arī projektē tikai šai saimniecībai vai apvidum īpatnējus kultūras un izglītības nolūkiem paredzētus objektus (zvejnieku kolhoza "Banga" muzejs Rojā, Latvijas zirkopības muzejs Dobeles rajona kolhoza "Tērvete" atpūtas bāzē, Staburagā muzejs Stučkas rajona kolhoza "Staburags" centrālajā ciematā Vīgantē).

Visi šie pasākumi iezīmē jaunu labiekārtotu apdzīvotu vietu veidošanos Padomju Latvijas laukos. Šajās apdzīvotajās vietās arvien vairāk izzūd būtiskās atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju materiālajā kultūrā un dzīves apstākļos, paveres plašas iespējas radošas personības izaugsmei visās dzīves jomās.

Lauku urbanizācijas procesā turpina dzīvot daļa tautas celtniecības elementu, kuru pastāvēšana un tālākā veidošana arī mūsdienu dzīvē nav zaudējusi savu jēgu. Šādi elementi dažādos apvidos konstatēti visā apsekotajā teritorijā, it īpaši Austrumlatvijā, kur to saglabātības pakāpe ir lielāka. Tā, piemēram, kā celtņu dekoratīvs elements minamas durvis, kuru ārējā seguma dēļiši mēdz būt izlikti geometriskā rakstā, kas atgādina seno dzīvojamo māju un klēšu durvju dekoratīvos rakstus. Viengimenes dzīvojamām mājām nereti ierīkoti vaļņi, ar juntu segti lieveniņi vai arī stiklotas verandas, bieži vien pat tādos gadījumos, kad būves projektā tie nav paredzēti. Austrumlatvijā nereti sastopam jaunceltās viengimenes dzīvojamās mājas, kurām gar pagalmā esošo sānu fasādi izbūvēts vējtveris - pieliekamais, kurš pilnā mērā atbilst seno dzīvojamo māju sānos piebūvētajam namam - sīcēm. Kurzemes lauku perspektīvo ciematu kolhoznieku sētās samērā bieži atrodam vasaras virtuvi, kas kā neliela vientelpas celtnīte novietota kaut kur dārza stūrī un gada siltajā periodā atslogo dzīvojamās mājes virtuvi. Šādu piemēru uzskaitījumu varētu turpināt. Tie liecina, ka projektētāju rīcībā ir liela tāda faktiskā materiāla rezerve, kuras prasmīga izmantošana perspektīvo lauku ciematu celtņu veidošanā varētu padarīt šīs celtnes interesantākas un topošajos ciematos mazināt patlaban nereti vērojamo vienmuļību.

S. Cimermanis

ETNOGRĀFISKIE OBJEKTI GAUJAS NACIONĀLAJĀ PARKĀ

Lai aktīvi piedalītos valstiski svarīgajā kultūras pieminekļu aizsardzības darbā, 1976. gada vasarā Gaujas nacionālā parka Āraišu zonā, kā arī Valmieras raj. Vaidavas ciema padomes teritorijā (bij. Briežu un Striņu muižu zemnieku sētās) tika veikta tautas celtniecības pieminekļu un citu etnogrāfisku objektu apzināšana nolūkā noskaidrot tautas celtniecības un citus materiālās kultūras objektus, kurus vajadzētu saglabāt uz vietas kā Gaujas nacionālā parka etnogrāfiskos elementus vai arī precīzi uzmērot, aprakstīt, nofotografēt un šos materiālus iekļūdināt etnogrāfijas sektora zinātniskajā arhīvā turpmākai izmantošanai.

Apsēkotajā teritorijā laika posmā no 18. gs. līdz 20. gs. pirmajiem gadu desmitiem zemnieku apmetņu galvenā forma bija viensētas un nelielas māju grupas. Tāpēc arī zinātniski vērtīgākas celtnes, kas būtu saglabājamās vai fiksējamas, visbiežāk atrodas kā atsevišķi objekti vienā vai otrā lauku sētā, retāk kā ēku grupa atsevišķā sētā un vēl retāk kā vesels sētas komplekss.

Mūsu galvenā uzmanība bija pievērsta Gaujas nacionālā parka teritorijā plānojamā Āraišu muzeja parka zonai, kurā ir zināmas iespējas izveidot tādu ekspozīciju, kas atspoguļotu šā apvidus lauku iedzīvotāju materiālās kultūras un sadzīves attīstību pēdējo 100 gadu laikā, t. i., no 19. gs. vidus līdz 20. gs. vidum. Centrālo vietu šajā ekspozīcijā ieņemtu lauku celtnes, kas lielākā vai mazākā mērā saglabājušās Āraišu apkārtnes kolhoznieku sētās. Lai atspoguļotu zinātniski un kultūrvēsturiski nozīmīgo mājas iedzīves priekšmetu, zemkopības, lopkopības darbā, lauksaimniecības transportlīdzekļu u. c. materiālās kultūras objektu kā zemnieku saimniecības neatņemamas

sastāvdaļas attīstību, šie objekti sistemātiski jāvāc un jākoncentrē kādā no esošajām etnogrāfiskajai ekspozīcijai kaut cik piemērotajām sētām, vienlaicīgi nodrošinot savāktu priekšmetu saglabāšanu.

Šāds pasākums veicams nekavējoties, jo lauku iedzīvotājiem nevajadzīgie vai mūsdienu prasībām neatbilstošie pagātnes materiālās kultūras objekti pakāpeniski tiek iznīcināti un nomainīti ar mūsdienu prasībām atbilstošiem iedzīves priekšmetiem, darbarīkiem, transportlīdzekļiem. Pārveidotas un mūsdienu prasībām piemērotas tiek arī vēl izmantojamās senās celtnes, turpretī celtnes, kuras zaudējušas savu praktisko nozīmi vai stipri cietušas no laika zoba, paliek bez uzraudzības un sabruk vai arī tiek nojauktas. Vietējiem iedzīvotājiem nav veikts pietiekošs izskaidrošanas darbs un viņi bieži nesaprot, ka šīm senajām celtnēm un citiem savu laiku pārdzīvojušiem materiālās kultūras objektiem ir zinātniska, kultūrvēsturiska un audzinoša nozīme un ka šie objekti būtu jāsaudzē.

Tāpēc, lai savlaicīgi radītu stabilu bāzi Āraišu muzeja parka etnogrāfiskajai ekspozīcijai, kas varētu atspoguļot šā novada iedzīvotāju materiālo kultūru un sadzīvi 19.gs. un 20.gs. pirmajos gadu desmitos, jau tagad nepieciešams: 1) nodrošināt, lai kā republikas vai vietējas nozīmes arhitektūras pieminekļi valsts aizsardzībā tiktu ņemtas un saglabātas tās senās lauku celtnes, kurām ir paliekama nozīme, vienalga, vai šīs celtnes atrodas privātpersonu, kolektīvu vai valsts saimniecību vai arī iestāžu īpašumā; 2) veikt ēku turpmākai saglabāšanai nepieciešamo remontu - it īpaši jumtu atjaunošanu - neatkarīgi no tā, kam konkrētas celtnes pieder; 3) pārtraukt saglabājamo celtnu tādu izmantošanu, kas šīs celtnes var drīzā laikā novest avārijas stāvoklī; 4) apzināt un savākt vienkopus dzīvojamo un saimniecības ēku iekārtas priekšmetus un darbarīkus ar tādu aprēķinu, lai tos varē-

tu eksponēt vai nu veselā sētas kompleksā vai arī atsevišķās ēkās; 5) paredzēt iespēju izmantot ekspozīcijas veidošanai vēl saglabājušos sētu kompleksus, vajadzības gadījumā papildinot tos ar trūkstošām ēkām, kas pārvestas no citām šās apkārtnes sētām vai pat no citiem apvidiem, kur zemnieku celtnes radniecīgas Āraišu apkārtnes zemnieku celtnēm.

Pēc mūsu rīcībā esošajiem datiem, Āraišu muzeja parka teritorijā par pamatu etnogrāfiskas ekspozīcijas izveidošanai varētu noderēt šādas sētas:

1) Vejdzirnavas kopā ar to tuvumā esošo dzirnavnieka māju - kā apkārtnes dominante un interesanta lauku rūpniecības rakstura celtni. Dzirnavās veicami nepieciešamie restaurācijas darbi.

2) Zīpari - kā apkārtnes ainavā labi iekomponēts un samērā pilnīgs 19.-20. gs. zemnieksētas kompleksa, kas varētu labi raksturot šīs apkārtnes zemnieku materiālo kultūru un sadzīvi. Nozīmīgākās ēkas - divu klēts ar galos slēgtu lieveni, pagrabs ar klētiņu virs tā, pirts un kūts. Šajā sētā veicami jumtu remonts. No ārpuses tālākas pārveidošanas jāpasargā dzīvojamā māja. Papildinot ar dažām trūkstošām ēkām, Zīparos varētu izveidot labu senās lauku sētas ansambli.

3) Dzērvēs - kā kapitālisma laikmeta zemnieksēta - vecsaimniecība ar mūra ēkām, kurā saglabājušās arī dažas senlaicīgas ēkas (etnogrāfiski vērtīga klēts ar priekšklēti) un zemnieku vecajām sētām īpatnie apstādījumi. Būtu lietderīgi uz Dzērvēm pārvest un te uzstādīt nojauktās vietā kādu riju, kas atspoguļotu šīs ēkas veidu un funkcijas kapitalisma periodā. Pie Dzērvju mājām varētu novietot arī republikas nozīmes arhitektūras pieminekli -- Augstāru saiešanas namu, kas no sākotnējās atrašanās vietas Jaunpiebalgā pārvests konservēšanai uz Latvijas Etnogrāfisko brīvības muzeju un paredzēts eksponēšanai

Gaujas nacionālā parka Āraišu zonā. Tāpat uz Dzērvēm būtu pārvedamas etnogrāfiski vērtīgās klētis, pūnītes, pirtis, kas pašlaik labākā vai sliktākā stāvoklī atrodas tuvējos Vanagos, Kārļukalnē un dažās citās sētās. Tā rezultātā Dzērvēs varētu izveidot kapitālisma periodam atbilstošu zemnieksētas ekspozīciju, kas atspoguļotu augstāku attīstības pakāpi nekā Zīpari ar to koka celtnēm. Klētiņu, pūniņu, pirtiņu pārvešana uz Dzērvēm kā veselu veidojamu ansambli ieteicama tādā gadījumā, ja šis šķas nav iespējams saglabāt to pašreizējās atrašanās vietās.

4) Pūces kā kapitālisma perioda vecsaimniecība, kas labi iekļauta ainavā.

5) Bulukalns kā 20.gs. 20.-30.gadu jaunsaimniecība ar šim laikam raksturīgajām celtnēm, kas labi iekļautas ainavā un rūpīgi koptas.

Visas šīs sētas ir apdzīvotas. Tāpēc pastāvīgu etnogrāfisku ekspozīciju varēs iekārtot galvenokārt saimniecības šķās (klētis, rījās, pirtis, pūnītēs, ratnicās, kūtis), kuras vairs netiek izmantotas. Ekspozīciju varēs iekārtot arī dažās dzīvojamās mājās vai to daļās, kuras kaut kādu iemeslu dēļ paliks neapdzīvotas. Sētas kopumā kā vienu ansambli varēs izmantot vizuāli kā ainavā iekļautu senās lauku arhitektūras un sadzīves elementu.

Briežu un Striņu apkārtnē uzmanība pievērsta tāpēc, ka te vismaz kopš 18.gs. beigām veidojies nozīmīgs un plaši pazīstams kokamatniecības centrs, kura darbība beigusies tikai ap 20.gs. vidu. Tā kā šo mēbeļu, precīzāk koka krēslu, darinātāju darbs un dzīve nav atspoguļoti nevienā muzejā, būtu vēlams to darīt viņu dzīves un darba vietā, kas pašlaik atrodas Gaujas nacionālā parka teritorijā. Apsekojot Spricēnus, Pīdzēnus, Buliņus, Bregžus u.c. māju grupas, atklājās, ka te zinātniski un kultūrvēsturiski nozīmīgas 19.gs. un 20.gs. sākuma celtnes (dzīvojamās mājas, klētis, kūtis, pirtis u.c.) saglabājušās ievērojami biežāk

un labāka stāvoklī nekā Āraišu zonā. Šajās sētās iespējams atrast kādreizējo krēslu meistaru darbarikus un darinājumus tādi vairumā, lai kādā no saglabāšanai piemērotajām mājām varētu iekārtot savdabīgu, ļoti interesantu un zinātniski nozīmīgu ekspozīciju. 1977.gadā šīs ēkas tiks uzskaitītas. Ja Gaujas nacionālais parks šādā ekspozīcijā nebūtu ieinteresēts, tad atbilstošie objekti būtu pārveidami uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā, kur varētu izveidot Briežu-Striķu krēslu meistara sētu.

1976.gada vasarā veiktais darbs parādīja, ka minētajos apvidos atrodami tādi etnogrāfiski objekti, īpaši zemnieku celtnes, kam liela zinātniska un kultūrvēsturiska nozīme un kurus varētu izmantot Gaujas nacionālā parka vajadzībām, tādējādi saglabājot šos objektus nākamām paaudzēm kā oriģinālu izziņas avotu. Lai gan šo ēku saglabāšana uz vietas ir ļoti vēlama, tā reāli iespējama tikai tad, ja to saglabāšanā būs ieinteresēti ēku pašreizējie īpašnieki vai izmantotāji un ja viņi izpratis nepieciešamību saglabāt ēkas kā kultūrvēsturiskus pieminekļus.

Celt vietējo iedzīvotāju, saimniecību, iestāžu, sabiedrisko organizāciju vadītāju un darbinieku ieinteresētību tautas celtniecības pieminekļu un citu etnogrāfisku objektu saglabāšanā ir Gaujas nacionālā parka darbinieku uzdevums.

L. Dumpe

DARBA IERAŽAS PADOMJU LATVIJAS LAUKOS

Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora zinātniskajā tematikā 1976.gadā iekļauta jautājuma par darba ieražām un svētkiem Latvijā mēsdienās. Tas ir daļa no etnogrāfijas sektora kolektīva plaša kompleksa pētījuma par

republikas lauku iedzīvotāju dzīvesveidu un kultūru attīstītā sociālistiskā spstākļos. Darba ieražu izpētes uzdevums ir izsekot to attīstībai un pašreizējam stāvoklim republikas laukos, kā arī meklēt optimālāko risinājumu ieražu turpmākajai izveidei, uzmanību pievēršot galvenokārt 1) darba ieražu veidiem, 2) atsevišķu ieražu strukturālai un norisei, 3) ieražu elementu saturam, funkcijām un formām. Saskaņā ar pētījuma etnogrāfisko aspektu, izvirzīts mērķis izsekot tradicionālo etniski specifisko elementu pārmantojamības gaitai un šo elementu saturā un formas transformācijai mūsdienu darba ieražās, kā arī nacionālo un internacionālo iezīmju mijiedarbībai tajās.

Pētījumam izmantoti: 1) Latvijas PSR Kultūras ministrijas Klubu iestāžu pārvaldes un republikas rajonu izpildkomiteju kultūras nodaļu statistiskie un izziņu materiāli; 2) Klubu darba republikāniskā metodiskā kabineta un rajonu klubu darba metodisko kabinetu materiāli (svētku norises scenāriji un dažāda rakstura pārskati), 3) preses dati. Darba ieražu norise pētīta Bauskas, Cēsu, Dobeles, Jelgavas, Limbažu, Ogres, Rīgas, Saldus, Stučkas, Tukuma, Valmieras rajonā. Tālāk sniegtie secinājumi radušies, apkopojot tikai šo rajonu pieredzi, tāpēc nepretendē uz situācijas atainojumu republikā kopumā. Darba ieražu analīze visās republikas mērogā šobrīd paliek aktuāla, tuvākajās laikā veicama uzdevums.

Lauku iedzīvotāju darba ieražas pēc satura iedalāmas: a) profesiju svinībās (Vissavienības lauksaimniecības darbinieku diena, lopkopju vakars, laukkopju vakars, mehānizatoru vakars, putnkopju vakars utt.), b) darba kolektīvu un atsevišķu kolektīva locekļu svinībās (saimniecību gadadienas, ar saimniecību apbalvošanu, sociālistiskās sacensības rezultātu apkopošanu u.tml. saistīti sarīkojumi, darba pirmradniekiem veltītie sarīkojumi, darba veterānu vakari, darba jubilejas, jaunu strādnieku uzņemšanai veltītie sarīkojumi), c) svinībās, kas saistītas ar

lauksaimniecības darbu atsevišķu ciklu sākumu vai nobeigumu (pirmās vagas diena, pirmā ganu diena, apsējības, pirmā vāla diena, applāvības, ražas svētki utt.).

Plašāk izplatītas un aizvien regulārāk tiek atzīmētas lauku galveno profesiju svinības, kā arī kolektīvu un to atsevišķo locekļu darba sasniegumu un darba jubileju sarīkojumi. Ar ražošanas ciklu saistīto svinību nomenklatūra vēl nav nostabilizējusies; regulārāk tiek atzīmētas apsējības pavasarī un ražas svētki rudenī. Ieražu norisē galvenā vieta pieder jauniem komponentiem, kas radušies un veidojušies padomju iekārtā. Tos noteikusi mūsdienu darba svētku idejiskā ievirze. Jauno darba ieražu elementu pamatā ir atziņa par darba un darba darītāja vērtību, to uzdevums ir veicināt darba mīlestību un cieņu pret darbu. Tāpēc ieražu norisē lielu vietu ieņem attiecīgā darba posma, sociālistiskās sacensības vai plāna izpildes rezumējums, ražošanas sasniegumu propagandēšana, darbinieku atzīmēšana. Tā izpaužas atbilstošā darbības un vizuālā simboliskā: gājienos, svinīgajos aktos, labāko darba darītāju godināšanā un apbalvošanā, kā arī norišu vietas piemērotā dekoratīvajā noformējumā, mākslinieciskajos priekšnesumos utt.

Darba ieražu norisē ietilpinātie pārmantotie elementi vai nu tieši aizgūti no tradicionālajām svinamajām dienām, vai izriet no tradicionālās ieražu simbolikas, Svētkos, kas pieder pie pirmās un otrās grupas, tradicionālie elementi vērojami gandrīz vienīgi dekoratīvajā noformējumā (pēc etnogrāfiskajiem motīviem darināti trauki un audumi, zīmējumi, piemīņas veltes) un priekšnesumos (tautas dziesmas, mūzika, tautas dejas), Trešās grupas ieražās iekļautas arī tradicionālās attiecīgās darbības formas. Šāda tradicionālo elementu izmantošana ir likumsakarīga, tā izriet no aprādīto darba svinību grupu atšķirīgas izcelsmes un idejiskās slodzes. Svētkos, kuri radušies un veidojušies pa-

domju iekārtā, idejisko saturu mērķtiecīgāk simbolizē atbilstošā jaunā atribūtika. Turpretī ar darba cikliem saistītajās svinībās, kuras pēc izcelsmes ir senas, svinību saturu uzsver un padziļina senie darbības elementi, kuri izveidojušies vēsturiski tieši šī satura izteikšanai. Mūsdienu darba svētkos iekļautie tradicionālie elementi visumā atbilst sociālistiskās sabiedrības ieražu saturam un uzdevumam, tie uztverami kā komunistisko ideju, normu, vērtību un ideālu simboli. Turklāt tradicionālo izdarību uztverei un atlasei raksturīgs rotaļiskās un dekoratīvās puses akcentējums. Izdarības tiek iekļautas svētku norisē kā kolorīts un emocionāls spēles elements. Īpaši plaši izmantoti folkloras un tautas mākslas elementi - tautas dziesmas, dejas, mūzika, lietišķās mākslas darinājumi.

Atbilstoši svētku idejiskajam saturam vērojama tradicionālo elementu satura un formas transformācija. Daudzos gadījumos tie ieguvuši jaunu jēgu un tiek uztverti tikai atbilstoši tai. Tas savukārt rada izmaiņas norises formā: pārmantotie elementi pārsvarā ir savijušies ar jauno atribūtiku, tiek papildināti ar mūsdienu uztverei atbilstošiem tekstiem utt.

Padomju tautu kultūras un dzīvesveida attīstību lielā mērā ietekmē etnisko procesu norise. No daudzveidīgajām tradicionālajām, nacionāli specifiskajām iezīmēm, kuras veidojušās ilgā vēstures gaitā, sociālistiskā dzīvesveida apstākļos izkristalizējas padomju sadzīves kultūras kopīgās iezīmes. Šis process spilgti izpaužas arī ieražās. Kā rāda līdzšinējā materiāla analīze, jauno darba ieražu attīstības procesā republikā daļa tradicionālo darba ieražu elementu ir izzuduši, citi elementi transformējušies, vēl citi iekļāvušies jaunajās ieražās, bagātinot to saturu ar nacionālo kolorītu. Tradicionālo elementu saglabāšanās pakāpe ir atkarīga galvenokārt no objektīva faktora, proti, no to atbilstības mūsdienu darba ieražu saturam. Taču

nenoliedzama nozīme ir arī subjektīvajiem momentiem - ieražu organizētāju prasmei izveidot svētku rituālu, viņu zināšanām kultūras vēsturē u. tml. Zināma nozīme ir arī iedzīvotāju informēšanai par tradicionālajām darba ieražām un svētkiem.

Darba ieražu tālākai sekmīgai attīstībai svarīgi apziņoties tās kļūdas un nepilnības, kuras vēl sastopamas šobrīd. Visbiežāk vērojams trūkums darba ieražu norisē pagaidām ir vienveidība: ar dažādiem notikumiem saistītās darba svētku evinības notiek ļoti līdzīgi, bieži vien atšķiroties tikai ar literāri muzikālo materiālu un telpu noformējumu. Vērojama zināmu štampu veidošanās, kad, ejot pa vieglākās pretestības ceļu, svētkiem tiek piemēroti gatavi scenāriji. Nav nostabilizējusies konkrētam gadījumam piemēroto darba svētku pamatstruktūra, t. i., atbilstoša ieražu norisē trūkst pastāvības. Vērojama tendence veidot svētku scenārijus pēc skatuviskā uzveduma principiem. Tādējādi tiek mazināta svētku dalībnieku aktīva līdzdalība to norisē un līdz ar to pazemināta svētku emocionālā iedarbība. Pārāk maz izmantota simbolika, bieži vien svētku norise montēta pēc parasto sarīkojumu principa ar trim daļām: svinīgā sēde, koncerts, bankets. Neplatīkamā mērā tiek izmantoti arī tradicionālie etnogrāfiskie un folkloras materiāli.

Konstatētie trūkumi ieražās būtu likvidējami, ceļot to veidotāju kvalifikāciju, kā arī mobilizējot zinātnes un kultūras darbiniekus teorētisko jautājumā: kopīgam risinājumam. Pagātnes ieražu progresīvās daļas pārņemotspējas prasmīgs atrisinājums šobrīd būtu uzskatāms par vienu no aktuālākajiem uzdevumiem.

L. Dumpe

LIELLOPU KŪTS IEKĀRTOJUMS LATVIJĀ 19.GS.-20.GS.
SĀKUMĀ

Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora darba tematikā iekļauta dažādu nodarbošanās nozaru, to skaitā arī latviešu zemnieku tradicionālās lopkopības izpēte. 1976.gadā šīs tēmas ietvaros pabeigta lauka materiālu vākšana, sistematizēšana un apkopošana par lopkopības celtnēm. Ievāktie materiāli ļauj gūt pārskatu arī par lopu mitņu iekārtojuma attīstību un specifiskajām iezīmēm Latvijas PSR teritorijā.

Kūts iekārtojums pakārtots tās tipam. Latvijas teritorijā feodālisma periodā bija izplatīta t.s. dziļā jeb mēslu kūts. Šāda celtnē ne vien sniedza pajumti lopiem, bet bija arī mēslu uzkrātuve. Dziļā kūts bija izplatīta plašā dažādu tautu apdzīvotā apgabālā uz austrumiem no Baltijas jūras. Tās pastāvēšanu noteica saimniecības sistēma, kurā lopkopībai bija pakārtota nozīme; šādas kūts uzdevums bija nodrošināt ar mēslojumu papuves zemkopību. 20.gs. sākumā Latvijas zemnieku saimniecībās ieviesās sekla kūts. Seklajās kūtīs, atšķirībā no dziļajām, lopi stāvēja uz grīdas, bet mēsli regulāri tika mesti kaudzē ārpus kūts vai īpašā telpā pie kūts. Sekla kūts kopš senatnes bija pazīstama Centrāleiropā un Skandināvijā. Dažos apvidos sekla kūts rašanos noteica paradums mitināt lopus zem viena jumta ar dzīvojamām telpām, citur - attīstītāka piensaimniecība. Kapitalisma attīstības apstākļos sekla kūts izrādījās ļoti piemērota intensīvas piensaimniecības un šķirnes lopu turēšanas prasībām, tāpēc ieviesās arī dziļās kūts izplatības apvidū. Latvijā sekla kūts ieviešanās notika līdztekus lopkopības intensifikācijai. Muižās sekla kūts atsevišķos gadījumos tika celta jau 18. gs., plašāk ieviesās 19.gs. sākumā. Zemnieku saimniecībās

pirmās seklās kūtiš tika iekārtotas tikai 19.gs. beigās, plašāk sāka ieviesties 20.gs. sākumā, it īpaši 20. un 30. gados, tomēr par tās vispārēju izplatīšanos nav iespējams runāt. Ekspedīcijās tā fiksēta galvenokārt Vidzemes, Zemgales un Kurzemes kādreizējās lielsaimniecībās. Vidējās un sīkajās saimniecībās un tāpat visā Latgalē seklās kūtiš bija reti. Šāda seklās kūtiš izplatības gaita atbilda piensaimniecības attīstības tempiem, līmenim un lokalizācijai Latvijas teritorijā.

Atbilstoši lopkopības ierobežotajai intensifikācijai Latvijā samērā plaši ieviesās dziļās kūtiš uzlabojums - pārvietojamas, tieši uz mēsliem liekamas dēļu platformas (t.s. pusseklās kūtiš). Tas bija kompromiss starp centieniem nodrošināt higiēniskākus apstākļus piena produktu ražošanā, no vienas puses, un organiskā mēslojuma uzkrāšanas pārbaudīto tradicionālo metodi, no otras puses, iztiekot bez lielākiem naudas ieguldījumiem.

Kūtiš tipa izmaiņām sekoja arī kūtiš iekārtas maiņa. Dziļajā kūtiš, kur mēsli līmenis gada laikā pakāpeniski cēlās, nevarēja būt ierīkoti pastāvīgi nodalījumi un barības ierīces. Bez tam kustoties ļoti piemēdija mēsli kārta. Kā liecina ekspedīciju materiāli, govīs, ja tās stāvēja atsevišķā telpā un to nebija daudz, dažkārt nosēja, it īpaši vasarā, kad govīs kūtiš uzturējās īsu laiku. Ja bez govīm kūtiš mitinājās vēl citi ļoti, govīs sēja valgā.

Govju brīvā turēšana dziļajā kūtiš cilmē saistāma ar lopu kādreizēju mitināšanu aplokā vai nojumē. Sīešanas pazēmiēnos konstatētas vairākas arhaiskas iezīmes. Vēl 19.gs. govīs piesēja ar luku saiti, kuru ar laiku nomainīja virve, bet 20.gs. - ķēde. Saglabājušās atmiēnas par liektu koka kaklariņķi, kuram piesēja lūka saites galu (19.gs. govij ap kaklu parasti sēja līnu saiti, 20.gs. - ķēdi; retāk saiti līka ap rēģiem). Senā izcelsme ir koka ierīcei, t.s. orei, urbim jeb urvai, kura neļāva saitei samēsties. Tas bija saites vidū ielāists dēlītis ar diviem caurumiem, ku-

ros saites gali varēja brīvi kustēties. Sens ir arī šāds ekspedīcijās fiksētais govju pīssiešanas paņēmieni: kūts sienā dažādā augstumā (atbilstoši mēslu līmeņa izmaiņām) izurba caurumus, tiem cauri izvēra saites galu, kuru sienas otrā pusē nostiprināja ar saiti ievērtu kočiņu. Šāds siešanas paņēmieni aprakstīti arī Igaunijā un Somijā.

Somu etnogrāfs A.Vilkuna uzskata to par pierādījumu, ka pirms cirtņa kūts lopus turēja kāršu vai zaru celtnē; šādas celtnes sienām saites galu vienkārši izvēra. Par senu uzskatāms arī samērā plaši visā Latvijā fiksētais siešanas paņēmieni pie vertikāla, kūts klonā iestiprināta mīta. Šis paņēmieni labi piemērots dziļās kūts apstākļiem un aprakstīti arī citur Austrumeiropas ziemeļu reģionā, kur dziļā kūts bija izplatīta. 19.gs. beigās visā Latvijā liellopus sēja pie sienā iedzīta koka vadža ar izcilni galā, vēlāk pie dzelzs tapas, āķa vai pakava.

Tā kā dziļā kūts Latvijā saglabājās bez būtiskām izmaiņām līdz pat 20.gs., var uzskatīt, ka arī šādā kūti fiksētais barības ierīces ir senas cilmes. Sīkajās saimniecībās, it īpaši Letgalē, vēl 20.gs. sākumā govīm barību dažkārt vienkārši pasvieda uz zemes, neapēsto atlikumu izmantojot pakaišiem. Šķiet, ka feodālisma periodā šāds paņēmieni bija visai parasts - ne bez iemesla tas daudzkārt negatīvā nozīmē pieminēts vecākajā lauksaimniecības literatūrā. Sienu un salmus kūti lika arī silē, kas bija novietota vai nu tieši uz mēsliem, vai uz nelieliem blūķīšiem. 19.gs. otrajā pusē liellopiem kūti pie sienas parasti bija ierīkotas apmēram 2 m garas redeles. Redeļu augšējo malu iesēja virvē pie sienā iedzīta vadža, apakšējo atkalstīja pret tapām. Kā zirgu barības ierīces redeles bija plaši izplatītas visā Ziemeļaustrumeiropā jau viduslaikos. Liellopu kūtiis redeles tika ieviestas no zirgu stalliem vispirms muižās. Literatūrā redeles muižas govju kūtiis pieminētas jau 17.gs. No muižām tās ienāca arī zemnieku saimniecībās.

Ieteikums izmantot redeles zemnieku kūtis lopbarības tau-
pišanas nolūkā literatūrā pirmoreiz sastopams 1810.gadā.
20.gs. sākumā Latvijā plaši ieviesās arī citas barības
ierīces: kastes un siles uz kājām un ar šķērskokiem, kuri
neļāva lopiem ēdot izevsidīt barību zem kājām. Siksaim-
niecībās barību novietoja ar dēļiem nožogotā stūrī u.tml.

Barības ierīču attīstības rezultātā Latvijas teritori-
jā izplatījās dažāda tipa barības galdi, kuru konstrukci-
ja bija aizgūta no literatūras, atbilda tā laika zootehni-
kas priekšrakstiem un nodrošināja ekonomisku, normētu un
tīru barības izcēlnāšanu. Muļžās barības galdi parādījās
jau 19.gs. pirmajā pusē, zemnieku saimniecībās - gadsim-
ta beigās, plašāk - 20.gs., it īpaši tā 20.-30.gados.
Galvenokārt tie ieviesās saimnieciski vairāk attīstītos
apvidos. Lielākās, daļēji arī vidējās saimniecībās samē-
rā plaši ieviesās pēc publicētiem paraugiem ierīkoti da-
žādās variācijās paceļami barības galdi ar atverumu
priekšpusē un dzirdināmiem traukiem. Līdz ar to mainījās
lopu piesiešanas paņēmieni. Saites galu nepiestiprināja
vis sienai, bet barības galdam. Lielākajās sekļajās kūtīs
mainījās arī lopu novietojums - barības galdus kūtīs vairā-
nelika gar sienām, bet gan kūts vidusdaļā divās rindās,
atstājot starpā ejas lopu apkopšanai.

M.Goba

JAUNI EKSPONĀTI LATVIJAS ETNOGRĀFISKAJĀ BRĪV- DABAS MUZEJĀ

Fondu komplektēšana muzejā 1976.gadā notika di-
vos galvenajos virzienos.

Pirmkārt, ekspozīti tika vākti jaunuzstādīto ēku iekār-
tošanai un pārējās, jau esošās ekspozīcijas papildināšanai.
1976.gada vasarā muzeja darbinieki izbrauca vairākās
ekspedīcijās uz Rēzeknes, Preiļu, Ludzas un Krāslavas re-

jonu, lai iegūtu eksponātus jauniekārtojamai Latgales krievu zemnieka sētai. (Tā celta 19.gs. beigās bij. Rēzeknes apriņķa Makašēnu pagastā.) Rezultātā iegūta darbarīku, iedzīves priekšmetu, mēbeļu, tekstiliju un kulta piederumu kolekcija, kas raksturo Latgalē dzīvojošo krievu vecticībnieku materiālo kultūru 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā.

Kā interesantākie ieguvumi jāmin vairākas 19.gs. vidū un otrajā pusē ap Rēzekni darinātas un, koka šķiedru atdarinot, brūni krāsotas pūra lādes ar izliektu vāku, kuras rotātas vienkāršiem apkalumiem; 19.gs. vidū kalts vara trauks roku mazgāšanai; zemnieka G.Kuzmina 19.gs. beigās gatavots bufetes veida trauku skapis. Pirmo reizi muzeja ieguva krievu zemnieču darinātas tekstilijas - dvieļus (рушники), kam ar sarkanem un pelēkiem diegiem ielasītā raksta tehnikā veidoti sarežģītī augu un ziedu ornamentu (sens tips), kā arī vēlākā laika dubultkrustdūrienā izšūtus dvieļus ar geometrisku ornamentu. Vērtīgs ieguvums ir senajā svitru dūrienā ar sarkanem linu diegiem grezni izšūtas gultas pārklāju malas (подзоры) ar stilizētām dzīvnieku un putnu figūrām. Kā dvieļus, tā pārklāju malas rotā tamborētas mežģines. Iegūti no lupatām austu segu paraugi (pašas segas nav izdevies atrast), pēc kuriem atdarinātas Latgales krieviem raksturīgās, no diviem šauriem gabaliem sašūtās gultas segas, kā arī zilbaltī un sarkanbaltī rūtaini aizkari (занавеси) istabas guļamā kakta atdalīšanai no pārējās telpas.

Pievienojot jauniegūtos eksponātus jau esošajiem, kas muzejā ienākuši reizē ar pārvestajām sētas ēkām (galvenokārt tie ir saimniecības trauki, darbarīki, mēbeles), iegūta no 193 priekšmetiem sastāvoša kolekcija. Līdz ar to pirmo reizi muzeja vēsturē radusies iespēja Latgales sektorā atspoguļot kādas citas šajā vēsturiski etnogrāfiskajā apgabalā dzīvojošas tautības dzīvesveidu.

Turpināta eksponātu vākšana Kurzemes zvejnieku ciemos.

Ar muzeja sabiedrisko aktivistu palīdzību iegūta pašu zvejnieku gatavotu tīklu pludīņu un gremdu kolekcija ar īpašuma zīmēm (46 eksponāti no Tukuma raj., gatavoti galvenokārt 20.gs. 30.gados), kalts divžuburu enkurs ar gada skaitli "1791", kā arī lielāks skaits tīklu aušanas piederumu.

Otrkārt, muzeja fondi papildināti ar eksponātiem, kas tiek izmantoti zinātniskajam darbam un tematisku izstāžu iekārtošanai.

Sevišķa vērtība veltīta dažādu amatnieku darbarīku, transportlīdzekļu un mūzikas instrumentu kolekciju papildināšanai. Izdevies iegūt pilnīgu kurpnieka darbarīku kolekciju (44 priekšmeti, 20.gs. sākums). Ar tiem strādājis Jēkabs Urbasts (dz. 1896.g.), kurš 13 gadu vecumā Rīgā sācis mācīties kurpnieka amatu, strādājis par zelli, tad meistarū. Pēc pirmā pasaules kara ieguvis jaunsaimniecību Madonas apriņķa Kraukļu pagastā, kur piepelnījies ar kurpnieka darbu.

Muzejā Kurzemes kalēju darbarīku kolekcijām pievienojusies Vidzemes (Valkas rajona Grundzāles ciema) kalēja Jūlija Brikmaņa (dz. 1888.g.) kaldi darbarīki - ap 30 priekšmetu, ar kuriem viņš strādājis līdz 20.gs. 60.gadiem. J.Brikmanis kalēja amatu mācījies pie Grundzāles kalēja Kukurīša 1905.-1907.gadā un jau 1913.gadā Viskrievijas 2. amatniecības izstādē ieguvis sudraba medaļu (līdz ar apliecinību atrodas muzejā).

No jauniegūtajiem transportlīdzekļiem kā vērtīgākie minami siena vedamā ore no Augšzemes ar 1 m augstām redelēm visapkārt (20.gs. sākumā taisījis Mazzalves pagasta zemnieks Nikolajs Mačiņš), 20.gs. sākumā Mārsnēnos darināti "guba vāgi" - zemi kokasu rati uz maziem riteņiem ar dēļu platformu - laības, sienu un līnu novēšanai no lauka, kā arī vairākas kamanas - šauras, vieglas no Augšzemes (Austumlatvijas tips) un platas, kokgriezumiem rotātas, zili brūni krāsotas no Lejasciema (19.gs. otrā

puse). Minētie eksponāti papildinās izstādi "Transportli-
dzekļi Latvijā 19.gs. un 20.gs. sākumā".

Sakarā ar izstādes "Tautas mūzikas instrumenti" iekār-
tošanu pastiprināti tika vākti dažādi instrumenti. Labā-
kie ieguvumi - ievērojamā Alsungas koklētāja un kokļu
meistara Pētera Korāta dēla Jāņa Korāta 1957.gadā darinā-
tā kokle "Gauja", kas pārstāv kokļu attīstības tālāku
pakāpi: tai piekonstruēti pārslēdzēji topkārtu maijai. Mu-
zejs iegādājies vairākus šāda tipa kokles variantus, ko
darinājuši meistars Ž.Baumanis un A.Salaks.No Alsungas at-
vestas Jēkaba un Antona Upenieku 20.gs. 20.gados gatavo-
tās trīs kokles. Tēvs un dēls Upenieki - sīkzemnieki, kas
līdztekus lauksaimniecībai nodarbojās ar kokamatniecību,
darināja mūzikas instrumentus un arī paši muzicēja. Visas
minētās kokles rotātas iededzinātiem rakstiem, izgrieztu
sauliņu un likloču motīviem. Zināmu interesi var izraisīt
arī 20.gs. sākumā amatnieka darinātais mehāniskais skaņu
plašu atskaņotājs ar tauri, tas ievietots greznā, ar kok-
griezumiem un vitražam rotātā skapīti.

19.gs. otrajā pusē Lejasciemā un Zeltiņu pagastā izga-
tavotas koka tvertnes (tīnes, spainišus, līpišus), kā arī
darbarikus (arklus, spriguļus) muzejam uzdāvināja RPI do-
cents Jānis Uiska. To vidū sevišķi vērtīgs tautas mācēlas
darinājums ir zemnieka Andreja Viksnes ap 1850.gadu Zelti-
ņu pagastā darinātā kokveida pūra tīne, kas apstipota ar
sešām lazdas stipām un viscaur rotāta ar iededzinātiem
un lokos un trīsstūros kārtotiem aplišiem. Vāka šķērskoku
rotā divas sīku aplišu rindas, liklocis un krustipāš. Šī
tīne saistīta ar senām kāzu paražām: kāzinieki, dodot
jaunajam pārim "velšu naudu", uz katra vāka apliša likuši
pa vara ceturtdaļkapeikai. Kad visi apliši nosegti, dzied-
dot "Laba nauda, laba nauda, Vēl vajaga, vēl vajaga, Vēl
vajaga sudrabiņu Pie kapara gabaliņa", vara naudu noņemu-
ši un likuši sudraba rubli.

No atsevišķi iegūtajiem eksponātiem lielāko interesi izraisa ļoti labi saglabāta pura lāde ar izliektu vāku no Kurzemes (?). Tā krāsota zaļa, rotāta melniem dekoratīviem apkalumiem (šķautnes, aptverošās stīpas, rokturi). Lādei uz vāka kalta 12 staru zvaigzne ar gada skaitli "1798". Divas krāšņas 19.gs. vidū darinātas "spoguļu" sešas, slopsone un divas greznas 19.gs. pirmajā pusē darinātas zīļu saktas iegūtas Alsungā.

Kopumā muzejs 1976.gadā ieguvis vairāk nekā 850 eksponātu. Saglabāt tautas materiālās kultūras labākos pieminekļus nākamajam paaudzēm ir mūsu visu pienākums. Tāpēc Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs būtu ļoti pateicīgs ikvienam, kas palīdzētu atrast priekšmetus ar etnogrāfisku, vēsturisku un māksliniecisku vērtību.

L.Jefremova

AUSTRUMLATVIJAS ZEMNIEKU ĢIMENES FORMAS UN STRUKTŪRAS EVOLŪCIJA 19.GS. OTRAJĀ PUSĒ

Vēstures institūta etnogrāfijas sektorā 1976. gadā tika pabeigts pētījums par Austrumlatvijas zemnieku ģimeni 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā. Nozīmīga vieta pētījumā bija ierādīta jautājumiem, kas saistīti ar ģimenes formām un struktūras evolūciju. Austrumlatvija, konkrētāk - Latgale, šādam pētījumam ir visai interesants objekts, jo 1) tie salīdzinājumā ar pārējo Latviju raksturīgi īpatnēji ģeogrāfiski, vēsturiski, sociālekonomiski un etniski apstākļi. 2) par Latgali saglabājusies fundamentāla avotu bāze - 19.gs. vidus privātmuižu inventāri un 1897 gada Krievijas impērijas pirmās vispārējās tautas skaitīšanas ģimenes anketas.

Latgales leukos laikā no 19.gs. 40. līdz 90.gadiem notika radikālas sociālekonomiskas izmaiņas: sabrūkot reodāli dzimtbūtnieciskajam attiecībām, nostiprinājās kapitā-

listiskās attiecības, kas būtiski ietekmēja zemnieku ģimenes evolūciju. Kā privātmuižu inventāri, tā minētās tautas skaitīšanas anketas dod masveida materiālu par ģimenes formu, lielumu, struktūru, vecuma grupām, radniecības pakāpēm, daļēji par gandrīz katras ģimenes saimniecisko stāvokli. Sniedzami datus par identiskiem jautājumiem, šie dokumenti dod iespēju skaidrot zemnieku ģimenes evolūciju 50 gadus ilgā kapitālisma attīstības periodā. Kapitālisma attīstības tiešs rezultāts bija dzimtbūšanas atcelšana, kas zemniekus nostādīja jaunā ekonomiskā un tiesiskā stāvoklī. Pētījumā analizēti inventāru dati par 3000 zemnieku ģimenēm, kā arī 1897.gada tautas skaitīšanas dati par 13500 ģimenēm (izskatīta apmēram trešā daļa no visām skaitīšanas anketām, kas saglabājušās līdz mūsu dienām). Šādi plaši dati liecina par pētītā materiāla reprezentativitāti.

19.gs. vidū, pēc inventāru datiem, Latgales laukos pastāvēja divas zemnieku ģimenes formas: mazā ģimene kā dominājošā (67% no visu pētīto ģimeņu kopskaita) un lielā nedalītā ģimene (33%) kā relikta forma, kas atrodas sairuma stadijā. Mazā ģimene bija izplatīta visā Latgalē dažādās zemnieku sociālajās grupās. Bezzemnieku ģimenes vidējais lielums bija 3,3 cilvēki, saimnieku ģimenes vidējais lielums - 6,5 cilvēki. Lielās nedalītās ģimenes galvenokārt bija turīgāko saimnieku ģimenes, kuri apstrādāja pilnu iedalītās zemes gabalu (avotos - полный участок). Tās ilgāk saglabājās nomaļos rajonos, muižās ar lielu zemes platību un ekstensīvu saimniekošanas veidu, kas zemnieku dzīvē sekmēja noslēgto patriarhālo attiecību saglabāšanos. Pastāvot zemam ražošanas spēku attīstības līmenim, nedalītās ģimenes labāk nodrošināja klaušu izpildi muižā un varēja rūpīgāk apsaimniekot savu zemi. Dzimtbūšanas tiesības ar tām piemītošo zemnieku ārpusekonomisko piespiešanu bija svarīgs faktors, kas "konservēja" nedalītās ģimenes to sairšanas stadijā. Bezzemnieku vidū neda-

litas ģimenes nav fiksētas.

Pēc ģimenēs ietilpstošo radnieku loka nedalītās ģimenes bija tēva ģimenes, kas sastāvēja no trim četrām tiešās līnijas un blakuslīnijas radnieku ģimenēs šūnām. Ģimeņu lielums svārstījās no 10 līdz 15 cilvēkiem. Visraksturīgākās bija vairāku precētu brāļu vai brālēnu nedalītās ģimenes, kas sastādīja 47,1% no visām inventāros fiksētajām nedalītajām ģimenēm. Ģimenes, kas sastāvēja no tēva un precētiem dēliem, sastādīja 30,3%, bet pārējās kopā dzīvojošo radnieku pārstāvētās variācijās bija reātas: 8,1% sastādīja znotu un precētu svaiņu ģimenes, 8% - tēvbrāļa vai brāļu bērnu ģimenes, 5% - ģimenes, kurās ietilpa tavs, precēti dēli un znots iegātnis.

Vairums mazo ģimeņu sastāvēja no vecākiem un nepilngadīgiem bērniem.

Tas, ka ģimenes galva bija vecākais ģimenes vīrietis (88,2% nedalīto un 97,6% mazo ģimeņu galva bija gados vecākais vīrietis) tāpat liecina par aplūkojamā perioda zemnieku ģimenes patriarhālo raksturu.

19.gs. otra puse bija kapitālistisko attiecību nostiprināšanās un tālākās attīstības periods. Dzimtbūšanas atcelšana 1861.gadā likvidēja ārpusekonomiskos šķēršļus, kas kavēja nedalīto ģimeņu sairšanu. Preču un naudas attiecību attīstība, zemnieku intensīva iesaistīšanās rūpnieciskajā ražošanā, pastiprinātie migrācijas procesi sekmēja Latgales zemnieku noslēgtā patriarhālā dzīvesveida sairšanu. Nedalīto ģimeņu pastāvēšanas pamatus grāva arī zemnieku sociālās diferenciācijas attīstība.

Minēto apstākļu iedarbības rezultātā 19.gs. otrajā pusē Latgales laukos par valdošo ģimenes formu kļuva mazā ģimene: pēc 1897.gada tautas skaitīšanas datiem tā sastādīja 88,2% no ģimeņu kopskaita, turpretī nedalīto ģimeņu īpatsvars samazinājās līdz 11,8%, t.i., gandrīz trīs rei-

zēs. Nedalītās ģimenes, tāpat kā agrāk, pastāvēja galvenokārt turīgo zemnieku vidū.

Nedalīto ģimeņu evolūcijā iezīmējās divas līnijas:

1) ģimenes locekļu skaita samazināšanās un 2) kopā dzīvojošo radnieku loka sašaurināšanās, Nedalīto ģimeņu struktūra kļuva vienkāršāka: gandrīz divarpus reizes palielinājās tādu ģimeņu īpatsvars, kuras sastāvēja no tēva un precētiem dēļiem, gandrīz trīs reizes samazinājās nedalīto "brāļu" ģimeņu īpatsvars. Līdz 1,8% samazinājās tēvbrāļa vai brāļu bērnu ģimeņu īpatsvars, izsūda svaigāku kā samērā tālu radnieku ģimenes, kas brīvprātīgi vienā ģimenē apvienojās nelabprāt.

Vērojama arī mazās ģimenes struktūras vienkāršošanās tendence, no tās ātrāk atdaloties radniekiem pa blakuslīniju, t.i., brāļiem, brāļu dēļiem u.c. Tas tomēr nenoveda pie mazās ģimenes apjoma samazināšanās: palielinājās katrā atsevišķā laulātā pāra bērnu skaits, jo, paaugstinoties vispārējam kultūras līmenim, samazinājās bērnu mirstība. Par valdošajām kļuva mazās ģimenes, kuru locekļu skaits svārstījās no 5 līdz 10 cilvēkiem.

Spriežot pēc 1897.gada tautas skaitīšanas datiem, zemnieku ģimenes galvas izvēles tradīcijās būtiskas izmaiņas nenotika: joprojām pārevarā palika ģimenes, kuru priekšgalā bija sētas vecākais vīrietis. Šāds ģimenes galva bija 86,2% nedalīto un 96,5% mazo ģimeņu, pie tam par ģimenes vadītāju tagad biežāk kļuva tās patiesais galva - tēvs. Zemnieku vidū ievērojami pieauga sieviešu autoritāte un patstāvība: tādu saimniecību skaits, kuras vadīja sieviete, palielinājās no 0,12% (6 ģimenes), pēc inventāru datiem, līdz 2,3% (340 ģimenes), pēc 1897.gada tautas skaitīšanas datiem. Dažkārt sieviete kļuva par saimniecei pat tad, ja ģimenē bija pieauguši precēti vīrieši.

Mazā ģimene kā progresīvākā ģimenes forma atbilda augstākam ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstības līmenim un nomainīja nedalīto ģimeni. Tai raksturīga

iekšējās iekārtas lielāka demokratizācija, saimnieka uzspiestās autoritārās varas atmiršana. Šaurais ģimenē ietilpstošo rednieku loks radija labāku psiholoģisko klimatu paaudžu savstarpējām attiecībām un sabiedriskajā ražošanā plašāk iesaistīto sieviešu autoritātes un patstāvības pieaugumam.

V.Kronis

LAUKU IEDZĪVOTĀJU DZĪVOKĻU IEKĀRTOJUMS MŪSDIENĀS

1976.gada ekspedīcijā turpinājās iepriekšējos gados iesāktā materiālu vākšana par lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumu mūsdienās. Darbs noritēja Kuldīgas rajona Vārmes ciema padomē, Tukuma rajona Slampes ciema padomē un Rīgas rajona Zvejniekiemā. Materiālu vākšana par lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumu tika veikta vienlaikus ar mūsdienu lauku celtniecības izpēti minētajās vietās.¹

Pētāmos dzīvokļus izvēlējāmies pēc mehāniskās izlases principa, proti, no ciema padomju saimniecību uzskaites kartītēm izvēloties katru desmito ģimeni. Šīs izlases rezultātā apsekojām dažādu profesiju un dažādu paaudžu cilvēku dzīvokļus gan viensētās, gan arī perspektīvajos lauku ciematos un pie ražošanas objektiem. Tādā kārtā vākums sniedz visumā pilnīgu pārskatu par lauku iedzīvotāju dzīvokļiem un to iekārtojumu: par dzīvokļu celšanas un iekārtošanas laiku, to izgatavotajiem (amatniekiem, rūpniecības uzņēmumiem u.tml.), par mēbeļu iegādi, to atbilstību iedzīvotāju mūsdienu prasībām, par dažādos laikos izgatavotu un dažādu modeļu mēbeļu izplatību lauku iedzīvotāju dzīvokļos, par tautas u. lietisķās mākslas darinājumu izmantošanu u.c. jautājumiem.

¹ Skat. S.Ciemaņa rakstus šajā krājumā.

Iegūtie materiāli pēc iegūšanas vietas grupējami divās lielās grupās: pirmajā grupā būs ietverti materiāli, kuri iegūti ārpus perspektīvajiem lauku ciematiem - viensētās, kur vēl joprojām dzīvo ievērojams skaits lauku iedzīvotāju, otrajā - materiāli, kas iegūti ciematos vai pie ražošanas objektiem uzceltajās jaunajās dzīvojamās mājās.

Katrā šajā grupā izdalāmi vairāki dzīvokļu iekārtojuma varianti. Tā, piemēram, viensētās izdalāmas šādas dzīvokļa iekārtojuma grupas:

Pirmkārt, viensētas, kurās saglabāties 20.gs. pirmajai pusei raksturīgais dzīvokļa iekārtojums. Šādos dzīvokļos sastopamas galvenokārt lauku amatnieku izgatavotās mēbeles (dažreiz tās pirktas arī tuvākajā pilsētā laikā no 20.gs. 20. līdz 40.gadiem). Istabu dekoratīvai noformēšanai izmantotas pašauktas segas, grīdsegas vai grīdceļiņi, paklāji. Mūsdienās darinātu priekšmetu šādos dzīvokļos būs maz. Šādās mājās dzīvo galvenokārt vecākās paaudzes cilvēki, kuri savu mājokli iekārtojuši jau pirms daudziem gadiem. Kā neatņemama šāda mājokļa sastāvdaļa ir t.s. "pūra skapis". Dažkārt sastopami arī 20.gs. pirmajā pusē vietējo galdnieku izgatavotie istablietu komplekti, - galds ar krēsliem, bufete. Visai raksturīgi, ka šādās mājās viena vai pat vairākas telpas vairs netiek izmantotas, jo samazinājies ģimenes locekļu skaits. Otrkārt, daļā no viensētnieku mājām līdzās vecajām 19.gs. un 20.gs. pirmo daļu desmitu mēbelēm sastopamas arī 50.-70.gadu mēbeles, it īpaši tas sakāms par galdiem, skapjiem, bufetēm, krēsliem, tahtām. Blakus pašdarinātām segām, galdautiem u.tml. šajos dzīvokļos zināma vieta ierādīta veikalā pirktajiem vai dāvinātajiem iedzīves priekšmetiem un dažādiem suvenīriem. Šajās viensētās parasti dzīvo vairāku pasudžu ļaudis, kuri istabas iekārto atbilstoši savai gumei un iespējām. Vecāko cilvēku istabas pamatos iekārtojas jau pirms daudziem gadiem, bet vidējā un jaunākā paaudze cenšas iekārtot savas telpas mūsdienīgāk.

Treškārt, daļa 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā celto dzīvojamo māju pārbūvētas un labiekārtotas. Līdz ar to mainījies šo ēku plānojums un iekšējais iekārtojums. Lai gan arī tanis sastopamas pirms Lielā Tēvijas kara izgatavotās mēbeles (parasti veco ļaužu istabās), taču daudz lielāks īpatsvars ir 20.gs. 50. un 60.gados un vēlāk iegādātajām mēbelēm. Kā dekoratīvie elementi izmantotas dāvinātas vai pirktas, pēc tautas mākslas paraugiem gatavotās segas, paklāji u.c. Sastopamas arī mūsu republikā ražotās mēbeļu garnitūras. Jaunākās mēbeles lauku ļaudis iegādājušies rajona centra veikalos, lauku ciematu veikalos vai arī pasūtījuši sadzīves pakalpojumu kombināta pieņemšanas punktos.

Viensētās dzīvojamo māju labiekārtojuma līmenis ievērojami zemāks nekā perspektīvajos ciematos: tikai nedaudzās mājās iekārtota centrālapkure, ūdensvads, kanalizācija. Turpretī gāzes plītis iekārtotas lielākajā daļā mūsu apseko dzīvokļu.

Perspektīvajos ciematos dzīvokļu iekārtojums mūsdienīgāks. Lai gan arī šeit dzīvo dažādu paaudžu cilvēki, taču, pārnākot no viensētām uz ciematiem, viņi centušies iegādāties arī jaunas mēbeles. Saglabājas arī atsevišķas 20.gs. pirmajā pusē izgatavotās istablietas. Interesanti ir dažāda vecuma ļaužu uzskati par to, kas ir jaunās un vecās mēbeles: vecākās paaudzes ļaudis 50. un 60.gados pirktās mēbeles uzskata par jaunām, bet vidējās un jaunākās paaudzes cilvēki pat 60.gadu otrajā pusē iegādātās - par vecām. Viengimenes un daudzdzīvokļu mājās dzīvojošo dzīvokļu iekārtojumā nav vērojamas sevišķi lielas atšķirības. Dominē pēdējos 10 gados iegādātās mēbeles, pie kam vērojama cenšanās ievērot krusu saskaņu. Taču arī jaunceltajās mājās gados vecākiem ļaudīm saglabājusies kāda veca mēbele vai iedzīves priekšmets, piemēram, veclaicīgs pulksteņa, skapis, kumode u.tml., kas nebūt nav nepieciešams jaunajā mājā vai dzīvoklī, bet tiek glabāts kā atmiņa no

svarīgiem dzīves brīžiem, kāzām, kā piemiņa no tēva, mātes u. tml. Ciematos dzīvojošie savu mājokli biežāk nekā viensētnieki iekārtojuši ar mēbeļu garnitūrām, it īpaši mūsu republikā ražotajām guļamistabas iekārtām. Plaši sastopami veikalā pirkti gultu pārklāji, galdauti, sadzīves pakalpojumu kombinātos izgatavotas segas, paklāji u. c. Gan ciematos, gan viensētās lauku ļaužu dzīvokļos daudz dažādu puķu, arī gleznes, to reprodukcijas, dekoratīvie šķīvji u. tml. Taču vienlaikus samērā daudzos dzīvokļos atrodam dažādu krāsu un izmēru māla ežus, pūkainus kaķus, suņus, lačus, banāliem motīviem rotātas sienas segas u. c., kas liecina par gaumes trūkumu dzīvokļu iekārtošanā un rāda, ka lauku iedzīvotāju estētiskajā audzināšanā vēl veicams liels darbs. Te plašs darba lauks paveras ciemu, kolhozu un padomju saimniecību kultūras namu tematisko vakaru rīkotājiem.

Pēc ekspedīcijas vērojumiem mūsdienās izmainījušās daļu tautas mākslas darinājumu funkcijas. Tā, piemēram, pēc tautas mākslas motīviem gatavotās pirktās segas galvenokārt izmanto kā gultu, divānu un atpūtas krēslu dekoratīvus pārsegumus.

Ekspedīcijas materiāli rāda, ka mēbeles iegādājas gan sava, gan arī kaimiņu rajona pilsētu veikalos, kā arī ciemā veikalā. Taču daudz izdevīgāks mēbeļu iegādāšanās veids ir to pasūtīšana rajona sadzīves pakalpojumu kombināta pieņemšanas punktā, kas atrodas ciemā. Diemžēl lauku iedzīvotājus, it īpaši jauno paaudzi, neapmierina kombināta pašreizējais mēbeļu sortiments, tāpēc tas jāpapildina.

Ekspedīcijas materiāli rāda, ka lauku iedzīvotāju dzīves apstākļi un sadzīves kultūra labvēlīgi izmainās, pārējot no viensētām uz ciematiem. Labiekārtotajos ciematu dzīvokļos ātrāk, nekā tas vērojams viensētās, izzūd atšķirības starp laucinieku un pilsētnieku dzīvokļu iekārtojumu.

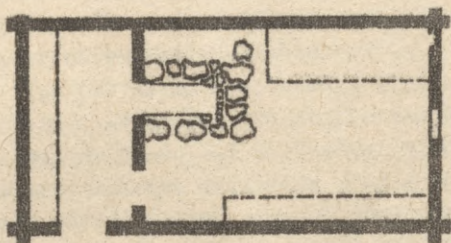
M. Kuplais

ARHEOLOĢISKO METOŽU IZMANTOŠANA 19.GS. TAUTAS
CELTNIECĪBAS IZPĒTĒ

Vecpiebalgas Vēveru saimniecības kompleksajā izpētē konstatēts, ka vairāki vecākās paaudzes teicēji par vienu, apmēram pirms 45 gadiem nodeguša objekta plānojumu sniedz visai pretrunīgas ziņas. Pat par objekta Isto funkciju nebija vienprātības. Daži teicēji to atcerējās kā pirti, citi - kā kalvi, vēl citi - kā abu apvienojumu. Līdzīgi gadījumi ekspedīcijās nav retums, un parasti ir grūti, pat neiespējami, izšķirt, kurš stāstījums vairāk atbilst patiesībai. Tā kā arhīva studijas šādā gadījumā, pēc mūsu ieskatiem, nevar dot apmierinošus rezultātus, grupa Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja darbinieku arheologa A. Vaska vadībā Vecpiebalgas Vēveros no 1976. gada 8. līdz 13. jūnijam veica izrakumus 60 m² lielā laukumā.

Pētāmo laukumu - celtnes kādreizējo atrašanās vietu - varēja noteikt pēc sataustāmajiem, ar zāli apaugušajiem pamata akmeņiem, kuru izvietojums plānā veidoja regulāru četrstūri. Tā garākās malas paralēlas līdzās esošajam, tagad nelietotajam "ruļļa" ceļam ar grāvjiem un orientētas ziemeļu-dienvidu virzienā. Attālums līdz dzīvojamai mājai - 150 m.

Jau noņemot velēnu, tajā tika konstatēti vairāki dūres lieluma apkvēpuši laukakmeņi un tievas, četršķautņu dzelzs naglas. Turpmākajā darba gaitā ziemeļu (gala) sienas vidusdaļā abās pusēs pamatu akmeņiem atklājās sabīrušās plakana stikla lauskas, bet austrumu (sānu) sienas dienvidu daļā vairāki dzelzs priekšmeti - kalts durvju rokturis, dzintele (cemme) un durvju kāsis. Vietām atklājās sādēgušu koka konstrukciju paliekas - domājams, griestu un jumta daļas. Laukuma vidū tika atrasti vairāki no dzelzs stieples izliekti S veida āķi gaļas un desu žāvēšanai. Pa visu laukumu, bet galvenokārt gar rietumu

18. attēls.

(sēnu) sienu izklidēti apkvēpuši dūres lieluma akmeņi. Iespējamās priekštelpas vietā pārsegtojos dēļu klājums austrumu-rietumu virzienā, izņemot 30 cm platu joslu, kur uzreiz atklājās pamatzeme - māls. Lielākajā telpā dēļu klājums bijis ziemeļu-dienvidu virzienā. Pie austrumu sienas iezīmējās divas mietu vietas, kas varētu apzīmēt nekustīgi nostiprinātu solu, bet ap 80 cm no rietumu sienas (resp. aizkrāsnē) ierakta un ar akmeņiem nostiprināta staba atliekas, kas varētu būt lāvas balsts. Krāsns pamat-akmeņi nepieslēdzas nevienai ārsienai, tuvāk rietumu sienu ap 50 cm no tiem. Krāsns stūros liela izmēra (vidēji 50 x 50 x 40 cm) laukakmeņi. Noņemot 10 līdz 15 cm biezu pelnu slāni, konstatējām, ka krāsns kurtuves garums 140 cm, vaļšējais gals 60 cm un slēgtais -- 53 cm plats. Kurtuves grīda, sēnu malas un gals izlikti ar plakaniem dolomīta gabaliem un pusķieģeļiem, spraugas aizziestas ar māliem.

Salīdzinot savstarpēji saskatītos atāstītajū izteikumu ar izrakumos iegūtajiem faktiem, Kalnevēveru pirts

(pierādījumus par kalves pastāvīšanu neizdevās iegūt) bijusi taisnstūra veida 4 x 8 m liela koka celtnes uz krautu, nepļestu laukakmeņu pamatiem. Ārpusis bijušas sānu (austrumu) sienā, netālu no dienvidu gala. Otrā (ziemeļu) gala sienā lodziņš ar stikla rūti. Juants šetrslīpju un nodegšanas brīdī bijis segtas skaidām: šķērssiēnā šķas cirtni daļījusi divās (2 x 4 m un 4 x 6 m) daļās, veidojot gērbtuvī un mazgāšanās telpu, kurā bija dēļu grīda, kas likta šķas garenvirzienā un naglota pie sijām. Pa kreisi no durvīm gandrīz 4 m² aizņēmusi no laukakmeņiem krauta un ar dolomita gabaliem, t.s. baltajiem spraišļakmeņiem izoderēta krāsns. Starp krānsi un gala sienu - lāva, pie brīvās sānu sienas - solis, pie griestu sijām kāši vai koka ārdiņi galas žāvējamo āļu aizkabināšanai (18.att.).

Šāda plānojuma pirts, kam krāsns kurtuve priekšelpā (gērbtuvē), bieži sastopamas Igaunijā un Ziemeļvidzemē, kur dažos apvidos tās ir dominējošais tips. Kaut arī igauņu etnogrāfe T.Habihte (Eesti saun, 1972) šādu pirts plānojumu rāda tikai kā variantu, mums tomēr šķiet, ka šāds plānojums pāriet pirts apkures attīstības otro fāzi, kas analoģiska Rietumlatvijas tipa dūmistabai, kur ietabas krāsnī kurina no nama. Tātad, kaut arī 20.gs. sākumā Vidzemes vidienes zemnieksētu pirtīm kopumā raksturīgs plānojuma arhaīskums un neliels celtniecības apjoms, aprakstītā Vecpiebalgas Kalnavčveru pirts ir šīs šķas augstākās attīstības pakāpes tālākais pašlaik zināmais objekts Vidzemes dienvidaustrumos.

M.Kuplais

OGRESGALA ROTASLIETU DEPOZĪTS

1976.gadā Latvijas Etnogrāfiskajam brīvdabas muzejam tika piedāvāta atraeta sudraba ripassakta un dažas monētas. Apklaūšinot atrašanas aculieciniekus, uzzinājām

sekojošo, 1938.gadā bij. Rīgas apriņķa Ogresgala pagasta "Silkalnu" māju kartupeļu laukā atrastas divas mazas monētas, bet gadu vēlāk pie tāda kā celma atliekām izartas saktas, gredzeni un monētas, kas bijušas ietītas auduma gabalā un bērza tāsīs. Drānas gabals izjucis, bet tāsīs "bijušas kā jaunas". Atradumā bijušas pavisam sešas saktas, seši gredzeni un apmēram 50 monētas.

Muzejs ieguva 47 depozīta monētas. Pēc attīrīšanas no patinas tās noteiktas. Depozītā bija: viens 1621.gadā Rīgā kalts Sigismunda III šiliņš; seši 1623.gadā un četri 1624.gadā Rīgā kalti Gustava II Ādolfa trišpelheri; divi 1625.gadā, sešpadsmit 1626.gadā un piecpadsmit (bez gada apzīmējuma) Rīgā kalti Gustava II Ādolfa šiliņi; viens Kristīnes (1632-1654) Rīgā kalts šiliņš; viens 1622.gadā un viens 1623.gadā kalts Georga Vilhelma Brandenburgas trišpelhers.

Tāpat depozīts noguldīts 17.gs. 30.gados vai arī vēlāk.

Atrastās saktas ir ripassaktas, divas no tām gludās, četras - burbuļsaktas. Abas gludās saktas ir no plāna sudraba skārda. Lielākās diametrs 7,2 cm, pret centru tai neliels pacēlums. Sakta rotāta ar gravētu lapu ornamentu, iekš un ārmalā tai grupās kārtotas gravētas svitriņas. Svitriņas ierobežo dubultlīnijas, kas attiecībā pret centru novietotas iesīpi, radot zināmu griezes kustības efektu. Saktas malām apakšpusē pielodētas gludas stieples. Zosla taisna, plakana, gluda. Otrās gludās saktas diametrs 6,9cm.

sakta plakana, iespējams, deformēta. Vidusdaļē pa apli gravēts lapu ornaments, ārmalā trīsstūros sakārtotas, ar dubultlīnijām noslēgtas svitriņu grupas, iekšmalā svitriņu grupas noslēgtas ar slīpām līnijām. Zosla taisna, plakana, virspusē gravētas šķērssvitriņas grupās pa trim. Sakta bojāta, trūkst segmenta (ap 1/3 no saktas laukuma).

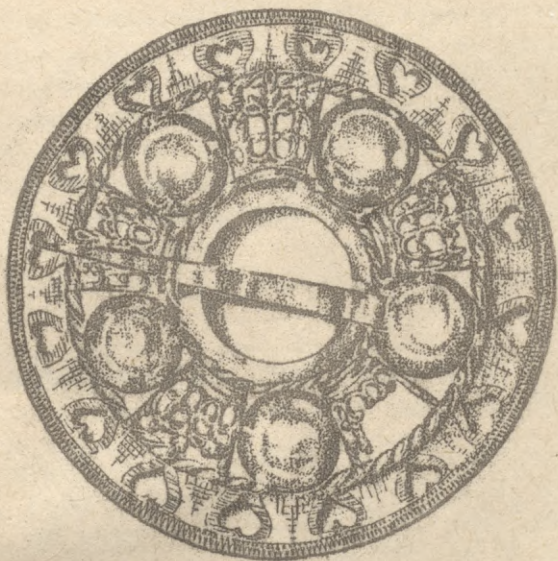
Sprīžot pēc nodiluma pakāpes un izveidojuma, šķiet, ka vecākā ir burbuļsakta, kuras diametrs 9,1 cm. Nedaudz izliektās (ap 7 mm) masīvās sudraba ripas virsmu divas tordētas stieples (diametrs 2 mm) sadala trīs dažāda platuma da-

ļās. Ārmala rotāta ar trīsstūros grupētām svītrām. Vidusdaļā plāksnei pielodētas 10 puslodes. Pieci gludie burbuļi kārtoti pamīšus ar 5 punktstajiem. Saktas šaurā iekāma-ļiņa nerotāta. Zosla liekta, gluda, nerotāta. Apakšpusē saktai gar ārmalu pielodēta 1 mm stieple. Pret zoslu, pašā ārmalā, neregulārā (robotā) vairodziņā meistara zīmogs - burta S un I savienojums, pie kam burts I šķērso burta S augšējo likumu. Spiedogu identificēt nav izdevies.

Trīs pārējās saktas pārstāv to burbuļsaktu veidu, kur gludās puslodes kārtotas pamīšus ar kroņiem. Mazākajai saktai (diametrs 7,2 cm) rotājums novietots uz nedaudz izliektas plakanas ripas. Ārmala rotāta ar trīsstūros grupētām svītriņām. Saktai ar ripas diametru 10,5 cm (19. att.) izcirsti četri gareni logi, tādējādi tā sastāv it kā no divām ar četriem spraišļiem savienotām plāksnēm. Ārējā - 1,4 cm platā mala rotāta ar gravētu svītriņu rakstu un sirdīm caurlauzuma tehnikā. Zosla liekta, gluda, plakana. Apakšpusē gar ārmalu pielodēta stieplīte un tuvu tai robotā vairodziņā iespiests burtu S un J savienojums, pie kam burtu S burts J šķēļ vertikāli. Tā ir Rīgas zeltkaļu cunftes meistara Johana Šlehtera zīme. J.Šlehters darbojies Rīgā no 1616. līdz 1649.gadam. Bez tam uz saktas centra plāksnes vāji saredzami ieskrāpējumi 34 A 1618. Lielākā sakta, kuras diametrs 12,1 cm, no iepriekšējās atšķiras tikai ar niecīgo pacslumu virzienā uz centru un kroņu virsotņu smailāku veidojumu. Spiedoga nav.

Minētajām burbuļsaktām, salīdzinot ar vēlākajām saktām, kas darinātas Zemgalē 17.gs. otrajā pusē un 18.gs. sākumā, virsmas dalījums trīs daļās tikai sāk veidoties un iekšējā mala ir šaura un nerotāta.

No sešiem atrastajiem gredzeniem muzejā nonālušī tikai divi. Viens ir t.s. derību gredzens ar rindā novietotām trim akmeņu vietām vidusdaļā un sadotu roku atveidojumu pret vidējo akmeni vietu. Otra gredzena virspuse rotāta

19. attels.

ar caurlauzumiem un arī ar trim rindā novietotiem akmeņiem (stiklīpiem), pie kam mazākie - malšjie - veido divu vāravu figūriņu galvas.

Minētā tipa burbuļsaktas atrastas Vidzemē (Ligatnē, Kārļos, Sidgundā, šai rakstā minētās - Ogres galā) un šais vietās, kā redzams pēc meistara zīmes, nonākušas no Rīgas. Tādējādi tās uzskatāmas par Vidzemei raksturīgu motaslietu, lai gan 19.gs. konstatētas arī pie Latgales tērpa kompleksa, (Slava, 1966).

S.Lūsis

DAŽAS ZIŅAS PAR 19.GS. OTRĀS PUSES PAGASTSKOLĀM
VIDZEMĒ

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja attīstības perspektīvais plāns paredz eksponēt muzejā vairākas 19.gs. otrās puses lauku sabiedriskās koka celtnes, tai skaitā arī skolas un pagastvaldes ēkas.

1976.gada vasarā tika uzsākta Vidzemes pagastskolu koka ēku sistemātiska apzināšana. Šis darbs tika veikts, balstoties uz Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva 28. un 6637. fondā, kā arī Etnogrāfiskajā muzejā esošajiem materiāliem. Apzināta tika 21 bijušā Valkas apriņķa pagastskola. Laika gaitā lielākā daļa no skolu koka ēkām ir pārbūvētas vai arī gājušas bojā (kapitāli pārbūvētas - ap 60% skolu ēku, gājušas bojā - ap 30%, saglabājušās - ap 10% jeb divas ēkas).

19. un 20. gs. mijā, kad izglītības jautājumam laukos tika pievērsta lielāka uzmanība, skolu ēkas sāka celt galvenokārt no akmeņu vai ķieģeļu mūra. Vecās koka celtnes vairs nespmierināja skolu vajadzības, to telpas neatbilda pieaugošajam skolnieku skaitam.

dijušās skolu ēkas tika pārbūvētas, iekārtojot tur skolnieku naktnemītnes vai skolas darbinieku dzīvokļus. Tādā

veidā šīs celtnes bija zaudējušas savas iepriekšējās funkcijas, pirmatnējo plānojumu un izskatu. Bijušās skolu ēkas tika apšūtas ar dēļiem, apmūrētas ar ķieģeļiem, radikāli tika mainīts šo celtnu iekšējais plānojums: tika izņemtas un citās vietās ieliktas sienas, uzmūrētas jaunas krāsnis un līdz ar to arī dūmeņi. Šādas pārbūves radīja grūtības skolu ēku apzināšanā, jo bijušo skolu vietā vairs nevarēja iegūt nekādas ziņas ne par šo ēku sākotnējo plānojumu, ne arī izskatu.

Dāļa skolu celtnu aizgāja bojā karadarbības un ugunsgrēku rezultātā, bet citas līdz ar jaunu skolu ēku celšanu vai skolu pārvietošanu uz bijušajām muižu pilīm kopš 20. gs. 20.-30.gadiem pakāpeniski tika pamestas un sagruva.

Saglabājušās divas skolu ēkas, kuru ārējais izskats un iekšējais plānojums konstatējams samērā precīzi. Viena no tām - bijušā Ērgemes pagasta Turnas muižas Vismeistaru skola, kuras plānojums bija diezgan arhaisks un atgādināja trīsdalīgas zemnieka dzīvojamās mājas plānojumu.

Ieeja pirms pārbūves bijusi ēkas garākās sienas vidusdaļā. No priekšnama pa kreisi atradās virtuve un skolotāja dzīvoklis, bet pa labi - klases telpa. Pēdējā vidū pārdalīta ar šķērssienu, kas nesniedzas līdz griestiem. Virs starpsienas apgaismes ķermenis - petrolejas lampa. Skolnieki nakšpojuši uz salmu maisiem turpat klases telpā, kurus ik ritus novāca. Kad gadsimtu mijā ēkas galā piebūvēta jauna klases telpa, iepriekšējās izmantotas tikai par skolēnu guļamistabām.

Tā kā šo pagastskolas ēku paredzēts novietot muzeja ekspozīcijā, jānoskaidro, kurā vietā muzejā tā vislabāk atspoguļos vēsturisko saikni ar citām lauku sabiedriskajām celtnēm, kas jau atrodas muzejā. Svarīgi noskaidrot, vai 19.gs. otrajā pusē pagastskolas ēka kādā mērķtiecīgi izvēlētā vietā, vai arī to celšanas vietu iepriekš īpaši neizvēlējās. Novietojot pagastskolu muzeja ekspozīcijā, jāzina, cik tālu tā savā laikā atradusies no pagastvaldes, muižas,

baznīcas, vai tā bijusi kompleksā ar pārējām pagasta sabiedriskajām celtnēm vai celta atsevišķi.

Apzināšanas rezultātā savāko faktu analīze ļauj secināt, ka lielākā daļa bijušā Valkas apriņķa pagastskolu atradās vairāk nekā 3 km no pagastvaldēm un muižām. Nevar arī teikt, ka skolas atradušās baznīcas tuvumā.

Pagaidām ir apzināta tikai neliela daļa 19.gs. otrās puses Vidzemes lauku pagastskolu. Pilnīgākas ziņas par to celtniecību būs iespējams analizēt pēc visas Vidzemes pagastskolu vienlaidus apzināšanas. Tāpēc iesāktais darbs turpināsies.

I. Ozola

AVOTI PAR DZĪVOJAMĀ FONDA VEIDOŠANOS LĪGATNES PĪLSĒTCIEMATĀ

Getavojot pētījumu "Latvijas PSR pilsētciematu iedzīvotāji un viņu kultūra (1949.-1970.g.)", 1976.gada ekspedīcijā galvenā uzmanība, vācot materiālus, bija pievērsta Līgatnes pilsētciemata izaugsmei un apbūvei. Lielākā daļa materiālu - statistikas dati, dzīvojamo ēku skēnākie un pašreizējie plāni, fotogrāfijas - iegūti LOVORA Cēsu filiālē, Valmieras tehniskās inventarizācijas biroja Cēsu grupā, Līgatnes papīrfabrikas arhīvā un fabrikas kapitālās celtniecības daļā. Šie materiāli kopumā sniedz ziņas par Līgatnes pilsētciemata izaugsmi laika posmā no 19.gs. otrās puses līdz mūsu dienām.

Avotu analīze rāda, ka Līgatnes pilsētciemats pieder pie tām pilsētu tipa apdzīvotajām vietām, kuru veidošanos noteica intensīva rūpniecības nozares - šajā gadījumā papīra ražošanas - attīstība 19.gs. otrajā pusē. Līgatnes izaugsmi vislabāk raksturo šādi dati. Ja 1878.gadā šeit dzīvoja ap 600 strādnieku līdz ar ģimenes locekļiem, kuru lielākā daļa arī bija nodarbināta fabrikā, tad 1896.gadā,

t.i., tikai astoņpadsmit gadus vēlāk, Līgatnes papīrfabrikā strādājošo skaits (643) jau pārsniedza iepriekš minēto visu iedzīvotāju skaitu. Tā kā uzņēmums atradās lauku apvidū, bet strādājošo skaits pieauga ļoti strauji, tika uzsākta strādnieku dzīvojamo māju celtniecība. Visint: ievākā apbūve notika 19.gs. 80. un 90.gados, kad ievērojami pieauga Līgatnes papīrfabrikas ražošanas apjoms un strādājošo skaits. Tā paralēli Līgatnes papīrfabrikas izaugsmes procesam var izsekot ciemata veidošanās procesu, jo abu attīstības galvenās līnijas ir savstarpēji cieši saistītas.

Pēc 1915.gada, kad tika uzcelta pēdējā strādnieku dzīvojamā māja, celtniecības darbi ar Līgatnes papīrfabrikas līdzdalību pilnīgi izbeidzās. Ciemata augšanas process praktiski apstājās, jo sīki papildinājumi ienāca vienīgi individuālās apbūves rezultātā.

Kvalitatīvi jauns Līgatnes attīstības posms sākās pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras Latvijā 1940.gadā. Sevišķi nozīmīgas pārmaiņas sākās pēc 1949.gada, kad Līgatnei piešķīra pilsētciemata tiesības. Reorganizācijas process skāra visu turpmāko ciemata veidošanās gaitu. To raksturo jauniegūtie arhīvu materiāli par māju pārvaldes nodibināšanu 1950.gadā, par tās rīcībā esošo dzīvojamo māju skaitu, apdzīvojamo platību, iedzīvotāju skaitu utt. Pirmās grūtības jaunorganizētai namu pārvaldei radās sakarā ar to, ka bija nepieciešams vairākus gadu desmitus izmantotā dzīvojamā fonda remonts. 50.gadu sākumā arī Līgatnes papīrfabrikai bija savs dzīvojamais fonds - 51 dzīvojamā māja. Namu pārvaldes dzīvojamā fondā sākotnēji bija tikai 18 mājas. 50.gados Līgatnes papīrfabrika uzsāka jaunu strādnieku dzīvojamo māju celtniecību, laikā no 1950. līdz 1956.gadam uzcēlot sešas dzīvojamās mājas. Tas viss uzskatāmi liecina par Līgatnes papīrfabrikas lomu pilsētciemata izaugsmē.

Cita avotu grupa parāda dzīvojamā fonda sastāvu 1959.

gadā, kad Līgatnes papīrfabrika visu savu samērā plašo dzīvojamo fondu nodeva Līgatnes pilsētciemata Izpildkomitejas rīcībā. Šī avotu grupa sniedz sīku fabrikas dzīvojamā fonda raksturojumu pēc apdzīvojamās un lietderīgās platības, pēc irnieku, nomnieku un iedzīvotāju skaita utt. salīdzinājumā ar ciemata dzīvojamo fondu. Iegūto datu analīze ļauj spriest par dzīvojamo māju celtniecības intensitāti dažādos laika posmos, kas neseraujami saistīti ar papīrfabrikas darbību attiecīgajā periodā. Šis ziņās dod pārskatu par dzīvojamo māju tipiem, to celtniecības materiālu, jumta segumu, labiekārtojumu u.tml.

Līgatnes papīrfabrikas dzīvojamā fonda sastāvā 1959.gadā bija galvenokārt 19.gs. otrajā pusē celtas mājas, kuras sastādīja 2/3 no visa fabrikas dzīvojamo māju skaita un veidoja pilsētciemata apbūves kodolu. Pagājušā gadsimta pēdējā gadu desmitā ik gadus uzcelta vismaz viena dzīvojamā ēka. Māju celtniecība, kaut arī mazākos apmēros, turpinājās līdz 1915.gadam. Pārsvārā tās ir vienstāvu dzīvojamās mājas ar jumta izbūvi vai bez tās. Gandrīz visu māju celtniecībā par sienu materiālu izmantots koks. Tas bija vispieejamākais celtniecības materiāls, jo Līgatnes papīrfabrikai piederēja savs mežu fonds. Fabrikas rīcībā meži bija līdz 1958.gadam, kad ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu tos ieskaitīja valsts mežu fondā. Pavisam nedaudz ir mūra māju, galvenokārt tās ir 50.gados celtas ēkas.

Atsevišķā materiālu grupā iekļaujas statistikas materiāli. Tie dod ēku fonda tehniskās inventarizācijas datu kopējumu pa atsevišķiem gadiem un parāda stāvokli 1966., 1970. un 1975. gada sākumā. Šie dati sniedz visa Līgatnes pilsētciemata dzīvojamā fonda raksturojumu pa sektoriem (valsts un vietējo padomju, daudzdzīvokļu un individuālās mājas), līdz ar to datus par mūra, koka, jaukta materiāla un pārējo ēku skaitu katrā sektorā, kā arī ēku stāvu un dzi-

vokļu skaitu. Dzīvokļu statistika sniedz ziņas par lietderīgo un dzīvojamo platību un istabu skaitu iepriekš minēto tipu mājās pa sektoriem un kopumā. Tādējādi iespējams analizēt visu pilsētciemata apbūvi un izsekot tā izmaiņām pēdējo desmit gadu laikā. Statistikā rodamas ziņas arī par dzīvojamo ēku sadalījumu un dzīvojamo platību pēc labierīcībām (gāze, ūdensvads, kanalizācija, vanna, centrālā apkure). 1966.gada datu kopsavilkums dod pārskatu arī par māju junta segumu.

Daļa iegūto materiālu dod ieskatu par dzīvojamo māju celtniecību vienā no Līgatnes pilsētciemata apbūves zonām 60.gadu beigās un 70.gados. Tās ir 18 un 22 dzīvokļu mājas. Līdz tam bija uzceltas seš- un astoņdzīvokļu mājas. Atsevišķi izdalīta individuālās apbūves zona.

Sabiedrisko ēku fondu raksturo materiāli par kluba atjaunošanu un vidusskolas, kopmītnes, sadzīves pakalpojumu kombināta, autoostas, gāzu balonu noliktavas, veikāla celtniecības darbiem. Līgatnes pilsētciemata veidošanos papildina agrāk celtās administratīvi sabiedriskās ēkas (bērnu iestādes, slimnīca, aptieka, tirdzniecības uzņēmumi utt.).

Bez minētajiem avotiem vēl jāmin materiāli par māju iekšējo plānojumu. Sevišķi vērtīgi ir agrāk celto dzīvojamo māju vecie un pašreizējie plāni. Tie dod ieskatu par ēku plānojumu agrāk (pēc sākotnējā projekta) un tagad (pēc pārbūves, ja tāda izdarīta), ļaujot izsekot tām pārmaiņām, kas notikušas laika gaitā.

Pilsētciemata labiekārtošanas darbiem palīdz izsekot Līgatnes pilsētciemata Izpildkomitejas dokumenti (piemēram, 1950.gada lēmums par ielu izveidošanu, 1952.gadā izstrādātais projekts par pilsētciemata labiekārtošanu turpmākajos piecos gados utt.).

Jauniegūtie materiāli ļaus izdarīt plašākus secinājumus par Līgatnes pilsētciemata veidošanās procesu no tā sākumiem līdz pat mūsu dienām.

J. Siku

TĀLĀKIE PĒTĪJUMI PAR KURZEMES PIEKRASTES
IEDZĪVOTĀJU IESAISTĪŠANOS JŪRAS KUĢNIECĪBĀ

Pētot jautājumu par Latvijas piekrastes iedzīvotāju aktīvu iesaistīšanos jūras kuģniecībā 19. gs. vidū, Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas PSR kuģniecības vēstures pirmspadomju perioda nodaļas darbinieki kopš 1972. gada vākuši ziņas un lietisko materiālu Kurzemes jūrmalā. Darba galvenais uzdevums ir noskaidrot, cik plašas novada vietējo iedzīvotāju aprindas iesaistījušās kuģniecībā un kā šis process ietekmējis jūras kuģniecības attīstību Latvijā.

1976. gadā darbs tika veikts Tukuma rajona piekrastes apdzīvotās vietās Bigauņciemā, Lapmežciemā, Ragociemā, Klapkalnciemā (Lapmežciema c.p.), Apšuciemā, Plieņociemā, Ķesterociemā (Engures c.p.). Galvenie ziņu sniedzēji un lietisko materiālu glabātāji tāpat kā iepriekšējos gados bija apvidus ilggadīgie iedzīvotāji, bijušie jūrnieki, jūrskolnieki, kugu būvdarbu līdzdalībnieki un viņu radnieki, kuri dzīvo šajā apvidū.

Apsēkotajā rajonā aptaujātas 33 personas, iegūtas ziņas par 12 jūrniekiem un kugu ipašniekiem, kas dzīvojuši šajā rajonā, papildinātas esošās ziņas par Engures jūrskolas vēsturi, savākti 24 muzejiski materiāli. Ziņas par kugu būvmeistariem un būvdarbu līdzdalībniekiem netika iegūtas. Salīdzinot ar iepriekšējo gadu guvumu, tas ir maz un izskaidrojams ar to, ka darbs 1976. gadā šajā rajonā ilga tikai vienu nedēļu un bez tam šā rajona iedzīvotāji bijuši mazāk saistīti ar kuģniecību.

Ilggadīgo iedzīvotāju aptauja ļāva konstatēt, ka apsekotajā rajonā burinieku būvi nelabvēlīgi ietekmēja ģeogrāfiskie apstākļi. Platā piekrastes sēkluma josla, kura paplašinās Rīgas virzienā un Rīgas jūras līča rietumu piekrastē noslēdzas ar lielisko Rīgas jūrmalas lieldagu,

radija nepārvaramus šķēršļus uzbūvētā burinieka korpuse nolaišanai ūdenī. Rajonā nav arī lielāku upju grīvu, kuras varētu izmantot šim nolūkam. Rīgai vistuvākā vieta, kur būvēts tālbraucienu burinieks, atrodas starp Plieņciemumu un Apšuciemu. Apšuciemā būvēti atsevišķi kabotāžas buru kugi (t.s. malkas janči), bet par pārējiem ciemiem, sākot ar Klapkalnciemu Rīgas virzienā, šādas ziņas iegūtas netika. Aptaujā iegūtās ziņas apstiprina arī literatūra - neatrodam nevienu tālbraucienu kugi, par kura būves vietu tiktu norādīts Apšuciems vai kāds cits ciems Rīgas virzienā.

Samērā vāji attīstītā kugu būve neizvirzīja prasību pēc vietējiem kugut būves meistariem vai specializētiem kugu amatniekiem. Darbus veica citās vietās nolīgti meistari un amatnieki, piemēram, būvmeistars M. Morgenšterns no Ugunciemu. Plieņciemā bijusi kugu kalēja kalve (tās atrašanās vieta konstatēta), bet tajā strādājuši iebraucēji, kurus nolīguši atsevišķi katra kuga būvei.

Visumā iegūts ļoti maz ziņu par kugu būvi un apsekota rajona iedzīvotāju iesaistīšanos jūras kugniecībā 19. gs. otrajā pusē - 20. gs. sākumā. Pirms pirmā pasaules kara tālbraucēju burinieku Ipašnieki (A. Lonfelds, M. Zandbergs, F. Grauds) dzīvojuši Kesterciemā, bet kabotāžas burinieku Ipašnieki - Plieņciemā un Apšuciemā. Pārējos ciemos ziņas par kugu Ipašniekiem netika iegūtas. Analogiska situācija izveidojās arī attiecībā uz jūrskolu apmeklēšanu un braukšanu uz kugiem.

Ievērojami plašākas ziņas iegūtas par nacionālistiskās buržuāzijas kundzības periodu, kad bijušie burinieku Ipašnieki un viņu pēcācēji kļuva par ievērojamām rādējiem - tvaikoju Ipašniekiem. Tie pārcēlās uz pastāvīgu dzīvi Rīgā, savus lauku Ipašumus izrentējot un izmantojot tikai vasarnīcām. Minētajā apvidū joprojām plaši izplatīta bija "peļņā iešana uz kugiem"; aizvien plašāk tajā iesaistās arī pārējo ciemu Iemītnieki. Iegūtas ziņas pat

par profesionāliem jūrnikiem, kas cēlušiem no ciemiem, kuri iepriekšējā periodā jūras kugniecībā praktiski neiesaistījās (Ragaciemā - 1 tālbraucējs kapteinis, Bigauņciemā - 2). Daudz plašāk nekā pirms pirmā pasaules kara šajos ciemos izplatās arī jūrā braukšana kā papildus peļņas avots.

Novērtējot 1976.gadā iegūtās ziņas un materiālus, jāsecina, ka starp kugu būves attīstību un apkārtnes iedzīvotāju iesaistīšanos jūras kugniecībā 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā veidojas atgriezeniska saite, kura lielo jūras tirdzniecības ostu tuvumā 20.gs. 20.-30.gados pakāpeniski izliuzinās. Bijušajos kugu būves centros Kurzemē 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā (Kaltene-Upesgrīva, Roja) vērojama pretēja parādība - buru kugniecības un burinieku būves norieta periodā samazinās aktīvo jūrnīku skaits šajā apvidū. Tāpat secināms, ka aktīva iesaistīšanās jūras kugniecībā veicināja mantisko diferenciaciju piejūras novados - bijušie burinieku īpašnieki un kapteiņi kļūst vai nu par kapitālistiskiem uzņēmējiem - tvaikoju īpašniekiem, vai arī ieņerk lielākas vai mazākas lauku saimniecības. "Peļņa iešana uz kugiem", kā arī piedalīšanās kugu būvdarbos šo cilvēku materiālo stāvokli būtiski neizmainīja.

Darbs šo jautājumu izpētē turpināsies arī nākošajos gados, aptverot vēl neapsekotos rajonus, bez tam šo problēmu pētniekus gaida vēl liels darbs bibliotēkās un arhīvos.

Saturs

Arheoloģija

lpp.

J. Apals, Z. Apals. Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā	3
M. Atgāzis. Izrakumi Tērvetes Klosterkalnā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1976. gadā	8
M. Atgāzis. Ķuru senkepi	14
A. Caune. Arheoloģiskie pētījumi Vecrigā 1976. gadā	20
A. Caune. Izrakumi Jaunseules Siliņu kapulaukā un Bauskas pilsdrūpās	24
J. Daiga. Izrakumi Ludzas pili 1976. gadā	<u>29</u>
J. Graudonis. Vedgu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā	35
J. Graudonis. Izrakumi Turēdes pilsdrūpās 1976. gadā	40
M. Jafimovs. Arheoloģiskā apzināšana Rēzeknes rajonā	44
I. Loze. Arheoloģiskie pētījumi Kvāpānu apmetnēs	45
I. Loze. Kurzemes apzināšanas ekspedīcija	46
F. Muguravičs. Izrakumi Sebilē un Tojātos.	48
F. Muguravičs. Piltene bīskapa pils un tās arheoloģiskā izpāte	51
A. Stubevs. Arheoloģiskie izrakumi Stupeļu apmetnē 1976. gadā	55
E. Snore. Arheoloģiskie izrakumi Garsenē	62
V. Urtāns. Izrakumi Aizkraukles pilskalnā 1976. gadā	64
V. Urtāns. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Tukuma, Limbažu, Seldus un Ogres rajonā	68
A. Vaska. Izrakumi Dienvidkurzemē 1976. gadā	73
B. Zariņš. Izrakumi Bieļvārdē 1976. gadā	76

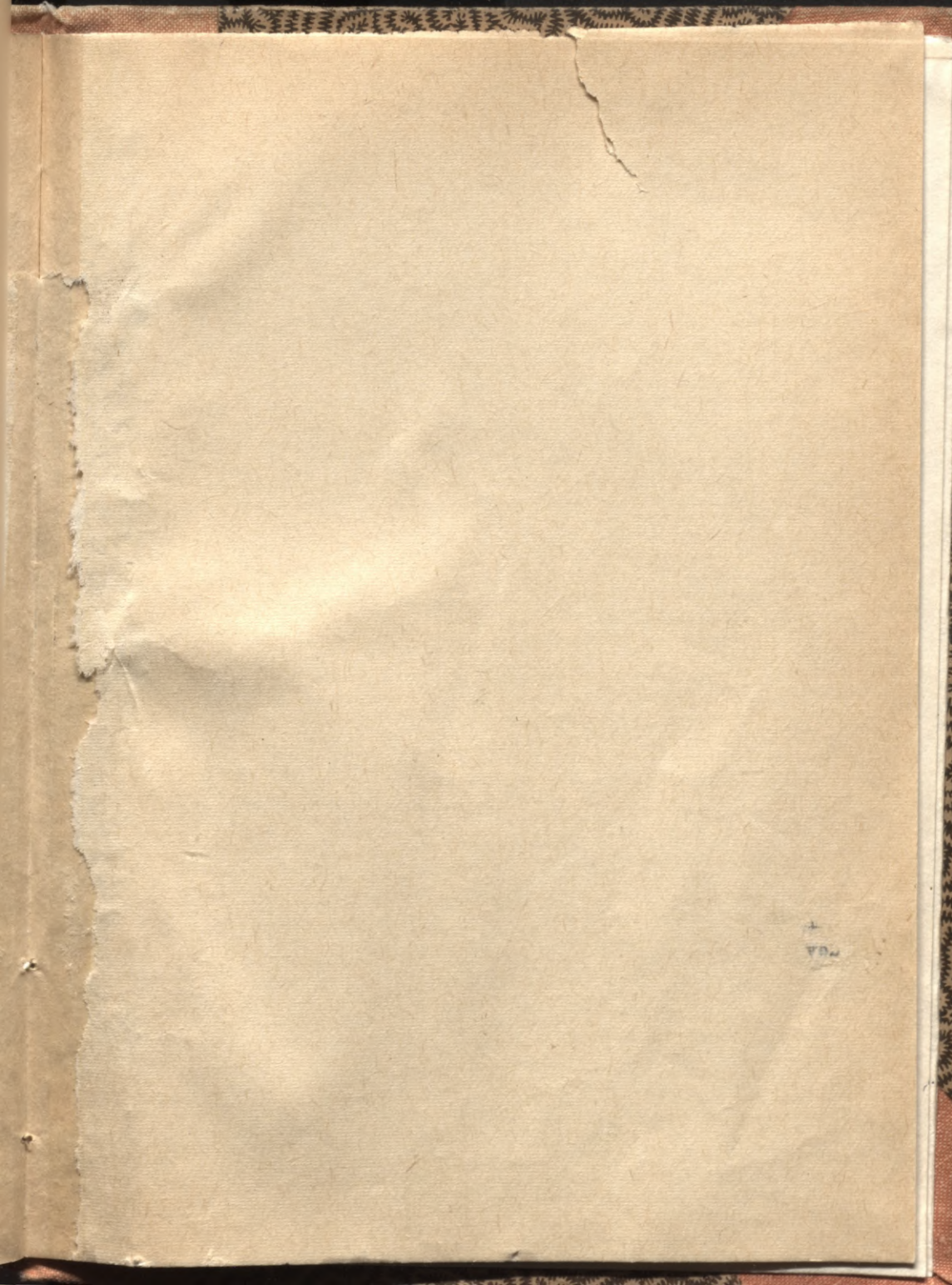
Etnogrāfija

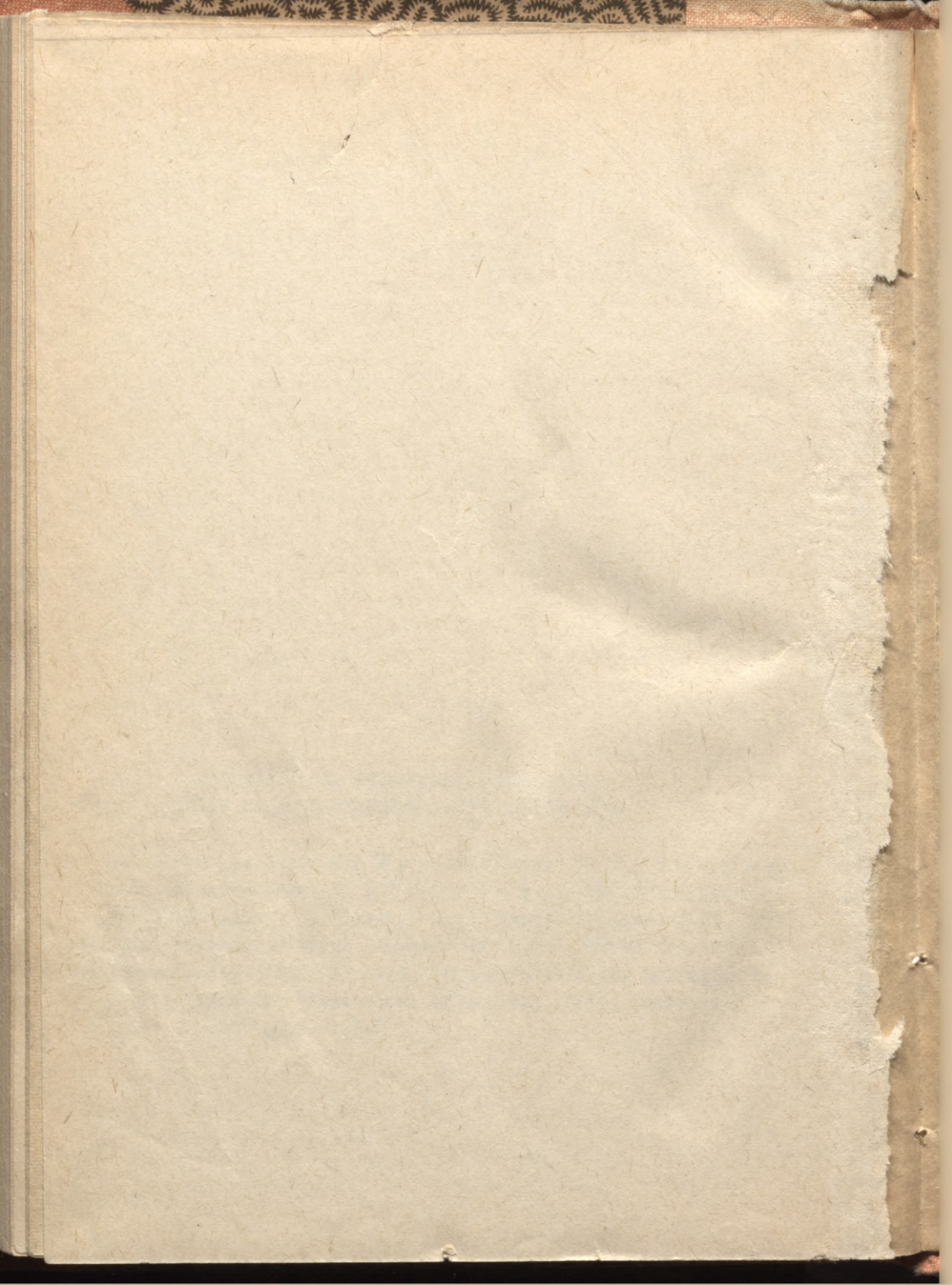
lpp.

A. Alsupe. Etnogrāfu un tautas dailamata meistarū sadarbība 1976. gada	81
A. Apsītis. Etnosocioloģiska ekspedīcija Krāslavas rajona Ezernieku ciemā un Kuldīgas rajona Kabiles ciemā	85
A. Brēde. Padomju sadzīves ieražas un to tālākās veidošanas jautājumi Kuldīgas un Tukuma rajonos	89
S. Cimermanis. Etnogrāfu 1976. gada ekspedīcija	93
S. Cimermanis. Etnogrāfu vērojumi perspektīvajos lauku ciematos	98
S. Cimermanis. Etnogrāfiskie objekti Gaujas nacionālajā parkā	104
L. Dumpe. Darba ieražas Padomju Latvijas laukos	108
L. Dumpe. Liellopu kūts iekārtojums Latvijā 19. gs. - 20. gs. sākumā	113
M. Goba. Jauni eksponāti Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā	116
L. Jefremova. Austrumlatvijas zemnieku ģimenes formas un struktūras evolūcija 19. gs. otrajā pusē	120
V. Kronis. Lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojums mūsdienās	124
M. Kuplais. Arheoloģisko metožu izmantošana 19. gs. tautas celtniecības izpētē	128
M. Kuplais. Ogresgala rotaslietu depozīts	130
S. Lūsis. Dažas ziņas par 19. gs. otrās puses pagastskolām Vidzemē	134
I. Ozola. Avoti par dzīvojamā fonda veidošanos Līgatnes pilsētiematā	136
J. Sīks. Tālākie pētījumi par Kurzemes piekrastes iedzīvotāju iesaistīšanos jūras kuģniecībā	140

MATERIĀLI PAR ARHEOLOGU L. ETNOGRĀFU
1976. GADA EKSPEDĪCIJU DARBA REZULTĀTIEM

Redaktore A. Feldhane. Korektore L. Brahmene.
Tehniskā redaktore I. Štokmane. Parakstīts iespieša-
na' 1977. gada 9. martā. 9,25 iespiedlokšnes, 8,75 iz-
dru. loksnes. Metiens 500 eks. JT 13033. Maksa 55 kap.
Ievniecība "Zinātne" Rīgā, Turgepeva ielā 19. Latvijas PSR
Fundamentālās bibliotēkas rotaprints Rīgā, Komunālajā
ielā 4. Pasūtījuma Nr. 35.

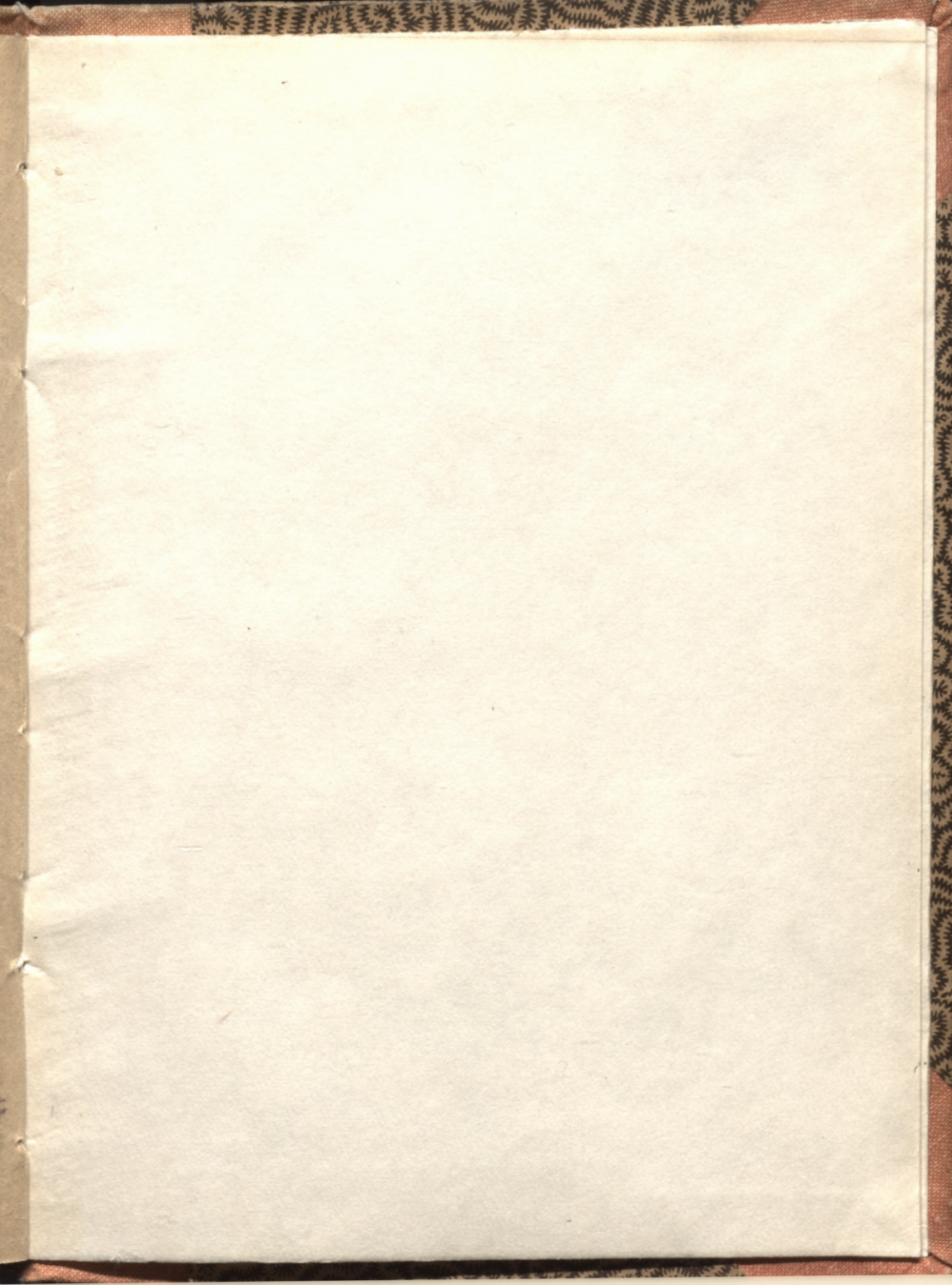

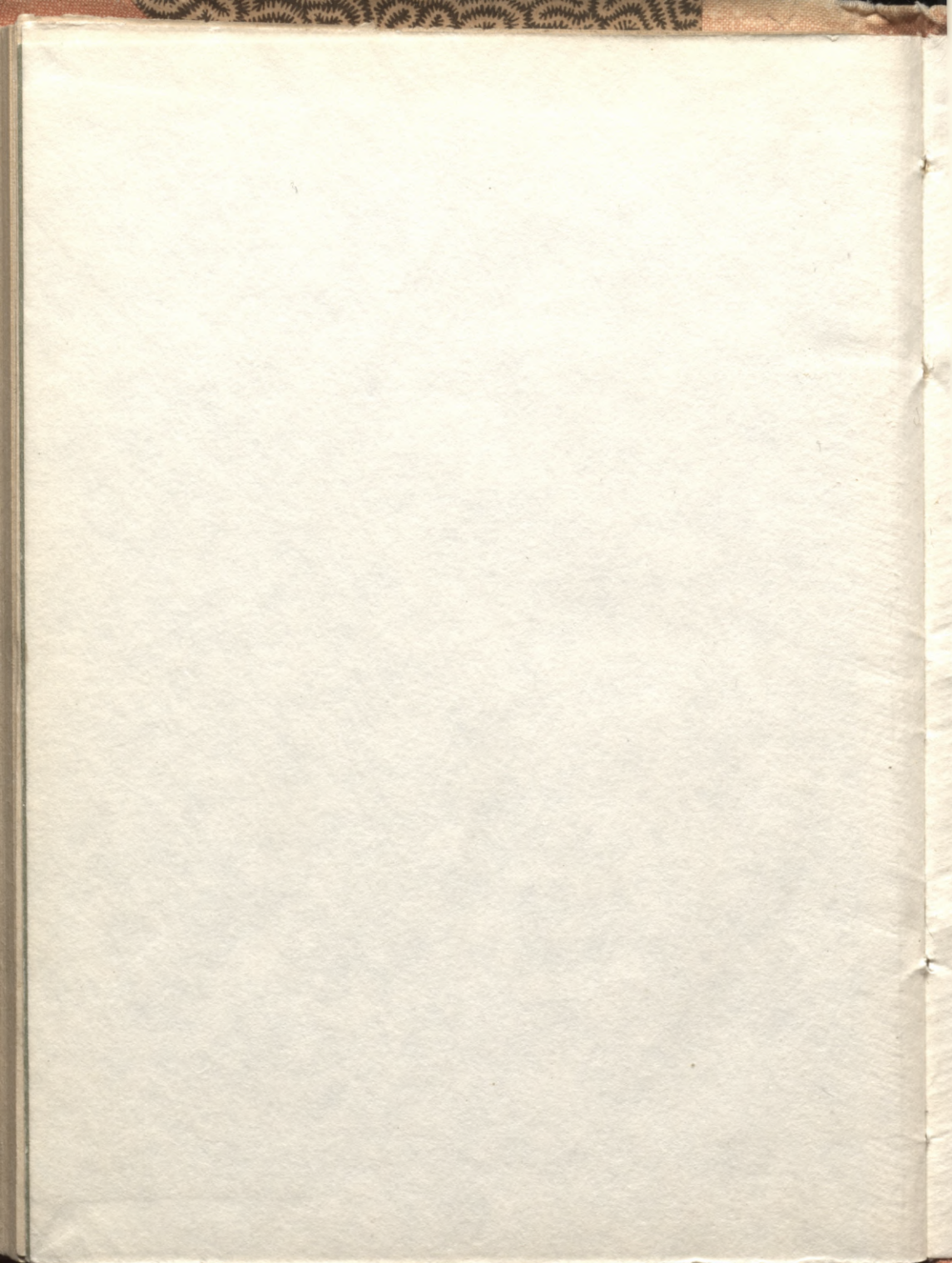

55 kap.

Kon. ...

5

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309054151